د پښتو ادبياتو تاريخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

ليکوال

پوهاند عبدالحی حبيبي

Ketabton.com

کابل ۱۳۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

پیل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبې د ادبیاتو تاریخ لومړۍ پلا زه لیکم. پوهان پوهیږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو مورږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پرېښي دي، نو ځکه به دغه زما لیکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډیري ماتي ګوډۍ ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړۍ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه ووېني!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ویشم او د هری دورې لپاره یو ټوک لیکم نو به دغه د پښتو د ادب تاریخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که یه؟ د ژبي موقعیت په پخوانو آریانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آریائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي لیکل کیږي!

۲. دوهمه دوره یا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کیږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسیږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي لیکو، د پښتو ژبی لومړني شاعران او نثر لیکونکي چه په دې زرکاله کي تیر شویدي یو یو د دوي د لیکونو او کتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زرو کالو تاریخ څرګندوي، مشاهیر، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. دریمه دوره، او دریم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کیږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسیږي، نو زموږ کتاب دریم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو یعني درو پیړیو تاریخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړیده. او په نظم او نثر کي ډیر تحولات پیښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښې موندل شویدي، نو ځکه دا ټوک ډیر مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بیان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښیي.

٤. څلورمه دوره یا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کیږي او د ژبي دور ورستنیو ٦۰ کالو پر مخ تگ او لوړتیا را ښیي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرگندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاریخ بیانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پرووده کړي دي، سره له ادبي خصایصو او مزایاو څرگنده وي. د څلورم ټوک لومړئ برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتویاتو لامله یوه عمومي گڼه ده، یعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزایا ټول دلته د مثالو سره راوړل کیږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبیاتو تاریخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائی وي مگر هیله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقیق په گلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ دگلو به سمسور وي موږ به نه یو
د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه یو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبیبی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننوتوځي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاریخ: (موضوع ـ اصول ـ غایه)

ادب څه شیی دي؟

دکتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ ولیکو، نو تر هر څه دمخه باید یواري ادب وپیژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښیگړي او کیاست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعریف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعریف کیږي: ادب هغه پوهنه یا ښه ریاضت دي چه سړی د هغه په وسیله یو فضیلت او یو ښیگړه له ښیگړو څخه مومي[3] یا له تیرو تلو او خطاو څخه ژغورل کیږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښیگړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بیان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فیروزآبادی.

[3] معیار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعریفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: يو ته طبيعي او نفسي ادب وايو، چه لوړ ئي تعريف راغي، او د انسان اخلاقي ښيگړې لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وايو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کيږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعريف داسي کوؤ، چه دغه يو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بليغي او ښې وينا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنگه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کيږي او (ادبيات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنيا کي ادب يعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځينو پوهانو تعريفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرگندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسير دي" (مياتهيو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شيوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وايي" (مياکن).

د آيرليند مشهور شاعر اټيس ليکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د يو لطيف فن په رنگ بايد استعمال شي، نو هغه لطيف فن چه د ژبي په ذريعه ښکاره کيږي لتريچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظيفه ده، مگر دا ترجماني به تل په داسي ډول وينا او خواږه بيان سره وي، چه پر نورو باندي اغيزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډيره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بيان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبياتو کي شميرل کيږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بيان او اظهار ذريعه

---

[1] د ابن هذيل عين الادب د علم الادب ص ٥ ج١ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج١ ص ٨.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقيد ص ٦٠.

[5] د بروک انگليش ليټريچر ص ٥- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټريچر (On the Study of Literature) ص ٣٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بیان اړه لري پکښي داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقیانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وینا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، اوګټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وینا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مینده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه یا منثوره وینا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبیه) بلل نو په یوه لنډه خبره کي دا ویلاي شو، چه د ادب موضوع وینا ده، او وینا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړیږي، نو ادبي علوم هم د لفظ اوکلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښیئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ځنګوالي بیانوي، ډول ډول ویشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وایي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافیه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، یو سړی چه له دغو علمو څخه په یوه یا ټولو پوهیږي ادیب بلل کیږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (٤٦٧-۵۳۸هـ) په قسطاس کي لیکي، چه علوم ادبیه ۱۲ دي، او قاضي عمیدالدین زکریا بن محمود قزویني د بیضاوي په حاشیه کي وایي چه ټول ١٤ دي[3] علامه یاقوت حموي د ادیب او عالم فرق داسي کوي: چه ادیب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تالیف ئې کوي مګر عالم د علم یو فن را اخلي او څیړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقیده د ادب موضوع ټول اشیاء دي، او وظیفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ۸ج۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذیل الدب و السیاسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ۱۱۷.

[3] کشف الظنون ص ۷۵ج۱.

[4] معجم الادباء ص ۱۷ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي ښيګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سيد شريف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبيه په دې ډول ويشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعيت له خوا د الفاظو يو له بله نسبت بيان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکيب او سره نښلولو څيړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکيب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (٥) که ښځه لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بيان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کيفيت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بيان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بيان وکړي، چه څانله بيل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بيتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافيه) بولو.

په دې ډول علامه سيد شريف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بديع) هم د معانی او بيان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د ليک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څيړنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وينا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاريخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وينا او بديهه ويل ورښيي چه د کلام معاني او تراکيب دواړه ښه او سم وي.[1]

څني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانين هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاريخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شويدي![3]

[1] کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ص ۲۸ ج ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علم دواوين (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (يعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] يو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کيږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قياسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علوموکي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځايه مو د پخوانيو ځينو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ وليکل، مگر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنگ رنگيدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي واروو، لمړۍ پلا بايد دا ووايو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډير ارت شوي او خورا ښه او مفيد شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي ليکوکي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترگه ووينو.

په غربی دنيا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څيړنی کړيدي، د يونان معروف فيلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعريات" کي هسي ليکي: چه ټول لطيف فنون د فطرت پيښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پيښې کوي، دغه پيښې دا نسان د لوړتيا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطيفو فنونو په ذريعه نقل کوي، چه ادبيات هم له دغو څخه يو فن دي.

نيومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بيانوي، بلکه داخلي رښتيا والي ښئي، شيان نه ښيئي بلکه خيالات تصورکوي."

گوسائين فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبيعي جمال او ښه مناظر ويني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبيات ځني پيدا کيږي که موږ دغه ښه او ښکلي شيان وگورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي يو څه افکار او خيالات راگرزي د دغو افکارو او تخيلاتو ليکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پيدا کوي!

---

[1] نفايس الفنون.

[2] د همائي تاريخ ادبيات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار څرگندوو، دغه افکار او خيالات که وليکو نو ادبيات ځني جوړيږي.[۱]

د برطانيا دائرة المعارف ليکي چه literature يوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابيرو لپاره چه افکار د ليک ډگر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصايصو، يا فردي افکارو او طبايعو سره برابر وي، يا د ځينو اجتماعي او سياسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبليغ کوي، اجتماعي او سياسي اصول ئي څرگندوي.[۲]

د امريکا يو اوسني پوهاند ليکي: چه د لټريچر کلمه له لاتيني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera يا letter يعني نوشته او ليک ده، او عام تعريف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانيو نمايندگي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعريف ئې دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بيانونه دي چه د تنقيدي علومو تر سيوري لاندي وي، او د افکارو د څرگندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښايست لامله هم قيمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبيات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقايق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کيږي او ټول شيان د عمومي حقيقت سره نښلوي.[۳] په نوي دنيا کي د ادب څانگي او ښاخلې دوني ډيري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي يو غربي مفکر وايي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خيالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کيږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنيا مختلفو ادبياتو ته وگورو، مقاصد او عناوين ئي تر نظر لاندي ونيسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه ليکونه چه د حقايقو څرگندونه ئې مقصد وي چه دا لاندينۍ څلور څانگي لري:

(۱) هغه ليکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځيو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي ليکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف ـ ورځني ليکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئې مقصد نه وي

[۱] روح تنقيد ص ۷۰-۷۲.

[۲] د بريتانيا انسکلوپيډيا ص ۲۰۶ ج ۱٤.

[۳] د امريکا انسکلوپيډيا ص ٤۷۲ ج۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بـ كورني او شخصي ليكني او شخصي ليكونه چه د خپروني لپاره وليكل شي لكه وصيت هجو

جـ رسمي ليكني چه نه خپريږي: لكه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د ـ رسمي ليكني چه خپريږي لكه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليكونه چه د خپروني لپاره كښل كيږي، لكه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرګو او حكومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښووني ليكني لكه:

الف ـ د ښوونځيو او مدرسو د لوست كتابونه

ب ـ تحقيقي كتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لكه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج ـ د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوكو ليكني لكه كيسي، معماوي ټوكي او نور دغسي

(ب) هغه ليكونه چه د تخيلاتو ښكارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور څانګي لري

(۱) هغه ليكني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د نني محسوسات ښكاره كوي، لكه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د كره كړني لاندينۍ څانګي لري:

الف ـ څرګند كره كول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښكاره ليكي

ب ـ پټ كره كول: چه ليكوال خپل تنقيد د كيسې په لباس كي وكړي

ج ـ د بدو اشوا كولو تنقيد

د ـ د ښو ښكاره كولو تنقيد

(۳) هغه ليكني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لكه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليكني لكه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف ـ د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب ـ د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په څانګو کي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند رای هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي څانګي لري

الف ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي څانګي لري:

الف ـ منطقي او استدلالي ليکني

ب ـ جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرني او غږوني په لحاظ لاندي څانګي لري

الف ـ آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب ـ وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په ويښنه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز څني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ټول علوم او انساني مزايا چه په وينا او پوهيدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانيت هم ورسره محو کيږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتيا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتياوي ميندلي دي، د ادبياتو په برکت سره دي، اوکه ادبيات نه واى نو به انسان هم اعجم حيوان واى.

د ادب تاريخ

(موضوع - اصول - غايه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه گڼلي کيږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لويښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغيرات پيښيږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له يوه رازه ئي بل رازکوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتيا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغير مومي، اوړي له يوه حاله پر بل حال کيږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاريخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښيئ، چه يو وخت د انسانانو يوې ډلي يوه ژبه ويله دا ژبه د افهام او تفهيم آله وه لومړي به ډيره ناقصه وه وروسته به تکميل شوه، ادبيات به ئي ومونديل،کتابونه به په وليکل شوه، خو تر څو پيړيو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونيوي.

د قدرت دا تخليق، او لولونه او د بيانښت کړنه، او له منځه يستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دريدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ايښې ده.

د يوې ژبي د ادب تاريخ هم ټول هغه تحولات او لوړتياوي، او احوال چه له ابتدأ څخه ور پيښيږي، بيا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډيره ارته او پراخه ده، د ادبي تاريخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئيي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاريخ ئي څرگنده وي. د يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت د فکرى ارتقأ و علمي لوړتياؤ احوال او اوضاع مفصل ليکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پيښې، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئيي.

نو داسي هم ويلاي سو چه د ادبياتو تاريخ په حقيقت کي د ملت د عقليت او د ژوندانه د ډيرو مهمو څانګو تاريخ دي. د ملتو د لوړتيا او ځوړتيا، دودي او پرمختګ ټول احوال بيانوي که د يوه ملت تاريخ د ادب له ښيګړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاريخ به خامخا په وينو لړلي وي، او ښېله جګړو او شخړو به د بل څه بيان نه کوي، نو د عمومي تاريخ يوه مهمه څانګه دغه د ادب تاريخ دي چه سياسي او اجتماعي تاريخ هم له ادبي تاريخه څخه مرسته کوي او د يوه ملت تاريخ چه له ادبى څانګي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاريخ تل د ملتو د لوړتيا او ځوړتيا څرګندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاريخ مهم کار او غوره وظيفه هم دغه ده، چه د يوه ملت عقلانى لوړتياوي، او علمي او ادبي پيشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبياتو د تاريخ کار دي.

اصول

د ادب د تاريخ د ليکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم ليکي، خو دلته به ئې ځيني اساسي ډولونه چه د تاريخ ادبيات غناصر بلل کيږي لاندي وښول سي.

١- ژبي ته د پيدايښت له ابتدا څخه بيا تر اوسه ګوري، او ټول هغه تغيرات چه ور پيښ شوي دي بيانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پيدايښت. د تعبير اساليب د کلماتو د جوړيدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښيګړي پلټل، د ژبي ريښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فيلالوژي) يا د "لغاتو فلسفه" وايي.

٢- ژبي ته ګوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لويدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنګه سره اوښتي دي؟ نوى کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنګه پيدا شويدي؟

٣- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخاير شته، هغه ټول را ښيئ مؤلفين او ليکوال ټول بيانوي، او په دې ډول د يوه ملت عقلاني او علمي لوړتيا بيانوي.

٤- د ادب تاريخ د ملت کيسې او نکلونه او روايات ټول تحليل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقايد، او آراء را باسي، د تعبير اسليب چه د عوامو په کيسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د ادب تاريخ ټول افواهي اشعار (نا ليکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د يوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاريخ ټول مدون او ليکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډير) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلياتو په خصوص کي معلومات اخلي.

٧- د ادب تاريخ هغه اوښتني او لوړتياوي چه د علم او ادب لامله يوه ملت ته ور پيښيږي ښيي او د ادب اهميت او غوره والي د بشر په تاريخ کي ښکاره کوي.

٨- د ادب تاريخ راښيي، چه د يوې ژبي وينا او کلام (نظم، نثر) څنگه پيدا شو؟ څنگه ئې لوړتيا و موندله، کومي دورې ئې تيري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامين پکي سته؟ خاصيتونه او مزايا ئې څه دي؟ دا ژبه کومي ښيگړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غايه

ځکه چه د ادبياتو تاريخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتيا تاريخ دي نو که سړي د يوې ټولني د ادب تاريخ ولولي ټول د تاريخ مهم حوادث او وقايع ئې ورته ځرگنديږي؛ اجتماعي او سياسي رشد ئې ور معلوميږي تاريخي مفاخر ئې ورته ښکاره کيږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ لولو خپل مفاخر راته ځرگندوي د څبلو ملي ښيگړو سره مو اړيکي ټينگوي او په آينده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د يوه نافع او پر ملي اساس ټينگ ادب د روزني لاري را ښئي.

په يوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذيبي او مدني سويه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتيا نسي ليدلاي، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاريخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آينده کي به وکړاي سو چه يو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غايه زموږ په ملي ژوندانه کي ډيره مهمه او لوړه او گټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غايه باندي ټينگه ولاړه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي برخه

آریا او آرین

د ژبو ویشنه - هندو اروپائي ژبي- آریائي اقوام -

باختري آرین - آرایائي ژبه او پښتو - د آریا کلمه -

آریانا ویجه - آریا ورشه - نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه بړغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانگوج language بولي.

د دي بړغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډېر دي، نو ځکه پر نړۍ ډېري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل بړغونه آسان او نور پردي بړغونه ورته گران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه بړغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د بړغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو بړغونه او بیا ئې هم مرکبات ډېر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډېري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنگ ته ئې نسبت کېږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- گښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کېږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړېږي د جنوبي افریقا د زنگیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډېري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډېري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کېږي.

[1] زبدة الصحایف في اصول المعارف، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبي

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، یعني ځیني نخښې لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځیني نوري نخښې هم په دغو ژبو کي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوښتونکي ژبي دوې مشهوري څانگي لري:

لومړۍ څانگه: آریائي ژبي دي، چه زموږ د وطن آریائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آریائیان تللي دي، د دوي ژبو ته آریائي وایو، او اروپایان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وایي، دا ژبي شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آریائي ژبي دي لکه لاتیني Latin، یوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئې د ایشیا آریائي ژبي دي، لکه سنسکریټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانگه: سامي Semantic ژبي دي، چه پخوانیو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنیقه ویلې. سامي ژبي دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سریاني او کلداني ئې څانگي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائیلیانو آرامي او کلداني سره گډه کړه.

عربي: په سامي ژبو کي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وایي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کیږي، حبشي ژبه هم د عربي څانگه ده.

ب: نا اوښتونکي (غیر متصرفه) ژبي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبې کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کورتې تغیر نه راځي، او د ځینو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځیني کیږي، چه دغه اداوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتیږي. تورانۍ ژبې چه یوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبې چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې څانگې دي، ټول نا اوښتونکي ژبې گڼلي کیږي.[1]

هندو اروپائي ژبې

یا آریائي ژبې

د ژبو د ویشني یو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ویشنه په ډول ډول کړیده بیله هغې لوړي ویشني یوه بله دا ده، چه د پنځو لویو وچو ژبې جلا جلا ویشي[2] اما ښه او معتبر تقسیم دا دي، چه ژبې د ریښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وویشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ویشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کي یوه مشهوره ډله هندو اروپائي یا آریائي ژبې دي، چه د دنیا یو مشهور پښت یعني آریائي اقوام ئې وائي. دا ژبې د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبې دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره بږغیږي ځکه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کیږي نو لږ څه ډیر د آریائي ژبو څیړنه دلته ښائي: آریائي ژبې د بږغونو او اصولو له لامله دوې ډلې دي، چه هره ډله په خصوصیاتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغیر کي سره ورته ده، او له یوې کورنۍ څخه گڼل کیږي، د دې توپیر لپاره د ژبو پوهانو ټولي آریائي ژبې دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

---

[1] الفلسفه للغویه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحایف ص ۹۸.

[2] د پروفیسور بالبي د ایتهو گرافئ اطلس.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ويشني لار

دا ويشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط يوه كلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معيار كړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتيني سل ته سنتم وائي، او به سنسكريت كي (سيتم) بولي، نو ټوله هغه آرايائي ژبي چه د دې كلمې په سر كي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او كه لكه لاتيني د سل د كلمې په سر كي (س) يا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله كيږي، عموماً آريائي غربي ژبي د سيتم له ډلي او شرقي آريائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

د مثال په ډول: په سنسكريت كي سل ته (سيتم) وائي په پاړسو كي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځكه دغه ژبي د سيتم له ډلي څخه گڼو. بالعكس سل ته په لاتيني سنتم يا كنتم وايي، په انگليسي او فرانسوي او ايتالوي كي هم (ن) لري نو ځكه ئې د سنتم په ډله كي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سيتم ډله		د سنتم ډله	
سنسكريت	ستم	لاتيني	سنيتم
پاړسو	سد(صد)	يوناني	هيكاتون
هندي	سو	انگليسي	هنډريډ
روسي	ستو	الماني	هنډريډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آريائي يا هندو اروپائي ژبي د لاندنيني نقشې په ډول ويشل كيږي.

[1] د گورډن چايلډ آرينز، د دوكتور شفق تاريخ ادبيات ايران، ص٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

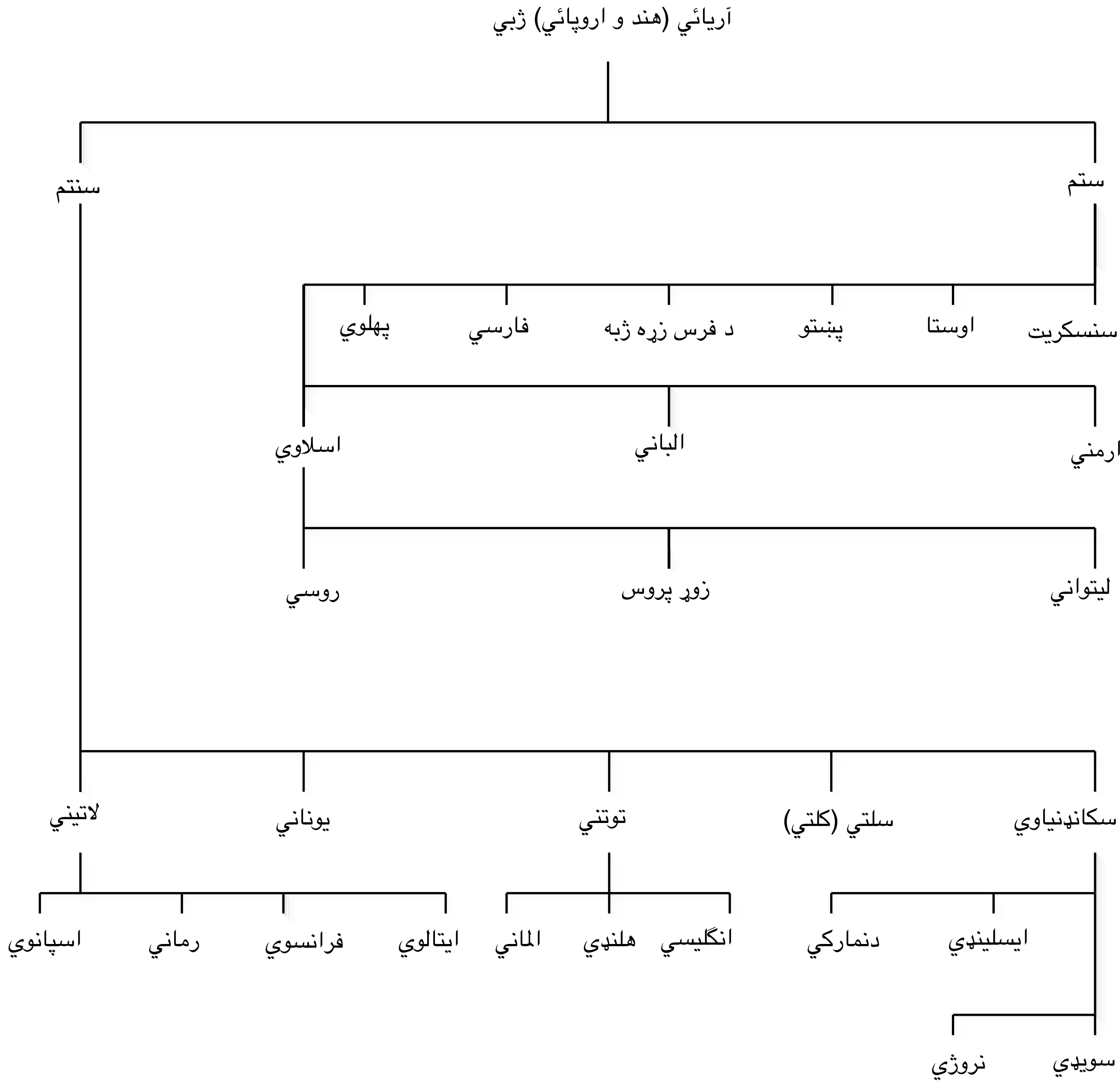

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دېې انځورکي تاسي ته د نړي مشهورو آريائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو ليدل چه د سيتم له څانګي څخه يوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سينسکريت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د يوې مور لوڼي دي.

د آريائي ژبو يوه بله سره نژديوالي

د ژبو پوهان تل د ويشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته ګوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ريښو سره نژديوالي ئې په غور ويني. که په دغو اساسوکي ژبي سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبي په يوه ډله کي شميري، او وائي چه له يوې کورنۍ څخه دي.

وګوري دغه ژبي چه مو پر په دمخني انځورکي آريائي ژبي وګڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کي داخلي کړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتوکي ډېري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وګوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتيا دا ژبي له يوې کورنۍ څخه دي.

پښتو	پاړسو	سنسکريت	اوستا	لاتين	انګليسي	جرمني	فرانسوي
پلار	پدر	پاتري	پيتر	پتر	فادر	واتر	پير
مور	مادر	ماتري	ماتر	ماته را	مدر	موتر	مير
خور	خواهر	سواچر	هوګهر (سوسر)	سور در	سستر	شوستر	سور
ورور	برادر	بهراتر	براتر	فراتر	برادر	برودر	فرير

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائي اقوام

د دوي ښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړيده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانيک ئې هم بللي، د آريا د ښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پېړيو پېړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي ښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر خپريدلو او ډيريدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.[2] وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډيري اباتي وې، دوې مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډيره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ ځني وائي، د بالټيک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوړي مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښې موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه ليږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمين کيږي[3] دکتور پې

---

[1] راورتي انګليسي محقق د خپل پښتو ګرامر په ديباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسر کلپرټ Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جيګر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

[3] ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ٦٤-۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګایلس P. Giles د کیمبرج د پوهنتون د مقایسوي فیلالوژي پروفیسور د دغو آریائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آریائي نوم پر آریائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ینګ Thomas Young ایښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع یوه جرمني ژب پوهان کلیپروت Kalproth باب کړه، دي علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ریښې او ستې ، او ټول خصایص ولیدل، او یوه ډله ژبي ئې په دغو نومو له یوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر ولیم جونز Sir William Jones د هند د ایشیائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبي یوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښیښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبي ئې ویلې د انسانانو د سپین توکم څخه وه، دوي ځیني حیوانات او بوټي پیژندل، ښائي چه ځیني لاسي صنایع ئې هم درلودل د اوسنیو ژبو سره ورته والي ئې مور ته دا را ښئي چه دغه خلق به یو وخت یو ځاي سره اوسیدل، مګر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسیدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمین کیږي. دې خلقو ځانونه آرین Aryan بلل،[2] له علمي پلټنو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آریائي اقوامو تر خپریدلو دمخه یوه ژبه او یو مذهب درلود. د آسیاي صغیر په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هیتانونو پایتخت (پتریوم) هلته و یو وړ لیک (کتیبه) پیدا شوې ده چه نیټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته یو آریائي قوم اوسید، چه میتاني Mitani نومیدل او دغه زړه کتیبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ لیک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بین النهرین یا آسیائي صغیر کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آریائي اقوام اوسیدل، په دې کتیبه کي د دوي د شهزادګانو نومونه راغلي دي چه سوچه آریائي نومونه دي لکه: آرتیتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتیبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخیستي شوي دي، چه د هند د آریائیانو په کتابو کي هم سته لکه: ایندره Indra وارونا Varuna ، یا دوه هسک غبرګولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه لیک چه د آریائي اقوامو د ژبي او مذهب یووالي (۱٤۰۰ ق،م)ښکاره کوي یو بل دلیل هم پر دې تاریخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري یو قوم چه کاسي Kassites نومیده، او د زاګرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسیدل پر بابل او عیلام سلطنت وکړ، د دغو کاسیانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا یو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکیښ.

[2] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۳.

[3] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۲-۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کښې مېې په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) مور د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کښې مېې دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول مور له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانګي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زمور وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوګه درلوده او زمور د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، اراركوسيا، كابل، ګندهارا، سګستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرۀ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (۱٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص۱٦ - ويدک انديا، ص ۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل الميلادي پيړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آريائي اقوامو په ايران کښې د ماد Medie په نامه د اومي قبل الميلادي پيړۍ په ابتداء کي تشکيل کړي ؤ.[1]

۳- يوه دسته آريائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خيبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (يعني د اوو دريابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسين تير شول، د اباسين او گنگا په منځ کي يو ځلان مدنيت جوړ کړ، او د هند په زنگلو او بنو کي ودان شول، د دغو هندي آريائيانو ليږدنه هم له څورلسمي قبل الميلادي پيړي څخه شروع کيږي.[2] د آريائي اقوامو دغه درې ډلي (باختري-ايراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاريخ ځني را باسو. د دوي د مدنيت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاريخ ځرگندوو.

مرکزي آرين چه د بخدي يا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسيدل، ښه او غوره مدنيت ئې درلود، دوي خپل هيواد (آريا ورته يا آريا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهيتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو يا منو د آريا پلار کڼل کيږي، او آريائيان (منوري) هم بلل کيږي، دا پلار په دوي کي ډير شهرت لري، او د ده په نامه ځيني قوانين هم شته چه (د منو ليار) ئې بولي. آريا ورته هم مانو نيکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخين وائي، چه په دې هيواد کي آريائيان پښت تر پښته پيدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصيلو او ښاغلو هيواد.[4] د دوي مرکز بالهيکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بيرغو ښار بلل کيدي، او تل به دا لوي د مدنيت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستايل کيدئ مثلاً بلخ بامي- بلخ گزين (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

---

[1] تاريخ هيروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قديم، ص ٤ - د هنديانو تاريخ د هنټر ليک.

[3] ريگويدي هند، ص ۸۵ د ډاس Das ليکنه.

[4] دآريا زاړه آثار، ص۱۲۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آريائي ژبو ويشنه ولوسته او تاسي ته ځرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آريا له کورنۍ ځخه دي. دا طبيعي او منلې خبره ده، چه آريائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آريانا ويجه) کي ځانله يوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ايراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آريائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښي ويلي دي، تش دوني ويل کيږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بيله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلوميږي چه اصلي آريائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپريدلو او هجرت دمخه آريائي اقوامو يوه مخصوصه ژبه ويله چه نوم ئې (آريک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکريت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آريائي ژبه چه د ټولو آريائي ژبو مور يا انا بلل کيږي، لااقل تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ويله کيده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هيڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آريائيانو تاريخ او ليکني د قبل الميلاد تر (۱٤۰۰) کاله دمخه نرسيږي نو دوني ويلاي شو، چه سنسکريت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آريائي ژبي څخه زيږيدلي دي.[2]

ميډيم راګوزن Z.A.Ragozin ليکی: چه تقريباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکريت ګرامر ئي وکيښ، نو سر وليم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانينو او ادب باندي کتابونه وليکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقايسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکريت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډيري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکريت لا دمخه يوه بله ژبه هم آريائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، يوه بل عالم جيکب ګرم په آريائی ژبو کي د صحيحو حروفو د تبديل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آريائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آريائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ايران قديم، ص ۱۰۸.

[3] ويدک انډياVedic India، ص ۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصلی آریائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل المیلاد) پوري تخمین کوي، دوي وایي: چه آریائي اقوام تر اباسین (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور دیني کتاب ویدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د لیکني تاریخ تر ۱٤۰۰ قبل المیلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وویل چه د ایشیاي کوچک د آریائي اقوامو زاړه لیکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شویدي، که د هندي آریائیانو کتاب ویدا له هغه لیکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې څرگندیږي.

په دې دلیل نو ویلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آریائي اقوامو ژبي سره بیلي شوي وې او اصلي آریائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو یوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، یعني ځانله بیلي بیلي ځانگي مومي، لږ تر لږه یو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ویدا، او د کواي بوغاز د زاړه لیک له عصره یعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا ووایو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آریائي اقوامو ژبه لا یوه وه، او لکه ځیني مورخین چه وایئ، دا ژبه له پارس او میډیا څخه تر پنجابه ویله کیده او د آمو شمالي خواوي سغدیانه هم پکښې شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرایائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل المیلاده پوري تخمین کیږي، یعني له هغه وخته چه آریائي اقوامو لومړۍ پلا له (آریانا ویجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آریائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وویل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو لیکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځینو علمي دلایلو ثابت کړم او دا خبره به زیاده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکریت او اوستا چه ځني زیږیدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وویل: چه آریائي اقوام له بخدي یا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ایران کي مدنیتونه جوړکړل او ځیني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هیواد کي سره خپاره شول، دا آریائیان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډیر قبایل او ډلي لري، چه یوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه یادیږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وایي، دا ژبه له قدیمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آریائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آریائیانو پخپل مرکز او کور کي زیږیدلې ده، هم دغه

---

[1] تاریخ ادبیات ایران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن" کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاريخي څېړني وګورئ دا خبره به ښه درته لځه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلايل له اصلي آريائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آريائي ژبه (آريک)

د تاريخي او علمي څېړنو په استناد مو دمخه دا وويل چه پښتو د آريک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره بايد موږ د آريائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بيا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم بايد دلته وسي چه آرين توکم له بخدي څخه يا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکريت شوه او د ويدا کتاب په دغه ژبه دي، يا هغه قبايل دي چه ايران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قديم بيا پهلوي بيا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبايل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ويله؟

زما دا عقيده ده چه دوي پښتو ويله، ځکه چه وروسته دغه قبايل تر هندوکش را تير شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاريخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړيده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه يعني د پښتو ژبي ويونکي هغه پخواني بخدي يا باختري آريائيان دي چه نورو ورونو ئې ايراني يا توراني يا مغولي يا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هيره کړه، مګر فقط ښاغليو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هيڅ شک نسته چه بخدي آريائيان (۱۴۰۰ ق،م) يعني هغه وخت، چه د هندي آريائيانو ديني کتاب ويدا ليکل کيدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ريګ ويدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کيږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم بايد موجوده وي!

له تاريخي اسنادو څخه ښکاره کيږي، چه آريائي بخدي يا د پکهت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هيواد شرقي غرو او د اباسين غاړو ته تللي او دلې ميشته وه، ځکه چه ريګويدا د دوي نوم د هند په يوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي يا باختر کي يوه بله ژبه پيدا کيږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور ديني کتاب په دغه ژبه دي. او بيا هغه وخت چه هيرودوټ Herodote يوناني مورخ د پکهت او پاکتويس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسين) پر غاړو ښئي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱٤۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[۱]

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا ـ آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډېر قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريګويدا کي ذکر شويدي.[۲]

د آرين د کلمې ځانګي په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه ګڼل کېدل.[۳]

[۱] د پښتو او پښتنو تاريخي څېړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[۲] د پانيکار هند قديم ج۱ ص٤ پخپله په ريګويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج۳ص۲۰۷.

[۳] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ص۷۳ د پخوانيو سړو تاريخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوه په ریگویدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خداي تعالي د آرین مځکه او د آرین توکم او پښت پیدا کړ.[1]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بیا وینو چه هیروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرین ذکر څو ځایه کوي. دی وائي چه میدي Medes اقوام په پخوانیو زمانو کي آرین Arian بلل کیدل[2] ځکه چه میدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ایران په پاي کي یو لوي سلطنت جوړ کړیدي. نو دا ویلاي شو چه د آرین اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آریائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داریوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرلیک کي ځان افتخاراً آریائي او د آریا له پښته بللي دي.[3]

د اروپا اوسنیو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آریائیانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ریښې پیدا شي، هغه ژبي د آرین اصلي ژبي ته نژدې بللي کیږي!

دوکتور جیگر Geiger الماني محقق وائي، چه آرین له (آر) مشتق دي چه په سنسکریت کي د اصلي او بنیاد په معني دي، او آریا وائي نجیب او شریف او پارسا ته.[4]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځیني محققین دې ته هم تللي دي، چه آریا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکریت کي د کرهني یعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آریا کرونکي او زارع ته ویل کیدي، دا قول د مشهور سنسکریت پوهاند میکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاریخ کي مني او آرین د کرونکي په معنی اخلي.[5]

میډیم راگوزن لیکي: چه (آر) د یوي په معني و، له لاتیني او ایټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د یوناني (اروټ رون) د انگریزي ایریبل (د یوي وړ) دغسي د یوناني (ارورا) او د لاتیني آرور (یوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

---

[1] یشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ٥-۱۳،٢٥ فصل ۱۳ فقره ٥-٨.

[2] هیروډوټ ج٧ص٦٢ د ویلر هیروډوټ ص ٢٨٩.

[3] د ویسباخ میخي خطوط.

[4] تمدن ایرانیان خاوري ج١ ص ٦٥--٦٦.

[5] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص٩٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و ښخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[1]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغې مځکي ته ويل چه يوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[2]

په دې ډول د آريا د کلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزگر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي څنگه؟ په دې ډول:

د کرهڼي اهميت په آريائيانو کي

په آريائي قومو کي کرهڼي ته په خورا درنه سترگه کتل کيدل، دوي ديناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريگويدا او اوستا کي د کرهڼي او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شويدي، اوکرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکو کار بللي دي په ويدا کي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[3]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو د کرهڼي له پاره په سپاره مځکه سره ځيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسانانو! يوې وتړي: مځکي د کرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښي وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوي کړي."[4] په اوستا کي هم تل

---

[1] ويدک انديا ص ۳۵.

[2] مقدمهٔ تاريخ هند ص ۹۲.

[3] يجرويد فصل ۱۲ فقره ٦٧-٦٩-۷۰.

[4] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرونکي شریف گاڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهنې او څاروو د پالني تشویق کوي، زارع ته په درنه سترگه گوري او د گاتها په یوه سندره کي بزگران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شریفه ډله کي یادیږي.[1]

په دې ډول د کرونکي او بزگر مقام په آریائیانو کي ډیر لوړ ؤ، او د دوي دیني کتابونه په لار ښوونه هر بزگر شریف او محترم گڼل کیدي، او په دوي کي خورا لوړه او خورا شریفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزگري وه نو ځکه هر زارع او بزگر نجیب او شریف و او هر شریف سړی به هم کرونکي او بزگر و، اصیلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظیفه اداکوله هغه سړی به هم شریف هم نجیب گڼل کیدي.

د شریف او زارع تطبیق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آریا) کلمه یا د اصیل او شریف په معني اخلي یا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره یو شي دي ځکه چه په پخوانو آریائي اقواموکي د دیني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجیب او شریف و، او هر شریف هم زارع و نو ښائي چه په آریائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شریف گڼل کیدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرین) یعني اصیل ویلي شوي وي. او یا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهنې مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شریف او اصیل بلل کیدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرین په کلمه کي مجازاً گډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقیقت تر منځ په ژبو کي ډیري دي، نو که د (آر) د کلمې حقیقي معنا اصل او نجابت وگڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقیقت وگڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړې نظریې سمي او پر ځاي دي، او د آرین کلمه په دوو معناو بولو شریف او زارع یا زارع او شریف.

په پښتو کي د آرین ریښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرین او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهیم ولري؟

[1] گاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو په پښتوکي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ریښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنیاد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبایل یې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبیاتو پخپلو اشعاروکي د یوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زمینداوري اکبر چه دګوډ تیمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټینګه زما په زړه کي   د رقیب سره خندا کړي هوسیږي

وروسته یو بل ادیب ملا الف هوتک چه بحر الایمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ؤ ښاغلي   څه که سو په ویر نتلئ

پیر محمد میاجي د (۱۱۳۵) په حدودوکي وائي:

شیخ متي چه خلیلي ؤ   دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصیل او بنیاد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جیګر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرین اصیل ګڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا یعني کښت اوکرهڼه د میکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتوکي تر اوسه سته په قندهارکي بزګران واکښتګران د لو پر وخت هسي وایي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزګرانو او زارعینو حال بیانیږي، چه دوي لومړی کښت کوي او بیا ئې ریبي! نو آره په دې محاوره کي خاص دکښت اوکرهڼي مفهوم لري، چه د هنټر او میکس مولر له قوله سره سم دي.

نوکه آرین په لومړۍ معنا اصیل وي هم په پښتوکي شته اوکه په دوهمه معنا کښتګر او زارع وي هم په پښتوکي تر اوسه مستعمل دي.

عین د آرین کلمه د پښتو له ګرامر سره هم مطابقت لري، ین Yan په پښتوکي خورا ډېر د نسبت د ادات په ډول راځي، او دکلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړین (برنجی) که دکلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوره (خاک) چه خاورین (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ین) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرین ځني جوړیږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبدیل شوي او آریان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرین منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتوکي د اصیل یا کرهڼي په معني تر اوسه سته او په پخوانو آریائیانوکي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آریائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصیل او شریف اوکرونکي) ده نو چه د (آر-آریا-آرین) دکلماتو ریښې تر اوسه په پښتوکي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعمالیدل او دا کلمې هم له اصلي آریائي ژبي څخه دي نو دا ویلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډیره نزدې ده.

د آریا کلمه په پښتوکي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتوکي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعمالیدې، د پښتو به قبایلوکي د یوسف نومي یو زوي (اریا) نومیدي، چه د ده اولاده بادي خیل بولي، افضل خان خټک په تاریخ مرصع کي لیکي:

"د یوسف پنځه زوي و، یو په کښي اریا نومیده، از بس چه ډیر متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خیل وائي"[۱] یوسفزي د پښتنو مشهوره قبیله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آریا اولاد بادي خیل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آریا) نوم په پښتوکي تر ډیره وخته معمول و.

آریانا ویجه

دمخه مو ولوستل: چه آریائیانو تر هجرت او خپریدلو پخوا په یوه مځکه کي ژوند کاوه چه پوهان ئې په تعین کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخروکي ډیرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آریائیانو اصلي ټاټوبي د ایشیا په منځ

[۱] تاریخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زباديږي[1] پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښئي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانگوهي دیتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جيگر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو مځکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو مځکه يا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آريا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشريحات او تاريخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اويجه نه پريږدي چه په جمله کي اويجه هم د مځکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندئ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانئ ژبي سره پښتو څنگه نزدې ده، او ښائي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا مځکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړئ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

---

[1] ويديک انديا، ص٤٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ويندیداد فرگرد.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ايران قديم ج١ ص ١١- د براون تاريخ ادبيات ايران ج١ ص٥٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. دي آریا ورته Arya Varta د همالیا او بحیرهٔ عرب تر منځ مځکي ګڼي،[1] سر ولیم جونس وائي چه د منو قوانین تر مسیح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې یا درې پیړۍ تر مسیح دمخه دي[2]، محققین وائي چه دا نوم هندي آریایانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پیړۍ قبل المسیح ته (لکه دمخه چه وویل سوه) رسیږي.

آریا ورته، آریا ورشه هم بلله کېده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبي) ده[3] مګر هغه وخت چه دا نوم د هند آریائیانو ورسره یووړ، نو ئې دوني خپورتیا پیدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ویدي دورې ډېر را وروسته چه د برهمنانو مدنیت له څلورمي پیړۍ قبل المسیح څخه په هند شروع شو، نو دوي بیا دغه (ورته=ورشه) واخیست، او د ګنګا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کیږي. او د آریائیانو یوه زړه او پخوانۍ کلمه ګڼل کیږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آریا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آریائي قبایلو کي چه هند ته ولاړل یوه قبیله Bharata (بهارته) نومیده، چه دوي تر اباسین تیر شول، او په هند کي مدنیت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنګي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبیلې د آریائیانو د پخواني نامه (آریا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) یا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آریا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هیواد) و.

اوس به راسو او و به ګورو، چه ورشه په پښتو کي سته که یه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراګاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده یعني ښه د څر ځاي یا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ویل کیږي، چه له ډېره اضطرابه له سرې څخه ځاي او خوا ورکه شي.

[1] کیمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند ګوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آریانا اینټیکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاریخ، ج ا ص ۱۰، مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندئ وه ژوندئ ده مثلاً ماشوخیل حمید مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څر ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آریائي قبایلو له ژوندونه سره ښه اړخ لګوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څوني مهم کارګڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترګو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته دیناً او مادتاً ډېره مقدسه وه، او دا کلمه له قدیمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراګاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملګري و او دوي پر خپل هیواد او وطن او ټاټوبي باندي ایښووئ.

دلته یوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنګه ورته او ورشه یو له بله سره اوښتي دي. لومړئ باید دا ووایو: چه آریائي قبایل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسین اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس یا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آریا د پښت زانګو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آریائیان هم له دې ځایه تللي دي نو دا په ټینګه ویلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم باید دلې پاته وي او هر څه تغیر چه وروسته ور پیښ شوي وي، هغه به د نوي محیط اثر وي.

پر دې تاریخي اساس باندي نو دا ویلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آریائي قبایل په هندکي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبدیل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شویدي.

دا د ورته د (ت) تبدیل، د ورشه په (ش) هم دفعي او یو په یوه ندي، (ت) ډېره په (س) اوړي، او دا تغیر تاریخي هم دي، مثلاً پارت یوه تاریخي آریائي قبیله وه چه د دوي نوم د داریوش په ډبر لیک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا یو صوت په آریائي ژبو کي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتو کي هم (ت) ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه یوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبدیل هم عام، او په پښتو کي خورا ډېر وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آریائي ژبه کي ورشه یا ورشو وه وروسته چه نوي محیط او نوي چاپیر ته ولاړه او په نوو خولو کي ولویده، ورشه، بیا ورته شوه.

[1] ایران قدیم، ص ۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتيجه

تر دې ځايه د پښتو رابطه د اصلي آريائي ژبي (آريك) سره ښكاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آريائي كلمې په اوسنۍ پښتوكي ژوندۍ او مستعملي وليدلې: (۱) آريا، آرين = پښتو (آره) (۲) ويجه پښتو (اويجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث كي فقط دغه دري كلمي تحليل شوي، وروسته چه د پښتو تطبيق د نورو آريائي ژبو (سنسكريت، زند، زړې پاړسو) سره كيږي، داسي ډير مثالونه او كلمات به راوړم چه تر اوسه زموږ په ژبه كي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتيجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي يعني آريائي ژبو څخه ده ځكه چه د آريائي د پښت زانگو دغه زموږ د هيواد مځكي دي، نو اصلي آريائي ژبه هم دلې ويله كيده او دلې پخپله پاته ده يا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غروكي ژوندۍ ده.

د آريائي اقوامو نوري ژبي لكه د ويدا ژبه (سنسكريت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آريائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتوكي زاړه آريائي كلمات له اصلي آريائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جګړه او پښتون - د پکهت ویشنه - پښتون په ویدا کښې - پښتون په اوستا کښې - پښتون او یوناني مورخین - بختي په اسلامي دوره کښې - نتیجه - پښتو - پښتو او د اوسنیو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتیجه او د پښتو اصل - پښتو ولې سامي یا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - یوه ضروري یادونه ــ پښتو ولې هندي یا ایراني ګڼلې شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون او پښتو

آريائي اقوام چه له خپلي زړې آرينه ويجه Aryana Vaeje يعني د اکسوس (آمو) او سير دريا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنيت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځايه بيا د هند او ايران خواو ته ولاړل. دوي ځيني مشهور قبايل درلودل، چه له هغه څخه يوه مشهوره قبيله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاريخي څيړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم څرگندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو ږغيږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آريائيانو يوه ډله تر اباسين (اندوس) پوري وتل، او د دوي يو معروف ديني کتاب ويدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرايائی اقوامو په تاريخ کښي ډير اهميت لري، د هغه عصر ډير وقايع څرگندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دريابو او مځکو اړه لري، او پکښي بيان شوي دي، نو محققين د ويدا کتاب زموږ د هيواد يو پخوانی کتاب گڼي.

له دې کتابه موږ د هيواد پخواني تاريخي وقايع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاريخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ويدي ژبي او پښتو د څيړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښيو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ويدا د انشاء او ليکلو نيټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسيږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاريخ وپلټو، ناچاره يو، چه لومړی دا ځان ته څرگنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاريخ کښي ځاي نيولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جگړه او پښتون

هغه وخت چه آريائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنگلو او ورشوگانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ يو خورا لوي او مشهور جنگ پيښ شو، چه د ويدا په زاړه کتاب کښي بيان په خورا ښه ډول راغلي او کيفيت ئې دا دي:

"له آرايائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبيله د کوبها يعني کابل او ارغنداو له ورشوگانو څخه تر خيبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسين) ورشوگانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نوميد، چه د ديواداسا Divadasa زوي يا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزيکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه يو ريشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ويسوا ميترا

[1] ريشی د آيائيانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو ليکوکي دا اصطلاح راوړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښې ډیر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ریقیانو تر مینځ مخالفت او جگړه ونښته، د ویسوا میټرا ډیر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډیر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جگړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جگړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویی) پر غاړه پیښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلي چه پدغه جگړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زموږ په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جگړي وروسته دوي د هندو ورشوگانو ته لیږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

۱- پکتهه Pakthas (بگتویس=پکهت=پښتون)

۲- اللینا Alinas (د نورستان خلق)

۳- بهالانا Bhalanas (د درهٔ بولان خلق)

٤- شیوا Chivas (د شیوکۍ خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

٥- ویشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریگیوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

۷- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

۸- توروراشا Turvasha (دا دوې قبیلې سره ملگري وې).

۹- یادو Yadus

۱۰- پورو Purus (دگندهارا د شاو خوا خلق)[1]

دا وې لس مشهوري آریائي قبیلې چه د لسو ټبرو په جگړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبیلې زموږ په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ۸۲- تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکهت ویشنه

په دغو آریائي قبایلو کي موږ د ژبي لامله فقط له لومړۍ یعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصیله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاریخي وثیقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ریگویدا کي یاد شوي دي، او دا څرگندوي، چه دا اولس تر میلاد ۱٤۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آریائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاریخ په هغه وخت کي هم ډیر روڼ دي، او هر څوک ئې پیژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: یوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کیده، او د قبل المیلاد د دریمي پیړۍ په شا او خوا کي یو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنیت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتیا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنیت او بیل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) یوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسیده، او هورې هم د پکهت=پکویس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتیکا) بلل کیدئ.[1]

پښتون په ویداکي

په ویدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاریخي وثیقه د پښتنو اهمیت او ثقافت، او سیاسي او اجتماعي ژوندون د ۱٤۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصیل ورکو: په ویدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځایه او مکرر راغلي دي. هغه انگلیسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ایچ گریفت Ralph T.H. Griffith له ویدا څخه په دوه ټوکه کي کړیده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځایو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ویدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم یاد شوي دي:

"... برگویس Bhrigus او دروهیوس Druhyus [2] ژر غوړ ونیوئ یوه دوست بل دوست ته د دوو لیرو قبیلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الینا، او شیوا، او ویشانن خلق سره را ټول شول آریائې ملگري لار ښوونې ته د تریتسو Tristus قبیلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتگ، له دې لا مله و، چه د جگړي سره ئې مینه

---

[1] تاریخ هیرودوت ص ۲۸۱ - تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بریگوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مگر د ریوهوس ستانه او روحاني نه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوده،[۱] له دې سندري څخه څرګندیږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان یا لغمان خلق) الینا (نورستانیان) شیوا (د انډوس د غاړو و یا د کابل د شیوکي خلق) په یوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونړو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

"اې اسونانو[۲] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښیني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالایان یاست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادریګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پیل شو[۳]" په دې سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادریګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کیسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادریګو لپاره د سهارنیو ستوریو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګیدل، د ویدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اي اندرا! ته ډیر لوي یې، له تا څخه غواړم، چه موږ ته پیې وري غواوي را کړې! لکه مدهه یاتي تیا Medhyatithia او ني پا تي تیا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ټبر، او د تارسادسیو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[٤]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پیوري غواوي غواړي، چه د آریائیانو په ژوندون کي ډیر اهمیت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبیله او یو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرګندیږي، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبیلي سره ډیره مهرباني درلوده، او دا قبیله په هغه وخت کي هم ډیره بډایه او اباته وه ډیري غیلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ویدا په بل ځاي کي د پښتنو یادونه هسي شوي ده:

"هغه ډیر ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وویله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[٥] یرغل وکړ شیاوانا Chyavana (د یوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډیر تدابیرو هغه مذبح سمبال

---

[۱] ویدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ٦،٧ فرد.

[۲] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئیایانو په عقیده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[۳] ویدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره ـ اتمه برخه ۹ فرد.

[٤] ویدا، ج ۲، ص ۲٦۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[٥] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذریعه کولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، توروايانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه بړغ لري، د نذر مشوبات ئې د سيل په څير راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ..."[١]

لکه پيشل Pishel مشهور ويد پوهاند چه ويلي دي، توروايانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شياوان شاعر سره چه د بريگو زوي و، د پاچا مخالفت ولويد.

شياوانا د آسون له رب النوع سره مينه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډيرو ايرو او خوشبويو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري وومومي، خو اندرا د جگړې رب النوع د پښتونو د ننگيالۍ قبيلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاگان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.[٢]

په دې ډول پښتانه تل په جگړو کي پر دښمنانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډير و، د ريگويدا سندري له دغو جگړو څخه ښه تفصيلات راکوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملگري و، او په جگړو کي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[٣]

دا خو پخپله د پکهت يعني د ښتون ډير پخواني تاريخي تذکار و، چه د ويدا په پانړو کي شوي دي، بيله پکهت څخه په ويدا کي د پښتو د ځينو قبيلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبايل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"ديووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبيلو سره جنگونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بريسايا Brisaya پارواتا Paravata دا جنگونه د هيلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati يا هر اوتي يعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وايي: چه په دغو جگړو کي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ويدا پاراوتا قبيله هغه پاروئتي Parueti گڼي چه بطلميوس يونانۍ جغرافيا وال هم د ارغنداو په ورشو کي ښوولې ده.[٤]

ځکه چه ويدا تل زموږ د هيواد مځکي، غرونه، رودونه يادوي او د دې هيواد کتاب دي، نو دا ويلاي شو، چه د هيلبرانټ نظريه رشتيا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستا کي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو يوه قبيله وه، په پښتنو کي تر اوسه هم په دغه نامه ځيني قبائل سته، مثلاً په سليمان خيلو کي تر اوسه هم داسو Dasu قبيله سته.[٥] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سيوۍ کي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

[١] ويدا، ج ٢ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[٢] د ويدا ص ٤٦٥، ج ٢، فټ نوټ.
[٣] ريگويديک کلچر، ص ٣٥٦.
[٤] کمبرج هستري آف انديا، ج ١ ص ٨٧.
[٥] حيات افغاني ص ٢٥٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړ ګنې[۱] بریسایا کښې مېښ اوس هم سته برېڅ Barech ئې بولي، چه د قندهار په ښوراوک کي اوسي او د هیواد په جنوني څنډو کي تر هلمنده او سیستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان برېڅ کسې تر اوسته مشهوري دي[۲] او په هند کي هم د پنجاب ویرچ Variach قبیله دغه برېڅ ته رسي او د جنوبي هند بهرایج ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ویدا پاراواتا چه بطلیموس د ارغنداو پاروئیتي قبیله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزو کي پروټ Parut نومي پښه شته[۳] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواتا قبیلې ته نژدي دي.

په دي کرښو کي زما مقصد د پښتنو د تاریخ بیانول ندي، بلکه تش دا خبره څرګندوم، چه د پښتون نوم او مدنیت د ویدا همزولي دي، او بیله دې نومه د پښتنو د ډېرو قبیلو نومونه هم په ویدا کي راغلي دي.

پښتون په اوستا کي (پښتون، بخدي)

تر ویدا وروسته زموږ د هیواد یو مهم تاریخي سند د اوستا کتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خوا کي نېټه دي دا کتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوګانو کي کښلي شوي دي، او زموږ د هیواد تاریخي وثیقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون یا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ویلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وویل: چه آریا د توکم مرکزي هیواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ویدا پکهت، د هیروډوت پکتي یا پکتیس سره یو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بیا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ریښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ویدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ویدا په یوه برخه اتهروا ویدا Atharva Veda کي کښې مېښ دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[٤] په مهابهارت کي بهلیکه Bahlika کښل سویدي[٥] او پانیني Panini د سنسکریت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر میلاد دمخه په څلورمه پیړۍ کي په بهیکه قبیلو کي ډېر قبایل راوړي، او هغه ټول بلخیان بولي، پخپله په اوستا کي چه د آریائیانو د هیوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[٦] Bakhdi دي چه په اوستا کي بخدیم سریرام "ښکلي بلخ" هم بیا ذکر شوي دي، او لکه د

---

[۱] حیات ص ۱٥٤.

[۲] حیات ص ۲٤۱.

[۳] حیات ص ۱۱۸.

[٤] آریانا ص ۹٤ - ۱۱٥- ۱۱۷.

[٥] اردو مهابهارت.

[٦] وندیداد - لمړی فرګرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا فرهنګ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) یا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي یا باختري ځني جوړیږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي میلادي پیړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځیني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ویدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ-ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا: بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ریښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زیږیدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتیږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ښندي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غړولو په وخت کي ډیر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (٤٨٤-٤٢٥ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pactyica په نامه یادوي چه د انډوس Indus (اباسین) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډیر عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستینان دي، وطني غشي او لیندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[۱] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax یوناني امیر البحر د داریوش (۵۲۱-۴۸۶ ق،م) له خوا د بحیرهٔ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتیروس[۲] Caspatyrus له خوا د پکتیکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحیرهٔ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسیدي[۳] سکائي لاکس پخپله سیاحت نامه کي د پکتیکا ذکر هم کړي دي.[٤]

علاوه پر دغه هیروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتیکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښوو له او د پارتیا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هیروډوت ئې په ارمینیا Armenia کي نوم او بیان راوړي دي.[٥]

د یونان یو بل جغرافیا لیکونکي بطلمیوس کلودیوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هیواد "پکتین" یاد کړي دي، دي وایي: چه پکتین د پاروپامیز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتیانو مسکن دي.[٦]

بطلیموس چه تر هیروډوت را وروسته د دوهمي میلادي پیړۍ په لومړۍ نیمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هیواد راښئي او دا څني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنیا کي ډیر و، او دا قوام هر چا پیژاند.

د ویدا پکهت د یونان د جغرافیاوالو او تاریخ لیکونکو له خوا پکتي، پکتیس او پکتویس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلومیږي، چه دا تغییر د یوناني ژبي د لهجې او خصوصیت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفیسور لاسین Lassen چه د یوناني باختري پاچهانو تاریخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د یونان پکتویس له اوسني پښتون سره تطبیق کړ. وروسته دا نظریه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او گریرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافیائي موقعیت له مخي د یونان پکتویس پښتانه وبلل او دا علمي نظریه ئې ثابته

---

[۱] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

[۲] څیني وایي دا ښار د کابل په حدودو کي و، څیني ئې د کشمیر پر خوا بولي.

[۳] د ویلر جغرافیاي هیروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاریخ هیروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپیدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاریخ باختر راولسن ص ۳۰.

[٤] راورتي د پښتوگرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[٥] د هیروډوت جغرافیا ص ۲۸۱.

[٦] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه او اوس ټول مورخين د ويدا پکهت او د يوناني مورخينو پکتويس دغه پښتون ملت ګڼي[1] چه د دوي مدنيت او د نامه تاريخ ډير قديم دي او تر ۱٤۰۰ ق،م پوري رسيږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارتولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸٤۳ ق،م يو مخروطي ستون جور کړي دي، او د بختي اوښانو تصاوير پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کيدل[2] اسلامي مورخين هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سيستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کيدل[3] په اوسني پاړسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاريخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰٤۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدايا وليږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزديکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطريق پيشکش گذرانيد."[5] دا اوښان هم پښت او بخت يعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ريښې هم په دغو نومو کي دي.

نتيجه

له دغو ټولو تاريخي پلټنو څخه اوس دا نتيجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تيريدلو او تللو سره اوړي يعني ځني حروف زياتيږي، او ځني کميږي، ځني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي يو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت) لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه
د پاړسو به = د پښتو په
د پاړسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

---

[1] د بارتولد تاريخي جغرافيا ص ۱۳۰.
[2] د بارتولد تاريخي جغرافيا ص ٤۹-۵۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و ليث مبحث وګوري.
[4] تاريخ سيستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح يا شاه جهان نامه، ج۱ ص ٤۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفیږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زیاد = د پښتو زیات

دا د اوښتني اصول په آریائي ژبو کي ډیر باب دي، او ډیري کلمې په هندي او پښتو او ایراني ژبو کي یو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له یوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آریائي قدیمي ریښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ریښې ومونډلې، او په زاړه تاریخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاریخي پلټونو په سیوري کي تاسي ته دا خبره زیاده سي، چه پښتون د ریگویدا تر لیک یعني تر ۱۴۰۰ ق،م لا دمخه یو مشهور او نوموړي او ننگیالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخینو وپیژاند او ذکر ئې په قدیمو او نوو تاریخي کتابو کي راغلي دي.

یو اولس چه هسي روڼ تاریخ لري، مدنیت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شیانو وجود او خوندي کول، په یوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاریخي دورو کښي پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بې له هیڅ شکه دوي باید ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاریخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ویدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډیر پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاریخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نیټه هم بویه چه ډیره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي یو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي یا اندکي هندوستاني ته وایي، چه دا نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د يونان مورخينو اندیکه Indika ضبط کړي دي[1] که د دغي قاعدې سره سم يو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لويږي، نو به هندکو يا اندکو Indko ځيني جوړ شي، چه پښتانه د هنديانو ژبي ته وايي، او چه کلمه سره سپکه او تخفيف شي نو (انکو) يي هم بولي، يو شاعر وايي زه خوار پښتون يم انکو مي څه زده؟ راته وئيږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل گاونډي اقوام ديگان Digan بولي او ژبه يي په هغه قاعده ديگانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وايي نو که د ريگويدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر يو مجهول (و) زيات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا يي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې يو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډير مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم يوه کوچنوټې کلمه ده، مگر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجماعي نظام ئې په لمن کي ونيو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښيگړي، ملي دودونه او جالونه يعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه يادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډيره مينه لري، او پښتو د دوي د مليت ځرگنده نخښه ده.

که يوه پښتانه ته وويل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، گويا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځيني وکړه نو د پښتنو په حياتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: يعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه يو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علميت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وويل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: يو سړي چه په ټولو انساني شريفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتين او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وايي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعماليږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. يعني يوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړيده، او له هغه څخه نه تيريږي. پر خپله پښتو ټينگ دي، يعني پر خپله وينا او وعده ټينگ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خيژي له پوښتو — زه خواجه رزق الله نه پريږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: يعني خپله وعده او اراده تر پايه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دريدل، تر خپله وينا تيريدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

---

[1] ايران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون کيدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دريدل، او څرګند اعلان کول، سپيڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصاديق ډېر دي، دلته د دې کتاب وظيفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زياتي څېړنه وکړي، فقط په دغه يوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء

تر ډېره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ويلي و "بکره او پيغله وه" په نونسم عيسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شيوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنوکي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو يوه نوې څانګه د علم او تحقيق په دنيا کي بيرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقين Orientalists بلل کيږي، او موږ په پښتو لومړنۍ ته خاتيځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتيځ پوهاند وايو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو يقيناً تاريخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ايران ډبر ليکونه او د هند او چين زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ويلي کيږي، دوي بيرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او ليک لياري ئې کشف کړې، په دغه پوهانوکي يوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارايائي مدنيت د پلټني لپاره زيارونه کښل، د هند آريائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ايران ژبي ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه يو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډېر علمي تحقيقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او ګرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسيو برتلز روسي خاتيځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا ګولډن شتت الماني پر پښتو يو کتاب وکښ او ځيني لغات ئې پکښي را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ ع په سينټ پترز بورګ کي طبع او څپور شو له دې څخه موږ ته څرګنديږي چه يو سل او پنځوس کاله پخوا يعني يوه نيمه پيړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختوکي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړي دي.

پروفيسور کليپروت Kleproth ليکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سميتکي Semitic يعني سامي ژبو څخه ګڼلي ده مګر زه وايم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانيک Indu-Germanic (هندو آرين) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او ګرامرکي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفيسر ډورن Dorn چه په پترزبورګ کي اوسيدي او په ۱۸۴۷ ع کال ئې يو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتيځ پوهانو يعني مستشرقينو د زيار او تاليفاتو مفصل تاريخ وليکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کيږي.

[2] د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه، ص ۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي وائي: پښتو نه په ترکيب نه په لغاتو او نه به‌گرامر کي له عبراني Hebrew او چالديک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تيوتن Indu-Teutonic ډلي څخه ګڼله کيږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسيدونکي دي.[1]

مورخ اډلنګ Adelung ليکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډير معلومات نلرم خو دا ويلاي شم، چه دا ژبه ډيره اصيله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي ليکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلوميږي، ځکه ډير الفاظ چه دا ژبه ځيني جوړ شوې ده، او هم خورا ډير افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ريښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبي اصلي اجزاء ګڼل کيږي، بيا هم ځيني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژديوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، يوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره يې نژديوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ويلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډيرکتابونه ئې پکښي ليکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو ګرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آريائي او سامي ژبو سره ئې د ګرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتيجې ته رسيږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډير شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وايم، چه پښتو د سنسکريت او ژند سره ډير نژدې والي او له پهلوي سره هم ټينګه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سيمو ادبياتو ته وګورو را ښکاره کيږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډيره بډايه ده، ډير شعراء او مؤلفين پکښي تير شوي دي، پر دغو علاوه ځيني ملي سندري او سپرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ويلي کيږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلې ملي بدلي او سندري را په يادوي او ډيري مي د پيښور په هستوکڼه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بيليو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ع په شا او خوا کي د بنګال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو ګرامر کښلي او په تاريخ کي ډير کتب ليکلي دي، دی د پښتو

---

[1] راورټي ص ۲۹ ـ د ډورن د مقدمې په حواله.

[2] متريډيټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.

[3] د کابل پيښي Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.

[4] د راورټي پښتو ګرامر ص ۳۷-٤۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبي بر اصالت هسي وائي: "له ټولو څېړلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکريت يوه خور ده، او ځکه چه د هند او ايران تر منځ ويله کيږي، نو په پيړيو پيړيو د پارسي اثرونه پر لويدلي او ډير الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبي خپل ځان او قواعد نه دي بايللي، او د فيلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شيان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمسټټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده يو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غروکي ګرزيدلي، او ډير ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظريه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پيدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) يا د يوې بلي ژبي سره چه زند ته ورته وي، ډير مشابهت لري. پښتو اشعار د سپيڅلتوب او طبيعي والي له پلوه خاص امتياز لري، بدايع او نازکخيالي ئې ډيره سپيڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقايع او روزمره پيښې ښکاره کوي، دا بدلي د پښتنو تاريخ هم دي..."[2]

خلاصه ډارمسټټر د پښتو به نسبت دا عقيده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه يوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا يوه مخصوصه څانګه بلله کيږي، او د زند سره ډيره نژديکي لري، او اړيکي ئې ډير ور سره ټينګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډير محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتوګرامر وکيښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ريښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټينګه او ډير اعتماد دا ويلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ايراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرين Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کيږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړئ سر کي هم له هندي او ايراني ژبو څخه بيله شوې ده خو بيا هم له دواړو سره په خصوصياتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..." [4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د ليل د کتابخانې کتابدار او يوه فرانسوي دي، هسي ليکي: "پښتو له يوې خوا سنسکريت او په ځينو شيانوکي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکريت او اوستا دواړه په دغه خصوصيت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصيت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډير شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکريت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کيږي. او کله کله هم سنسکريت ته ورته وي. د دې ټولو نژديوالو او مشابهت

---

[1] د بليو پښتوګرامر مقدمه ص ۱۱.
[2] د ډارمسټټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ۶۲-۶۵ او لومړي فصل.
[3] د برون د ايراني ادب تاريخ، ج ۱ ص ۴۶.
[4] د ترومپ پښتوګرامر .

(c) ketabton.com: The Digital Library

علت دا دي: چه دغه ژبي له یوې ریښې څخه را وتلي دي، او د آریائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره یو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره گاونډۍ وه، او متوالي اړیکي ئې سره درلودل..."[۱]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي گڼل کیږي موسیو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لیننگراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

"پښتو د خپل تاریخي قوت او قدرت سره یوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځیني تغیرات هم ور پیښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې گرزولي دي، د اروپا علماو له ډیره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمسټټر او فریدریک میولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقیده لري چه پښتو د زند یا له یوې بلي ژبي سره لکه زند ډیر مشابهت لري، میولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو خپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وایي چه پښتو د آریای ژبي یوه مستقله څانگه، او د هندي او ایرانیو څانگو تر منځ منځگړې ده، د ترومپ دا نظریه پروفیسور فون سپیگل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټیمگه مني، گریرسون Grierson او پال تیډسکوي ئې هم تائید کوي... که څه هم د علماو په رایو کي ځیني کوچني اختلافات لیدل کیږي خو بیا هم ټول متفق دي، چه پښتو یوه زړه او قدیمه ژبه ده، او هندي او ایرانیو څانگو سره د خور نسبت لري..."[۲]

میجر لوریمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو یو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: "پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډیره ارته ژبه نه بلله کیږي، خو د خیالاتو د ښکاره کولو لپاره ډیر قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرگند دي، دا یوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتیاز خاصیتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصیتو سره بیلولاي شو، که څه هم د پاړسو په توگه نازکخیالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جگړو کي لږ خساره لیدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلومیږي، چه د یوه پښتانه سره خبري وکړې، یا د دوي ادبیات او کیسې مطالعه کړې..."[۳]

---

[۱] د هنري افغاني مطالعات ص ۵-۱۰.

[۲] د لیننگراډ د اکاډمۍ د لسانیاتو سلسله، ج ٤.

[۳] پښتو او د پښتو گرامر او قواعد د لوریمر تألیف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستني ډیر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروي آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، د کابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډیرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (٥٢٢-٤٨٤ ق،م) په ډبر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډبر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډیرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډیر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډیر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډیري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډاردې Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډي Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډیروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا سترابون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ١٨٦٢ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ترومپ پخپل پښتو گرامر کي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذکر کوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلکه په هندي آريائي ژبو کي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيگل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائيد کړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د گاوډي ژبو گرامار Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظريه مني، خو لومړئ پلا ډارمسټټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت کي په ښه ډول وځيړله (۱۸۸۷ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وويل[۱] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[۲] دا وه د گريرسن نظريات چه د ده د کتاب لمړيو مخو څخه مو لنډ کړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډ نظر کوي، او بيا نو مفصلاً د پښتو گرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زياتي تر دې زموږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړو کرښو کي موږ د اروپا د پوهانو د افکارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندي کړه، له دغو نظرياتو څخه موږ کولاي سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاريخي اصالت په خصوص کي وليکل ښه پسې تائيد کړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آريائي ژبو کي هم پښتو د ميولر او ډارمسټټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مگر تر دغو ټولو د ډوکټور ترومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[۳] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسکريت خور ده. په راتلونکو مخو او څيړنو کي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرگنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليکوالو پښتو له سامي او عبري څانگو څخه گڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زموږ هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبي کلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتو گډ شول، نو هر چا چه په پښتو کي عربي مفغن کلمات ليدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

---

[۱] د دې نظريي شرح دمخه تيره شوه.

[۲] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.

[۳] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ څخه ده، مگر دا خلط او ګډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دین سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووینئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورنۍ د هغي ژبي کلمات او لغات نه وه په راګډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه ګورو، سوچه او لږ پښتو دي.

یو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او یهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زمونږ د وطن په ښارو کي خپور شوي و، مسټر فرلانګ په ۱۸۹۷ ع کي لیکي: چه د سیریا یوه پاچا د یهودو ډیر اقوام له بیت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا یهود په ٦۳۰ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستیدل، دوي وایي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[۱]

دا نظریه چه آریائي مدنیت له سامي ثقافت سره په ویدي زمانو کي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرګنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بریډل کیت D.R. Berriedalekeith د ایډنبرګ یونیورستي د سنسکریت پروفیسور هسي لیکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ویدي خلقو له سامي بابلیانو Babylon Semitic سره هم اړیکي او روابط درلوده، د ریګویدا په یوه عبارت کي چه بینکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ریښه ده، د ځینو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بریبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ویبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[۲]

دغسي هم د منا mana کلمه په ریګویدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټینګه د یوناني mina سره نښلي، چه یونان هم له فنیقیانو Phoenicians څخه اخیستې ده[۳] دغسي هم پرسو Paracu چه د تیشې او تبر په معنا ده سامي اصله ګڼل شوې ده، خو دا ټوله یقیني ندي، اما سره د دغه هم سړي ویلاي شي، چه سامي لوي مدنیت د آریائي خلقو سره نژدې اړیکي درلوده، که څه هم په ریګویدا کي ظاهراً نا آریائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بیا هم ځیني ګوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنیت اوضاع له سامي مدنیت سره نژدې کیږي.[٤]

دغسي هم په وروستنیو وختو کي نکشیترا nakshatras یعني قمري بروج او منازل په ټینګه له سامي مدنیت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ریګویدا کي هیڅ ذکر نشته، فقط په وروستیو برخو کي د دغو یادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آریائي مدنیت روابط په پخوانو زمانو کي منلاي سي.[٥]

---

[۱] د فرلانګ ساینس آف ریلیجن، ص ۳۹.

[۲] د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[۳] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ۵۰-۵۱ او د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[٤] د اولډنبرګ د ویدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفید د ویدا مذهب، ص ۱۳۳.

[٥] کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو مورخينو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائيلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د يهودو ځيني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که موږ د جغرافيا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځيني يهود اوسيدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تاليف د گوزگانان مرکز او پايتخت "جهودان" بولي او وايي چه په گوزگانان (د اوسني ميمنۍ په حدودو) کي د عربو ځيني ډلي هم اوسيدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاريخي دلايلو څخه دا ويلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم يهود او عرب يعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبيعي خبره ده، چه د دوو قوموگډون او نژديوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو يو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتيجه وي، چه په پښتو ځيني عبري يا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کيفيته څخه ځيني خلق پدې فکر کي لويدلي وي، چه پښتو هم عبري يا عربي ته ورته يعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معيار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظريه افسانه وگڼله، او د ښتو تعلق ئې له بني اسرائيلو سره خورا ليري وباله[3] او موږ دا خبره په تيرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاريخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلايلو ايښول کيږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاريخي پلټنو کي د ځان ويسا وکړي، البته که روايات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاريخي خبره خورا ټينگه وي. په اوسنيو علمي اساسو کي چه د تاريخ لپاره خورا اهميت لري، د ژبو مقايسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډيره آريائي ژبو او زند او سنسکريت ته ورته ده، له آريائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظريه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنيو ليکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل يوه کتاب کي ځيني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که موږ په غور او ځير وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکريت کي هم سته، نو که موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځيني کلمات له

---

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.
[2] حدود العالم, ص ۶۰-۶۱.
[3] گزيټير افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ع طبع.
[4] نسب نامهٔ افاغنه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائی پخوانو ژبو سره ورته وي، باید چه آریائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقیق له مقیاسه ډیره لیري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دلیل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سیاح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[1] مګر اوسني اروپائي محققین وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آریائي دي، د اوستا به هوم یشت برخه کي ګیري د غره په معنا راغلي[2] او هم په خورده اوستا کي کتې مټ په دغه معنا دي[3] په سنسکریت کي هم ګیر او ګیري giri د غره معنا لري.[4]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډیر اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ریښې څخه دي، چه په منځوۍ آسیا کي د آریائي قبیلو او ځایو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصیل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وایي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وایي.[6] دا خبره د عربو جغرافیا لیکونکو هم ذکر کړیده، یاقوت حموي د البشاري په حواله لیکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جوړ سوي دي چه د غره معنا لري.[7] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان لیکي.[8]

ښه اوس نو سړي ویلای سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آریائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کیږي، نه لیري ته.

[1] نسب نامۀ افاعنه، ص ۷۰.
[2] فرهنګ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم یسنا.
[3] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤۹۷.
[4] هندي او انګلیسي قاموس، ص ٦۱۱.
[5] د بارتولد تاریخي جغرافیا، ص ۸۸.
[6] د پامیر ژبي.
[7] معجم البلدان، ج٦ ص ۲۷۷.
[8] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځاي دي ليکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[١] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ريگويدا او يوناني مورخينو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولا يل چه دغه خپل او نژدې نوم پريږدي، او له سامي مځکو څخه ياشت را واخلي، او پښتو ځيني جوړه کړي.

دي بيا وايي: چه شلح پتيري ډوډي ته وايي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ويشله) ځني جوړه سوي ده[٢] حال دا چه اوسنی علم د فيلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ويشله جوړه شي هيڅ فيلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ويشلې ده. په قندهار کي تر اوسه هم دغسي وايي، له پښتو مصدر ويشل (تقسيم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتياج لپاره ژر ژر پخيږي او ويشله کيږي. يو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، يو ساعت دو ساعته ئې کښيږدي، بيا ئې نو پخوي، دا ډير وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خيشته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د وړو خلقو په منځ کي وويشله سي، دې ته نو ويشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ويشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډيره لري ده.

دا يو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائيلو او سامي کهولو له نژدي هستوگي او گاونډي توبه څخه پښتو ته پيدا شوي دي.

يوه ضروري يادونه

دلته بايد دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجوديرو کشفيات دا ښيي، چه شپږ زرو کاله دمخه يو مشترک مدنيت د دې ځايه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آريائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تگ راتگ روابط هم طبيعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم يو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم يو له بله سره اخيستل کيږي، او سره گډيږي. مثلاً موږ ډير سوچه او لغړ آريائي د سنسکريت لغات وينو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا ليري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، يا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توگه د اپت apat پښتو کلمه وگوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکريت کي هم عيناً

---

[١] نسب نامه، ص ٧٠.

[٢] نسب نامه، ص ٧٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

apat یا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پریشانۍ او خفت او رسواتوب په معنی ده[1] په پښتو کي هم دا کلمه په دغو معناؤ کښې مې ژوندۍ ده، لکه پدې لنډیو کي:

لکه شین کښت ژلیو زمول کړم   را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د ویر اپت را باندي راغي   په بیلتانه کي د زړه ویني تویومه

ځکه چه سنسکریت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ویلاي سو، چه اپت هم آریائي کلمه ده، پښتو او سنسکریت له عربی څخه نده اخیستې. دا یوه کلمه ما د مثال په توګه راوړه، که نو داسي کلمات ډیري دي، او تر اوسه هم په پښتو کي مستعمل دي.

نو که داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتو کي وي، هم په عربي کي او په نورو آریائي ژبو لکه سنسکریت او زند کي هم وي، دلته نو موږ په ټینګه ویلاي سو، چه هغه کلمې آریائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آریائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دلیل هم نه ګرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي یا ایراني ګڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آریائي ژبو له هندي کهوله، یا د ایراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ویلي دي دوي لیدلي دي، چه د پښتو ډیر ګرامري خاصیتونه او لغات د هندي او ایراني ژبو سره ورته دي، نو ځینو ایراني بللې، او نورو بیا هندي ګڼلې ده. مګر موږ دلته د خپلو تیرو لیکونو په رڼا کي په ټینګه وایو:

لکه ډیرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ایراني. بلکه له اصلي آریائي ژبي څخه مستقلاً او مستقیماً زیږیدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ایراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. د کتاب په راتلونکو برخو کي چه پښتو د ویدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرګنده سي.

---

[1] هندي او انګلیسي قاموس، فرهنګ نظام، ج۱ ص ۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريمه برخه

پښتو او د ويدا ژبه (سنسکريت)

د ويدا ژبه - سنسکريت - ويدا او د سنسکريت نور مشهورکتب - د ويدي ژبي او سنسکريت ژوندي کلمات په پښتوکي - د مقايسي اصول - ويدا - ريگ او ريشي - سمهيتاـ سروتي - سمرتي - سيند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکريت نوم - دسيو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ويسيا - سودر - ورڼه - من - ستهانـ نمزدک مزدا - ويا کرن - منوـ دتاله من - پيسې ـکر - اجتماعي تشکيلاتـ پتي - کولا - گرامه - ويسه - پور - سميتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډيوس - پريتهي وي او نور ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او د ویدا ژبه
یا پښتو او سنسکریت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ویش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکریت نژدې اړیکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکریت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنیا ژبي د مقایسوي فیلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقیق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښیوتلي دي - ټولي آریائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ایشیا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له یوې ریښې او یوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړیکي او روابط هم له سنسکریت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرګندیږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئیز (مقایسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او ګرامر او لغات او اصوات له سنسکریت سره مقابله کړم، تر دې څیړني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په رښتیا هم پښتو د سنسکریت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آریائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکریت مقایسوي اوضاع ښه وپیژني دا دواړي ژبي چه د تاریخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بویه چه تر هر څه دمخه تاسي یو وار پخپله سنسکریت ژبه هم ښه وپیزي او د دغي ژبي تاریخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ویدا ژبه

د آریائي اصلي ژبي تفصیلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وویل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانګي بیلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ایراني څانګو په نامه در وښولې او د ویدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آریائي ژبي تحولات او اوښتني موږ ته را ښئي.

[1] د لاکمنیا کتاب په ویدا کي شمالي هیوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقیقت کي د ویدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پښر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقیده لري چه د ویدا کتاب ډیري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زموږ په لاس کي دي هم د یوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډیر فرق سره لري. ځیني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځیني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاریخي مقصد د څرګندوني لپاره باید لږ څه شرح او تفصیل هم ولیکو.

د ویدا بخدي سندري یا زړه او ورکه برخه

ویدا د آریائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مګر هغه وخت چه آریائیان د هندوکش به شمال کي اوسیدل او ګښته لا نه وه را شیوه سوي دوي ځیني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ریګویدا Rig Veda ده چه پوهانو د ریګویدا له مطالعې څخه دا خبره څرګنده کړې ده چه دا سندري په یو وخت کي ندي ویلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخیل او سبک له پلوه دغه سندري باید په څو سوه کاله کي ویلي شوي وي.[1]

ویوین دوسن مارتین هم لیکي: چه ریګویدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پیړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ریګویدا معلومي سندري هم د یوه وخت او یوه ځاي او یوې زمانې ندي معلومیږي چه د ویدا ژبي په هره زمانه کي تحولات لیدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بیل شکل او بیله بڼه مودلې ده، او تر ریګویدا دمخه نوري سندري هم په آریائیانو کي وې. پخپله ریګویدا هم ډیر ډیر د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو یادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي لیکي: "د ریګویدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو یادګار ګڼل کیږي، او دا تغیرات چه په ویدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ریګویدا متن پخپله "پخواني پوهان" یادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ویلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آریائیانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځیني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبیات شفاهي وې، یعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په یاد وې او یوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کیدې او دغه سندري "د آریایانو ورکي بدلي" بولي.

[1] د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ، ص ٤٥.
[2] د هند د شمال غرب جغرافیا ٩.
[3] د ډوټ کتاب د ایریانیزیشن آف انډیا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته چه آريائي اقوام د هندوكش جنوبي ورشوګانو ته را شيوه سول نو دوي د سپين غره، ارغنداو، كنړ او سوات په غرو او دروكي ځيني سندري درلودې او بيا چه تر اباسين (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوګانو كي دغه بدلي پسي بشپړي كړې چه د ويدا كتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهيتا Samhita يعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ويشلي كيږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ريګويدا دمخه هم زموږ په هيواد كي آريائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آريائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مګر دې ژبي تحول وموند، او ويدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ويدا دكتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځكه چه په ويدا كي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښكاري چه د پخوانو او وركو بدلو ژبه هم دلې ويله كيده او د معلومو سندرو ژبه يعني "ويدي ژبه" هم دلې زموږ په هيواد كي د هندوكش جنوب ته پيدا شويده.

د معلومو سندرو ژبه يا ويدي ژبه

د ويدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پكښي شوي دي، موسيو وكرناګل Wackernagle وائي: چه آريائي ستانو او روحانيونو يوه ژبه ويله چه د صوت له پلوه له ويدي ژبي سره يوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو كي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس كي دي، په اوښتلي شكل را رسيدلي دي. كه نه وي ويدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشكال پكي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پيړيو پيړيو ئي له زاړه حاله تغير كړي دي له دې جهته د BH او DH حروف يوازي په H كښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (ل،L) راغلي دي.[2] په دې ژبه كي چه كوم تغيرات او تحولات پيښ سويدي هغه ټول د ريګويدا له لسو ټوكو څخه معلوميږي د دغه كتاب د لومړيو سندرو ژبه د ويدي ژبي لومړنې شكل دي، وروسته وروسته چه د كتاب لسمي برخي ته نژدې كيږو ژبه ئې تغيركوي او ښكاره ښكاره اختلافات پكښي ليدل كيږي، حتي د ريګويدا ضمايم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ويدي ژبي پيړۍ په پيړۍ تغيرات ښه را ښيئي، او لكه پوهان چه وائي د ويدا د لومړيو برخو او وروستنيو تر منځ بايد اقلاً پنځه پيړۍ تيري شوي وي.

د ريګويدا ځينو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (ګاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډيره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خيال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ويدي ژبي محرفه ده او د سنسكريت اوښتلي رنګ دي، تر ډيره وخته

[1] پخپله د ويدا او سمهيتا دكلمو په خصوص كي به وروسته مفصلاً بحث وكړم.
[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلیام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټینګ ؤ څو چه پروفیسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[1]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرګندیږي، چه د ویدي ژبي پیدایښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پیدا شوې ده او هغه نو زموږ هیواد او د آریا مرکز دي، ویدي ژبه هم تر ډیره پر خپل حال پاته نشوه، آریائي اقوام تر انډوس (اباسین) تیر شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حیات د نوي چاپیر اغیزې هم طبیعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ویدي ژبي څخه یوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پیدا شوه، چه سنسکریت ئې بولي.

سنسکریت

د سنسکریت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[2] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ویدي ژبي له تهذیت او سمولو څخه پیدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آیا کوم وخت دا ژبه ویله کیده که یه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکریت یوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډیر دي او د زمانې له یرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او لیکل شوي دي، نو د آریائي ژبو د مقایسوي فیلالوژي لپاره ډیر قیمت لري، او سړی کولای سي چه د یوې ژبي اساس د سنسکریت له مقایسې څخه معلوم کړي.

د سنسکریت نوم او د دې ژبي تهذیب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼیني Panini د اټک او د پیښور د حدودو یو معروف عالم او د ویدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ویدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتیب کړه، نوم ئې سنسکریت یعني سمه کړې ژبه پر کښیښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ویدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکریت Sanskrit یعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وویله.[3]

د پاڼیني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کیت Keith قول دي[4] میکس میولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼیني خپل آثار لیکلي دي.[5]

---

[1] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.

[2] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبیق راسي.

[3] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤..

[4] کیمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۱۳.

[5] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص ۱۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاڼيني مشهور کتاب د ده نحويات دي، چه ټول په ويدي ژبه اړه لري، او تاريخ ئې هم هغه تر مسيح دمخه څلورمه پيړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډير مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهيايا Adhyaya (وينا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهيايا Asht Adhyaya يعني اته ويناوي نوميدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډير مهم دي او په نورو ژبو او قوموکي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحليل او تجزيه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼيني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکريت ګرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقريباً څلور شپيته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښيي چه ډير تر ده دمخه ئې په دي کار ګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاينه Sakatayana او ياسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا ياسکه د پاڼيني سلف او د نيروکته يعني صرف مولف و، او ده د سنسکريت په ګرامر کي دا اساس څرګند کړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼيني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً يو عالم کاتايانه Katayana نوميده چه د ده يادداشتونه او تنقيدي شرح وارتيکه Vartika نوميږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتينجلي Patanjali نوميږي چه په ١٥٠ق،م ئې د پاڼيني لويه شرح ليکلي، او مهابهاشيه Mha Bhashya نوميږي، او په دغه کي د کلاسيکي سنسکريت تاريخي او تنقيدي پلټني سته، او د پاڼيني له ٤٠٠٠ قاعدو څخه ئې ١٧١٣ قاعدې په تنقيدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کيږي، يعني د ګونارده Gonarda اوسيدونکي چه دا ښار شل ميله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکريت د لغاتو کتب او قواميس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهور کتاب امره سيمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه ميلادي پيړي کي د امره کوشه Amra-Kosa يعني (نه نا بوديدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکريت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ريحان البيروني د ٤٢٠ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانيريتي (پانيرت) Panirit ليکي چه خپل مصنف پاڼيني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکريت نوم د ٣٥٠ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ويدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پيدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ويدا ژبه، او تر ويدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکريت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم ياد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

---

[1] ويدک انډيا ص ٨٠، بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٤.

[2] بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٧٠.

[3] کتاب الهند، ج١ ص ١٧٨.

[4] بودهسټ انډيا، ص ٩٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنسکريت خورا زړه کتيبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسيدلې ده په ۱۵۰ع کال اړه لري مګر په څلورمه عيسوي پيړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتيبو او رسمي نوشتو کي اسعماليده، او ډيري نوشتې او ډير ليکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډيره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي وليکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکريت ادبي تاريخ پر دوو برخو ويشل کيږي لومړۍ برخه ئې ويدي ده، دوهمه د کلاسيکي ادب دوره ده، او دواړي د ځينو مهمو مميزاتو او سبک له رويه سره بيلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسيږي، ويدي دوره عبارت له هغه سمهيتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ويده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مګر سترا Sutra شرح ئې د ويدي ادب او کلاسيکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسيکي دوره کي د حماسياتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماين شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنيکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانين ډير مشهور دي.[1]

سنسکريت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ويله کيده ځکه چه د عمومي وينا ژبه بايد ډيره اسانه او ساده وي، مګر سنسکريت هسي د علم په درنو انډيو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولای او تاريخ هم دا نه ښکاره کوي، چه يو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وايي چه يو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواوو کي ويله کيده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانګي پراکريت Prakrit يعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او ديني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي يا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ويله کيده نه.

ويدا او د سنسکريت نور مشهور ادبي او ديني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څيړنه او مقايسه له دغو ابحاثو سره مستقيماً اړه نه لري او ښائي چه ځينو ښاغلو لوستونکيو ته دغه شرح او تفصيل بې ګټي وايسي، مګر په دې کتاب کي به ښائي چه ډير د ځينو سنسکريت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپيژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقايسه ده، ولاړ سو، د ويدي ژبي د پيدا کيدو او بيا د سنسکريت لنډ تاريخ هم له دغه جهته دلته وليکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

[1] بريتانيکا، ج ۱۹.

[2] فرهنګ نظام، ج ۲ ص ۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثر پوهان دا عقیده لري چه د ویدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[۱] ماکس میولر مشهور وید پوهان دغه عقیده لري او وروسته ئې گریفت او ماکدونل هم تائید کوي چه د وید معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آریائي ژبي څخه پاته وي.[۲]

په لوي سرکي ټولي آریائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ویشلي کیږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti یا شروتي بولي چه معنا ئې "ارویدل شوي او الهامي" دي[۳] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقیده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې گڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، یعني روایي او یو له بله نقل شوي یا په یاد شوي سندري چه دوي به مقدس روایات او عنعنات گڼل. مگر د الهام کیفیت ئې نه درلود.[٤] په لومړي برخه یعني سروتي کي ټول ویدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ویدو شروح او ضمیمې او تفاصیل دي چه ټول پر اصلي ویدو باندي بنا سوي دي، ویدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهیتا Samhita یعني مجموعه هم وائي په دې تفصیل:

۱- ریگویدا Rig Veda چه دا یو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کیږي[٥] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې یو منډلا (دائره) بولي. د وید معنا مو دمخه زده کړه. ریگ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجید او ستاینه او ثنا ده. نو ریگ ویدي د ستاینې او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آریائیانو یوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ریشي Richi ویل[٦] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځیني خلق ریگویدا پر اتو برخو Ashtata ویشي او هره برخه بیا پر اتو نورو ټوکو ویشي چه هر ټوک ئې ادهیا Adhya بولي. هره ادهیا دیرش فصله ده چه "درگا" ئې بولي او هر فصل پنځه ویناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ریگویدا ټول د ارباب انواعو ستاینې او مذهبي دعاوي دي.

د ریگویدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه میندلې شویده تر ۱۵۰۰ع پخوانۍ نده مگر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آریائیانو کوله، هر لفظ او هره وینا ئې بیله بیله شمیرله او په یادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

[۱] د وید تعلیم، ص ۱.

[۲] دگریفت د ویدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبیاتو تاریخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ، د دغي کلمې لغوي تحلیل او تطبیق به وروسته بیان شي.

[۳] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[٤] د ویدو تعلیم ص ۱ - ویدک انډیا ص ۷۷.

[٥] وایي چه په دغو بدلوکي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کیږي هم گډې دي (بریتانیکا).

[٦] د دې کلمې شرح او تحلیل به وروسته راسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چه ريګويدا ټول ۱۵۳،۸۲۶ الفاظ او ۴۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په يوه حساب ۱۰۴۰۲ او په بل حساب ۱۰۶۲۲ وې.[۱]

علامه البيروني ليکي چه بيد (ويدا) يو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي ګڼي، او يو مشهور عالم بيا پر څلورو برخو وويشه: لومړۍ برخه چه رګ بيذ ده د نظم يو مخصوص ډول دي چه رج rij=رګ rig ئې بولي. بيذ يعني د هغو شيانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغيب او ترهيب، د قربانۍ او تسبيح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بيذ ليکل منع وه، مګر وروسته دغه موجوده بيذ بياس د پراشر زوي ترتيب کړ، او موږ ته پدې نزري زمانه کي يوه کشميري عالم بسکر Buskar بيذ وکيښ او د دغه کتاب يو تفسير ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم ويد ساما ويدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman يعني آهنګ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ريګوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ويلي کيدې او د مارکس ميولر په قول د ريګويدا مويد مضامين پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ويلي کيدې او شمير ئې ۱۵۴۹ دي، چه بيله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ريګويدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- يجور ويد Yajur Veda دريمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شويدي. دې ويد هم له ريګويدا څخه تقريباً نيمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وايي چه دا نوم له ياجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترويجر (کرشنا) Karishna چه اتريا سمهيتا ئې بولي يعني د ته اتريا Taittiriya ريشي مجموعه. بل سپين يجر (سکلا) چه ياجن ولکيا Yajanavalkya سمهيتا ئې بولي يعي د ياجن ولکيا ريښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ويدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ويديا Trayi Vidya يعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ويدا Atharva Veda يعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم ويد دي، چه د ماکدونل په قول تر ريګويدا وروسته پيدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ريګويدا ته ډير ورته دي، مضامين ئې په طلسم او جادو او شيطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بيانوي د ريګويدا سره په سندرو کي تقريباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ريګويدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

[۱] ويدک انډيا ص ۷۳ - د ويدو تعليم ص ۲-۳.
[۲] کتاب الهند، ص ۱٦٥ باب ۱۲.
[۳] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.
[٤] ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر ده.[۱] اتهروا ویدا پر شل برخي ویشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷۶۰ سندري او تقریباً شپږ زره سروده کیږي.[۲]

سمرتي یا د ویدو ملحقات: پخپله د ویدو سندري او سرودونه بیلي دي، چه هغو ته منتر یا گیت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدایات لیکل شوي، او ظاهراً تر پخپله وید وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بیان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وایي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانیاکا Aranyaka او یوپانیشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دویدو په شرح او هم د آریائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډیر اهمیت لري.[۳]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ویدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روایات دي چه تر ویدو وروسته پیدا شوي، او د شرح او تفسیر په ډول لیکل شویدي، سمرتي چه د مضامینو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پیدا کیږي، چه اصطلاحاً ئې ویدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتیاتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څیړني دي او معروف گرامري عالم پاڼیني ته ئې نسبت کیږي او د پاڼینیا سکاشا Paniniya Siksha په نامه یادیږي او د دویدو د صوتیاتو او تلفظ لپاره ډیر اهمیت لري.

۲- چهند یعني د اشعارو عروض او معیار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان لیکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ویدا په ساماویدا برخه کي هم د عروضو لړ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- ویاکرن vyakarana یعني گرامر او نحو، چه د پاڼیني مشهور گرامر د ویدي ژبي اکثر قواعد بیانوي او له گرامري تحقیقاتو ډک دي.

٤- نیروکته nirukta یعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ریښو پوهنه etymology په دغه علم کي یو کتاب یاسکانیروکته Yaskanirukta سته، چه د دویدي ژبي د لغاتو ریښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ویدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha یعني هیئت او د اسمانو علم astronomy.

[۱] ویدک انډیا ص ۷۲ - د ویدو تعلیم ص ۳.
[۲] اتهروا ویدا دگریفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.
[۳] د ویدو تعلیم ص ۳ ـ ویدک انډیا ص ۷۵ - کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۱۱٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- کلپه kalpa يعني رسوم او آئين او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډير ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانينو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي موندلي کيږي مگر ټول دغه مضامين متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً يو کتاب يا يوه يوه برخه ورته ټاکلي شوې او يو يو مضمون پکښي ليکلي شويدي، بلکه که ټول د ويدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بيان لري.[١]

د دويدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ويدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه يعني د زاړه ريگويدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه يعني د نوي ريگويدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه يعني د تفسير او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه يعني د کوچنيو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ويدي ادب په دغه ويشنه کي ماکس ميولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[٢] مگر د کلو په تعين کي اختلاف دي او لکه دمخه چه موږ وښوله د ويدي ادب عصر بايد تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسيږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاگ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاگ وائي چه د ويدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسيږي.[٣]

نور کتب

تر ويدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکريت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آريائي کورنيو د جنگ احوال بيانوي. د پهلوانانو او بريااليو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بيتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بياس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د يوه سړي تاليف هم ندي.[٤]

---

[١] ويدک انډيا ص ٧٧ - بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[٢] ريگويدا ج ٤ مقدمه.

[٣] د ويدو تعليم ص ١٠ - ويدک انډيا ص ٧٩.

[٤] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ١٢٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) رامایانا: بله مشهوره قصه رامایانا Ramayana ده چه دا هم د سنسکریت له مشهورو ادبي کتابو څخه ګڼل کیږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسیح دمخه دا قصه واقع شویده، او بالمیک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بیتونه دي.[1]

علاوه پر دغه نور ډیر کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پدیش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه یاد شول. اوس چه تاسي ته د ویدي ادب او سنسکریت د آثارو او کتابو یو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ویدي ژبي او سنسکریت پر تله او مقایسه ده، له پښتو سره.

د ویدي ژبي او سنسکریت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ویدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژدیوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ریښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډیر سره ورته او نژدې دي، او د ویدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ویدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس موږ استفاده ځني کولای سو، مګر د پښتو کوم لیک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ویدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقایسوي څیړنه د فیلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مګر وروسته چه د پښتو او سنسکریت مقایسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څیړنه کوو، لومړي به د سنسکریت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبیق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ویدي ژبي او سنسکریت سره د پښتو قرابت په ښه ښیر څرګند سي.

د پرتله کولو او مقایسي اصول

د اصلي مقصد تر پیل دمخه باید لومړې د خپل کار اصول در وښیو، یعني په دې ځان پوه کو، چه زموږ دا پرتله او مقایسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکیل لپاره دا څلور لاندیني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د یوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او یا ئې له بلي ژبي سره مقایسه وکړي، نو ښائي چه دغه لاندیني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځیني جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمایندګي کوي، او په لیک کي اشکال را ښئي letters

[1] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ۱۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د حورفو اوښتنه او يو له بله تبديل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کيږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنګه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنګه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنګه دي؟ vocabulary [1]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقايسه کيږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څيړني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توريو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصيل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دريم خبري يعني د حروفو د اوښتلو او يو له بله د تبديل څني اساسي خبري در وښيم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ويدي ژبي په مقايسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي يو ځاي لري، چه له هغه ځايه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نيولي بيا د ستوني تر پايه يعني سينې پوري د حروفو مخارج دي، ځيني توري په شونډو کي ويل کيږي لکه (ب، م) ځيني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځيني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځيني حروف په سينه کي ويل کيږي لکه (هـ، ا).

د دنيا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه يعني توري تر سلو پوري رسيږي او هره ژبه ځانته څني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آريائي ژبو ځيني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بيا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پايه ادا کيږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډيز توري (حروف لبي يا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئين توري (حرف کامي) palatals (ت t، تـﮧ tـﮧ، ج j، چ ch،د d، ډ d، رr، ړ r، zj، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، ىy)

۳- ستونيز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh،گ g، ک k، کهـ kh)

٤- ټټريز توري (حروف سينه يا جوفي) زور (فتحه)، زير (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

---

[1] فرهنگ نظام، ج ۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ لومړي پلا د يوه مخرج حروف سره اوړي.

۲- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

۳- کله کله داسي هم پيښيږي چه يو توري په داسي بل توري تبديل شي چه په مخرج کي ډير له اصله ليري وي دا نو داسي کيږي چه يو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بيا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه بايد ووايو.

٤- حروف صحيح يا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت يا صايت يعني ږغيږي توري vowels چه هر وخت صامتو توريو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توريو تلفظ کيږي، د ابدال پر وخت کم قيمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زياتي کيږي. ږغيږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ی y، هـ (حرکي) h، آي i، يو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکيل هم د يوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

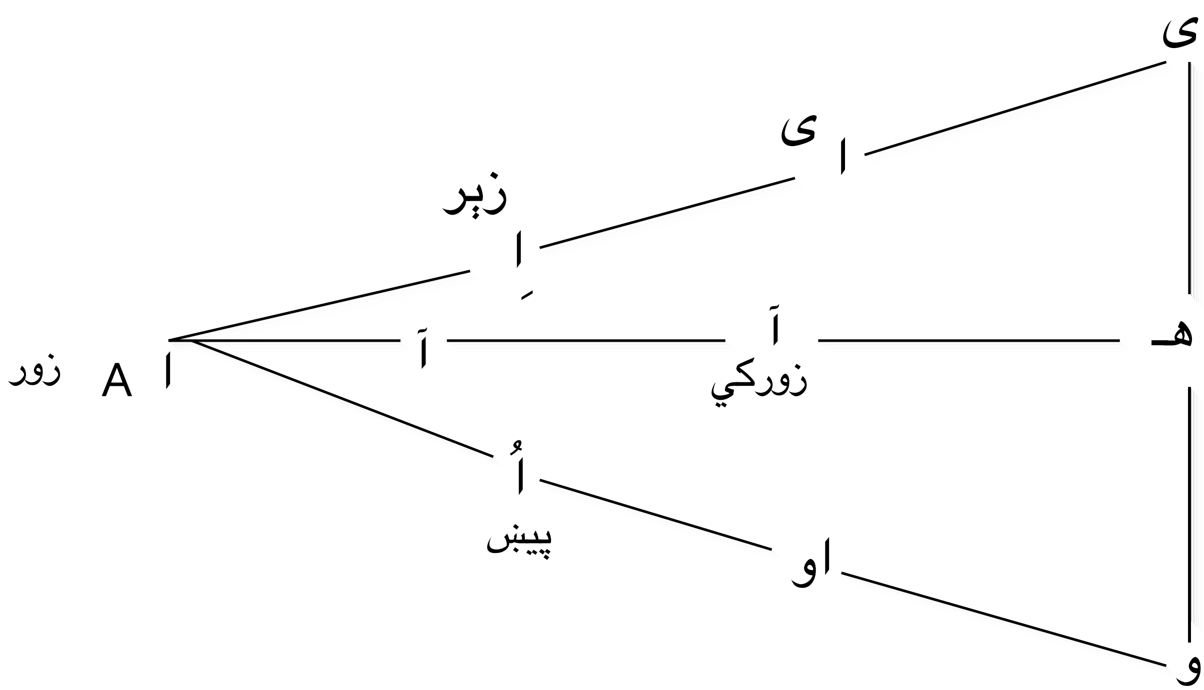

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا یو مثال دلته راوړل کیږي (اشو) ashva په سنسکریت کي آس ته وایي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکریت (ش) تالوئیز توري دي په (س) بل تالوئیز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کیږي، واو شونډیز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځیني جوړ شول.
په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر- ل	ع- ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ړ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	څ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ویدا Veda

تر ټولو دمخه باید د ویدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقیده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آریائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]
په سنسکریت کي د ډیرو کلماتو ریښه هم دغه کلمه ده، او ډول ډول الفاظ ځني جوړ شویدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم وید یا علم، زده کړه او ودیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ودیا پراپت vidya prapti د علم تحصیل د پوهني زده کړه ودیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ودیا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، ودیالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ودیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]
په دې ډول د ویدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکریت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تیریدلو سره تغیر او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقریبي ډول بلي خوا ته میل کوي او لږ لږ له خپله اصله لیري کیږي. د سنسکریت ود vada د پښتو ژبي د ډیرو کلماتو سره په ریښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکریت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تیره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٧٦٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصد ته نژدې دي، او سړی ويلای سي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دا کلمه سنسکريت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتوکي محفوظ دي، يا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغيري شوې دي، په دې ډول:

په پښتوکي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لويوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهارکي وايي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې يعني نه لوئيږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ريښې څخه واده vadah جوړ شويدي، چه په واده کي هم وده يعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډيربښت کوي، له دغي کلمې څخه وديدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، وديده، وديدنه ودينگ جوړ شوي دي.

وده يعني لويښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کيږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ويدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتوکي (وده) ده، د دې معنوي تطبيق او تلازم د څرگندوني لپاره دا لانديني لغوي پلټنه هم د ويلو وړ ده.

د ويدا کلمه چه په اصل کي (ويد) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بيد beed ضبط شويده، (واو) او (ب) دواړه شونډيز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډير دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو ويد، بيد او په پخواني اصطلاح بيذ هم شو[1] چه په پښتوکي له دغي ريښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډير بد سړی دي يعني هوښيار، عاقل، دانشمند دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصرکي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البيروني ليکي چه د هندوانو په عقيده مادهٔ مطلق او مجرده هيولا (ابيکټ) درې شيه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دين، جهل. او لومړۍ يعني عقل ته (بدهه) وايي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مگر د حافظ ساتونکي، مشر او رئيس معنا ئې ومونډله، المسعودي عربي مورخ ليکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډير منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، يعني حافظ الدين او د دوي په ژبه (مو) دين او (بذ) حافظ ته وايي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، يعني سپه سالار په دغه ډول د بيربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هيربذ د رئيس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.
[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤١.
[3] التنبيه و الاشراف.
[4] مفاتيح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئیس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډیره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي یو بل مصدر هم سته، بودول budawal یعني ځیني اخستل او تحصیل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پیسي مي ځیني بود کړې یعني لاس ته مي راوستې او تحصیل مي کړې. ښائي چه دا هم یو معنوي تحول وي له دغي ریښې څخه، دغسي هم ویل کیږي. چه دا شي د بود دي، یعني د گټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاریخي او لغوي پلټنو څخه نو دا نتیجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بیا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو ریښه پخوانۍ آریائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ریښې څخه ډیري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آریائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنگه ټینگه رابطه او اړه لري؟

ریگ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبیق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ریگ ویدا Rig Veda د وید دکتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رگ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ریښه سته که یه؟

لکه دمخه چه هم ویل شویدي، د رگ ماده rich ده چه د البیروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج یو ډول نظم و چه د قربانیو پر وخت په دريې ډوله ویل کیدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دریږي، دریم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ویل کیدي، او دمخه جمله بیرته ور سره تکراریده بیا نو بله جمله ور سره یو ځاي کیده.[1]

اوسني پوهان وایي چه رگ د ستاینی او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکریت کي هم په دغه معنا ده، مگر که موږ دقیق سو داسي تحلیل کیږي:

گ،ج، چ او بیا ش ټول تالوئیز حروف دي یو له بله سره اوړي، هغه ریج rij چه البیروني راوړي دي، یقیناً د رگ rig معروف ډول دي، په سنسکریت کي ریج riju سم اوسیده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستایلي او د ښو خویو څښتن ته وایي ریچا richa د ویدي روحانیونو یوه مخصوصه ډله وه، او ریشي rishi یا rikhi د آریائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ویشلي کیده لکه مهاریشي، ډویا ریشي، راجا ریشي او دغسي هم رگهـ raghu د هند د یوه مشهور شاعرکالیداس د یوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وگورو دا ټول نومونه نژدیوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رگ) ټوله له یوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ریشي rishi کلمې ته منسوبیږي، ریشي په پخوانیو آریائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱٦۷.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤۲۷، ٤۳۱، ٤۳٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روحاني مقام درلود، او د ويدو برخي هم دغو ريشي گانو ته منسوبي دي، مثلاً يوه برخه د يوه ريشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقيده لري، چه دغو ريشي گانو ته د ويدو د مضامينو الهام کيدئ، او د دغو روحانينو له ارباب انواعو سره ټينگه رابطه درلوده. په ويدو کي د ډيرو ريشوگانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ريشي درلود[1] او هر ريشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطيب بلل کيدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانيو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامين به ئې په شعر کي ويل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ويدا کتاب ځيني ترتيب شو، او هره برخه ئې د هغه ريشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، يا دا چه د آريائيانو په عقيده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ريشي هغه رج rij يا رگ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستايونکي، ثنا گوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ريگ ويدا، رج ويدا داگرده له يوې ريښې څخه را وتلي شيان دي، او معنا ئې ده د ستايني، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغي کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده "رشه" يعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وايي: دغه ئې د پلار او نيکه رشه ده، يعني د پلار او نيکه خلق او سجيه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت کيداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ويسا پر کيداي شي، مثلاً زلمي خان ډير ريشا سړی دي يعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ريشي څخه ريشا يو صفت جوړ شوی دي، دريمه کلمه "وراشه" ده چه د خبري او وينا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بيانوي، چه نه ژبه لري، نه وينا. حميد مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق چه خندل مي د پندگويو په ورشو

معلوميږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وايي بلکه ښيې وينا او دگټي خبري ته وراشه ويله کيږي په دې ډول سړي ويلاي سي چه د ريشي آريائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډير نژديوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پيښ شوي وي، مگر د دغه سره هم ډير بيلتون نه سره لري، د رشي خاوند ريشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ريشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزيوم دي، د آريائي ريشي کلمې په طبيعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ريشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وينا خاوند و، د ويد سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ريشي شاعر هم و، يعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاريخي کلمې ريښې په پښتو کي تر اوسه سته.

او ريکويد Rig Veda چه رجويد هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کيداي سي، ريښه ئې دغه رشي rishi ته را رسيږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ويدا، د ريشي ويدا، د ښو خويونو او ښې وراشې علم.

---

[1] د ويدو تعليم ص ۸ - ويدک انډيا ص ۷۰.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمهيتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ويدا څلور کتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې ګڼل شوي دي او هره يوه سمهيتا بلله کيږي[1] مثلاً ريګويدا سمهيتا، ساما ويدا سمهيتا او نور، الماني مستشرق ونټرنيټس M. Winternits اصلاً ويدي ادب پر درو برخو ويشي. يوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهيتا بولي، چه ټول د ويدو متون پکي داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah يعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته ميوه کړيده يا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته څني پاته سوه، پلاني ډيري پيسې لري، خو سمته ئې څلويښت زره کيږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ويدي ژبي سمهيتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفيږي، يا زياتي کيږي، يا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاريخي کلمه ساتلې شويده:

د غم د برخو په ويش راغلم   سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

يعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ويش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وويل چه د ويدي سندرو يوه برخه يعني متون او څلور سمهيتا، سروتي يا شرتي بولي، او دا عقيده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحليل کيداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال يو طبيعي کار دي، سرتي، سروتي د يوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفيفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فيلالوژي کي کوم قيمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف يو ځاي وليکو، طبعاً (ښروتي) کيږي، ښروتي لمړي شروتي بيا شرتي او سروتي شويدي، ښه راوتې، يعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

[1] بريتانيکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبياتو تاريخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څيړنه د اجتماعي تشکيلاتو په بحث کي د سمتي تر کلمې لاندي راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تیره شوه، د ویدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روایت او تحدیث په ډول یو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمیر، او پاړسو شمار، شمردن سره شریک دي. په پښتو وایي شمیرلي یا شمرلي چه په پاړسو کي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، یعني شمیرلي لومړي وار سمردی او بیا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) لیونی=دیوانه، بیا نو (د) ابدال په (ت) لکه زیاد=زیات، آباد=آبات، شهد=شات.

سیند Sind

دا کلمه هم ډیره تاریخي ده، او بیخي زړه، په ریګویدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، یعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کیږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهیده، یوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهیږي.[1]

دغسي هم سندهو په ویدي سندرو کي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ویدي ژبي (س) په (هـ) تبدیل کیږي، نو د هند نوم هم له سیندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آریائیانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلومیږي چه دوي په لوی دریاب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ویدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ویل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بیانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسو کي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړئ فرګرد په ۱۹ فقره کي وایي: "له ښو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پیدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

---

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۷٤ - ویدک انډیا، ص ٦۷.

[2] مدنیت بخش هند، ص ۳۸ - ایران، ص ۲۰.

[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.

[4] اتهروا ویدا، ص ۱۲-٤۰+٦۲+۱۰۷.

[5] اوستا، ج۱ ص۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نوم په ويدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سيند) يا يې مخفف (سين) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ويدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سيند، د کنړ سيند ويل کيږي، او په مخصوصه معنا (سيند) يا (اباسين) اټکوس ته ويل کيږي، خوشحال خان وايي:

که مو يو ځل رسد وسي تر سنده　　　　بيا دي نه وينم په تورو ستروګو هنده

دلته مقصد فقط اټکوس دي يا لکه دا لنډۍ:

اباسين بيا په څپو راغي　　　　په سر ئې راوړه سپيني خولې ژړ پيزوانونه

يا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بيت:

که ئې درست په سيند کي ډوب کړې هم به سيځې　　　　چه سيځل ئې په نصيب شوله روزګاره

په دې ډول سيند او سين د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ويدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د يوه بوټي نوم دي، چه په ويدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ويدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کيږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آريائيانو مقدس ګاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره يو ځاي وه، او پر هند او ايراني ځانګو نه وه ويشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شيره چيښل، او يو راز مشروب به ئې ځني تياراوه، چه نشه ئې درلوده او ډير مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قديمه تر اوسه ډير مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي ليکي: يو بوټي دي ياسمين ته ورته لږ څه شيريني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامهٔ البيرونو د دې بوټي شرح هسي ليکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سرياني ئې عرزا و مغوشي او په پاړسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسيان (د زردشت تبعه) وايي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربايجان کي شين کيدي او چا نسواي موندلاي، ځکه چه مارانو به تل د مرغانو چيچيان خوړل نو يوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځاليو کي ئې ګنبيښووه او ماران ئې په وبيرول وروسته دا ښاخله د ځاليو په ونه پوري ونښته او ډيره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډير مشهور و، حکيم محمد حسين دهلوي ئې شرح داسي ليکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پيښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتيه هم بولي ، لاندي ساق ئې يو او نري او کلک وي، ګل ئې تيره ژړ دي ياسمين ته ورته، بلګونه ئې کوچني اوګلان ئې لکه ياسمين داسي وي، د تحفې ليکونکي وايي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

---

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البيروني الصيدله، ص ١٤١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له جنسه څخه دي، حكيم مير عبدالحميد وايي: چه هوم المجوس يو ګل دي، چه جعفري ئې بولي ډير اقسام لري، طبيعت ئې په دريمه درجه تود او وچ دي، ځني ئې ګلان د ساړه او وچ طبيعت لرونكي ګڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنګ مثانې لپاره ئې د ګلو خيسانده مفيده ده ګل ئې د تپ د وينو د بندولو لپاره مستعمليږي...[1]

د اروپا نوي پلټونكي هم د دې بوټي ډير تفاصيل ليكي، د دوي د تحقيقاتو لنډيز او نتيجه لاندي راوړله كيږي، چه د هوما په خصوص كي لږ څه د نوي دنيا د پوهانو افكار هم دلته ښكاره سي، مادام راګوزن ليكي: د سوما بوټي په لوړو غرو كي پيدا كيده. د دې بوټي پرستش په آريائي اقواموكي تر بيلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د يوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه ګاڼه آريائيانو په سپكه ورته كاته، د سوما سوداګران او خرڅونكي ئې مجرمان ګڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شيره ئې ونه كاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداګران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په يوه خاص ډول به ئې د هند له آريائيانو څخه قيمت اخيست، هغو به تل داسي غويي چه رنګ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غويي به ئې د سوما د بوټي په عوض كي وركول داسي ښكاري: چه د سوما بوټي شيدې يا شيره درلوده، ښاخونه ئې كلک وه، پر ښاخلو باندي بلګونه نه وه، رنګ ئې سور يا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لكه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوګاټه شيره په نښتيځلو وته، او له دغه سره به ئې ځيني نور اجزا ګډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځيني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپوكي پيغلو او نجونو ټولول، په يوه ګاډي كي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځايه وړل كيده، وروسته به روحانيونو اوستانو، يوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي كړه، دغه بوټي به ئې كوټل، او په لاسي اونګ كي ميده كول، بيا به ئې تر پشمي ټوكر صافول، په دغه شيره كي به وروسته شيدې يا اوړه ورسره اچول او تخمير كول به ئې، دا مشروب دوي په ډير شوق چيښه، او د ژوندانه ساتونكي او د جاوداني عمر بخښونكي ئې ګاڼه د ريګويدا شاعران ئې ډير صفت كوي: مثلاً په ريګويدا كي راځي: موږ سوما وڅښل، نه مړه كيږو، په رڼا كي ننوتو، دښمن په موږ څه كولاي سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وكړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) يو څاڅكي يا شبنم ګاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پكښي پروت دي.[2] د سوما اهميت او منزلت له دې څخه ښكاره كيږي، چه (اندرا) د جنګ رب النوع له دې مشروبه سره ډيره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډير خوري او د اندرا ټول جنګي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ريګويدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاينه ډكه ده، او د اوستا يوه برخه هم "هوم يشت" نوميږي او د دغو دوو پخوانو كتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاينه كوي.

---

[1] مخزن الادويه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ويدک انډيا، ص ۱۱۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چه لومړۍ پلا یوه ساماني ګربت (عقاب) چه سینا Cyena ئې نوم و د هریتي بریزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د یوپائیري سینا Upairisaena (هندوکش) سیترا Staera (تیرا) کوسرادا Kusrada (د غور کوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګیري Spiya-Gaona Gairi (سپین غر) پر غرو ئې خپور کړ.[١]

د هوم یشت له دغه بیانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کیدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ویدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګیدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښي ده، د اتهروا ویدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هیڅ قیمت نلري.

په اتهروا ویدا کي د یوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans یا موحاوانت Mujavants نومیږي، دا قبیله د بهلیکا سره یو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګریفت وايي چه موجاوان یوه قبیله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسیده.[٢]

ماکډونل وائي: چه دا قبیله د ګنداریٰ قبیلی سره ګاونډیٰ وه ځکه چه ګنداریان د کابل او پیښور تر منځ میشته وه نو به د دوي په شمالي خوا یعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسیدل.[٣] چه د اتهروا ویدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبیله نزدې ده.

مورګینسټرن G. Morgensterne ناروېژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاریخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح لیکي[٤] له دغو ټولو توضیحاتو څخه ښه څرګندیږي ، چه هوما یا سوما اصلي ځاي زموږ د هیواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخیص کي هم نوو پوهانو راز راز نظریې ښکاره کړي دي، مثلاً ګریفت د یوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[٥] نومیږي هسي لیکي:

چه ډوکتور ایچیشن Aitchison وايي ښائي چه سوما د افډرا پاچیکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هریرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum یا هومه huma یا ایهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

---

[١] هوم یشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاریخ، ج ۱، ص ۱۵۲.
[٢] اتهروا ویدا، ج ۱ ص ۲۲٤.
[٣] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.
[٤] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.
[٥] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Bornmuller چه په کرمان کي ډیر عمر اوسیدي سوما د افډرا یوه نوعه گڼي او وايي چه له سائبیریا څخه بیا د ایشیا تر غربه د افډرا ډیر انواع موندل کیږي[1].

سر اوریل ستاین انگلیسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی لیکي: چه دکتو ایچیشن د افغانستان د سرحداتو د تحدید د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډبرینو ځمکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستین وايي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ایران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي ولید چه خلقو هوم باله او افډرا هغه تاریخي هوما دي چه په ویدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما یا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افډرا بولي، او آریائیانو به شیدې او شات ورسره گډوله، او مشروب به ئې ځیني جوړاوه. اوس به وگورو چه په پښتو د دې تاریخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وویل چه د سنسکریت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر میم وروسته الف فقط د میم د زور ښکاره کولو لپاره لیکل کیږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو باید په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه ولیکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هگۍ، اگۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه یوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډبرینو ځمکو کي شین کیږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپین غره او د تیراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډیر دي، په قندهارکي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه یا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ایرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو گډوي، ښاخلي ئې بلگونه نلري، نیم گز قدر لوئیږي، بند بند وي، یو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شیدې ځني راوزي ځني خلق ئې ایرې د کشتې په نسخوکي هم استعمالوي، وگوري: هغه پخواني آریائي نوم کټ مټ په پښتو کي ژوندي دي، او اوس هم ویل کیږي او له دې څخه د پښتو ربط له ویدي ژبي سره په ښه ډول ثابتیږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ایران او افغانستان په سرحداتوکي اوریدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

[1] د اتهروا ویدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.
[2] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.
[3] د یعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهند Chhandas

دا کلمه په ویدي ادب او ویدي ژبه کي ډیر اهمیت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مگر په زاړه ادب کي ژوندئ وه، او په غزنوي او غوري دوروکي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاریخي اهمیت ښکاره کو، بیا به ئې په پښتو کي در وښیو.

دمخه مو د ویدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ویدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس میولر په قول د ویدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کیږي. یعني عروضیات. د ویدا په ملحقاتو کي هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼیني نومي مشهور ویدي عالم او ژب پوهاند د سنسکریت ژبه ترتیب کړه د ریگویدا ژبه ئې چهندس وبلله یعني د نظم او عروضو ژبه یا د ویدي شعر ژبه، تي وي آر ډاویډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفیسر وايي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول لیکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا ـ او ـ پنشدا د ویدا ملحقات په لیکل شوي وه د گرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله یعني د چهندس ژبه یا د ویدي شعر ژبه. بودا هم خپله وینا word په دغه چهندس لیکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ویله.[1]

په حقیقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وینا هغه اصول وه چه د ویدا کتابونه په لیکل شوي وه دا یو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وینا د ویدا په تعقیب او پیروئ رواج شوه او دغه ډول وینا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ایښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو یعني عروضو ته ئې هم چهندس وویل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کیده لکه دمخه چه مو ولوستل په ویدي شپږو علومو کي چهندس ډیر مهم علم و، د ویدو د نظم او تلفیق ټول اصول پکښي بیانیدل دا علم د وینا او فصاحت معیار و، هغه وخت چه پنگل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکیښ د عروضو اصول ئې پکښي څرگند کړل وروسته د ویدا په ډیرو شرحو کي د دې علم بیان وشو. د پنگل د کتاب شرح هلایودهه Halayudha نومي عالم د مرتیا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکریت کي هم دغه اصول وروسته تعقیب کړل شوه.[2]

علامهٔ ابو ریحان البیروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً لیکي ده چه دلته ئې لنډیز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهمیت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بیانوي. هندوان دا علم خورا ضروري گڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډیره ستاینه کوي، او خورا ډیر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډیر آسان دي، خو بیا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

[1] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۸۶.
[2] برطانیکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته ولیکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ئې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړئ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ئې پکښې وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گیست دي، چه د خپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.[1]

دا و د چهند د کملې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ویل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[2] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وايي:

په بربڼ چه ږغ د چونیو نغوریده سي   ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه[3]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټې خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه څرگندیږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لویږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیږي، پیودل په پښتو نظم کولو ته وايي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok یا ishlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[4] او داسي معلومیږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامهٔ البروني لیکي چه اکثر هندو کتب اشلوک دئ او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعني دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ئې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعني لومړی،

[1] کتاب الهند، ج ا ص١٨٠-١٨١.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.
[3] پټه خزانه، ص ٥١.
[4] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دريم پد کي به ثقيل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنياد دي.[1]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصيص تر تعميم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پيودلي کلام ته (اشلوک) وايه، وروسته د نظم يو مخصوص ډول شو، او د سنسکريت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په يوه قصيده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قديمه معنا ده. داسي معلومېږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتېږي چه پخوانۍ آريائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هيواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکريت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکريت د تهذيب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاريخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحليل وگوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم يا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قديم آريائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقيم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرگی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښيگړي په معنا لکه شيخ متي چه وائي:

په غرو کي ستا د عشق شپيلکۍ دي　　　د دې نړي په عشق سمي دي[2]

يا سما sama د تنظيم او انصاف او عدل په معنا، لکه شيخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنگران و　　　په ټيکنه ؤ په درست جهان او ښار[3]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونگ او نور مواد له دغي ريښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکريت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتين con د پريفکس (يعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده يو له بله سره، موافقت، نژديوالي لکه سم بند sambandh يعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ريښې څخه ډېري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعيت، سمتوب، په معنا، او سماپت

[1] کتاب الهند، ج ١ ص ١٩٤.

[2] پټه خزانه ص ٢٧.

[3] پټه خزانه ص ٤٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

samapt تکمیل، تمامول، سمول، ترتیب او تهذیب کول.[1] د سنسکریت لومړي جزو هم دغه سم یا سن دي، چه رېښه ئې قدیمه آریائي ده او ښائي چه له اصلي آریائي ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکریت ته هم تللې وي، د میم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډېر دي، مثلاً منښتل، ننښتل، منبلي، ننبلي، یا لکه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه یا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکریت کي وائي سوډول sadaul یعني ښه ډول او ښه څېره[2] چه عیناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د یوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قیمت نلري، ځکه چه د سنسکریت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کریت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډېر نزدې دي، په سنسکریت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن یا کړل یعني کول (وکردن) دي.[3] نو د سنسکریت کلمه له (سم زه کرته) یعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[4] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "یعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانیث له جهته باید "ښه سمه کړې" وویله سي[5] یعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتیب او تنظیم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړیده.[6]

او د کلمې له تحلیل څخه پخپله د سنسکریت په نامه کي د پښتو ژبي اغیزه ښه ښکاري.

دسیو Dasyu

هغه وخت چه آریائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شیوه شول او تر اباسین ور تېر شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې څني وینوې. د هند بومي وګړي چه تور لینګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آریائیانو دسیو، داس Dasyu یا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، میرځمن، بیدین ده.

---

[1] هندوستاني قاموس ص ٤٧٢.
[2] هندوستاني قاموس ص ٤٨٣.
[3] هندوستاني قاموس ص ٥٦٨.
[4] فرهمک نظام ، ج ٢ ص ٨ دیباچه.
[5] پښتو فقه اللغه، ص ٢٦١.
[6] هندوستاني قاموس، ص ٤٨٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په هندکي د آرين يعني نجيب او شريف په مقابل کي استعماليده. آرين چه غنم رنګي انسانان وه، د "شريف" په نامه ئې څانونه ستايل، او د هند تور لينګيان ئې "دسيو" يعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه ګڼل، د ويدي عصر شاعرانو دوي پيت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هندکي "دراويدي" بولي.

په ريګويدا کي د آريائيانو او دسيو د جګرو ډېر تفصيلات راځي، او هر کله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل برى پر دسيو باندي غواړي، اندرا چه د جنګ رب النوع دى، هر کله دسيو سره جګړې کوي.[١]

تر ويدا وروسته د ايران د داريوش په ډبر ليک کي هم د آريائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شويدي، او وروسته په هندکي د دې کلمې معنا لږ تغير خوړلي (داس) تش د غلام او مريي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[٢] ګيګر الماني وايي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه يا د ريګ ويدا (دسيو) او وروستني (داس) دي، چه د آريائيانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ يشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ يشت ۷۳-۷٤ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، دګراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له يوې ريښې څخه را وتلي نومونه دي.[٣]

د اوستا په ځينو برخو کي دژ يا دش Dush عموماً د بد او بابيز په معنا و، چه د ډېرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزديشت کي (دوش مينو) ليدل کيږي[٤] چه دغه اوسني د پارسي ژبې (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبې دمخه چه کمه ژبه ويله کيده په هغې کي (دشمير) دشمن او معاند او ضد په معنا و[٥] دغه (دش) د ډېرو پاړسو کلماتو په سر کي راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخيم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ويدا دسيو، داس او بيا هم دانو او د اوستا دش مينو او بيا د پهلوي دشمبر له يوې ريښې څخه دي، او هم په سنسکريت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مريي او غلام اوکښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[٦]

اوس چه سړى وګوري د سنسکريت (دش) يا (دس) هغه د اوستا (دش) ګرد سره يو شى دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سين ابدال په شين خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هر کله په (ښ) اوښتلاي سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کيږي يو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[١] کمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۵ - تاريخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.
[٢] د ويديک انډيا ص ۲۱۸.
[٣] د خاوري ايرانيانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.
[٤] د خورده اوستا فرهنګ، ص ٤۹۰.
[٥] دساتير آسماني ص ۲٤٥.
[٦] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خیره، خیرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابیز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کیږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عیوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سلیمان ماکو وائي: پر دښن ئې یرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکیار وائي: توري تیرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننگ ځانونه مړه کړي　　　دښن په عشیو مو پیبه کړئ[2]

امیر نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي　　　یا توراني دښن چه وایي[3]

عبدالقادر خان ختک وایي:

خو عارف د چا په ښو شکر گزار دي　　　نه په بدو د دښنه لري گله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آریائي اقوام په افغانستان کي اوسیدل، او د باختر او هندوکش په ورشوگانو کي پراته وه، دوي ځانته ځیني اداري او ملي تشکیلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مگر چه دوي تر اندوس (اباسین) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لینگي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جگړې وې، او پخپله آریائیانو ځانونه سپین پوستي بلل، په ریگویدا کي دا فرق او امتیاز ذکر شوی، او له تورو دسیو سره د سپینو آریائیانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسیو گانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشوگانې او پټي ئې سپین پوستو دوستانو ته ور وویشل.[4]

د دسیو او آرین د دغه تصادم او جگړو نتیجه وه چه د هند خلق په رنگ او پوست او کړه وړه کي سره بیل شول او پخواني ناآرین اقوام د تورلینگي او پیت پزي (پایسه یزي) او بې پزي په صفاتو په وید کي ذکر شول، او

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.
[2] پټه خزانه، ص ۱۱.
[3] پټه خزانه، ص ۷۱.
[4] ریگویدا، ج ق ص ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائيانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[۱]

هغه وخت چه آريائيان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بريالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وويشل پخپله آرين درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسيوګان او تور لينګيان وه، چه ذکر شول. دې ويش ته په انګريزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا يعني نژاد او نسل څخه ئې اخيستي دي، مګر په سنسکريت کي ورنه vorna يعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسيم هم پر تور او سپين رنګ باندي شوي ؤ.[۲]

د رنګ او نسل ويش لومړي په آريائيانو کي نه ؤ د ويداد دورې په اواخرو کي پيدا شوي دي، ځکه چه په لومړيو ويدو کي د دې ويش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم ويد په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي څير د دغو څلورو ډلو د پيدا کيدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسيم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنيا ئي له مټو څخه ويش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پيدا شول".[۳]

په ويدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زياتي څه نسته، خو د هند آريائيانو د دغو څلورو ډلو امتياز هسي وايي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتيا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پيدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روايي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پيدا شويدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټينګ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظيفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پيدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[٤]

د څلورو فرقو د پيدا کيدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډېر شريف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسيو) سره کورټ مخالفت نکوي، اچهوت يعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصياتو سره دلته زموږ کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آريائيانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحليل کوو، ځکه چه ځيني پوهان وايي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ريښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[٥]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کيږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظايف په جامعه کي

---

[۱] ويډک انډيا ص ۲۲۰.

[۲] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ويدو تعليم ص ۱۲۳.

[۳] ويدک انډيا، ص ۲۱۷.

[٤] ويدــ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[٥] منو شاستر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پر کشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[3]

په اوسني پښتو کي کټ مټ دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړيبا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي چه مي وليدل د هيچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د خټکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښي زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډېره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړ ـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲.

[3] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کیده.[۱]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ویدا کي راجنیا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بیاچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[۲]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه یاده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظایف هسي تعیین کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، وید ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[۳]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سیاست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسیله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتیازات درلودل، کشتري باید تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعایا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البیروني وایي: چه د کشتر لپاره برم او بربست ضروري دي، خلق باید له ده څخه وبیرېږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متین، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول د کشتري وظایف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټینګي ریښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړیږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وایو، کښل یعني (کشیدن، آختن) هم له دغي ریښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډیري کلمې لري لکه زیارکښ، امبارکښ، ګورکښ، او کښ د آختن په معنا له توري او تیغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وایي:

په درست جهان دي نه وي یو د ما غندي رسوا بل — ورځم توره وکښلي چه مین واورم په تا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) لیکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

۱ تمدن هند، ص ۲۱۵.

۲ کمبرج هستري، ص ۹۲.

۳ منو شاستر.

٤ تمدن هند، ص ۲۱۵ - ویډک انډیا، ص ۲۱۲.

٥ کتاب الهند، ج ا ص ۱۳۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخیست، او لښکر او سپاهیان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل یعني توري کښلي (شمشیر آختګان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکریت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (ګښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو یو ډیر پخواني ادبي اثر (خیر البیان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کي د پښتانه د فکر او فلسفې یوه نابغه بایزید روښان لیکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دینسن راس پیدا کړې، او ناروېژي خاور شناس مارګن سترن یوه مقاله د دغه کتاب په باب کي کښلې وه. په دغه مقاله کي له خیر البیانه څخه څو مخه په لاتینې حروفو چاپ شویدي، چه په یوه جمله کي دغه د (تور کښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډیر آدمیان په کرلو په بازرګاني باندي یا په پوندګلي، یا په تورکښ باندي، ځیني په نور نور چاري مشغولي کا آدمیان.[1]

دلته د خیر البیان لیکوال د انسانانو چاري او وظیفې (زراعت، تجارت، او عسکریت) ښئي، او عسکریت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاریخي کشتري دي.

ویسیا Vaicya

دا نوم په ویدا کي ویسیا، او په سنسکریت کي ویس Vais، ویسیه Vyasy ویشیا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دریمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وایي: چه ویسیا باید غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ویدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظیفه په آریائیانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او ګلې به دوي ساتلې، د کرهڼي اصول او د تخمو پیژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بیلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانیولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکیال پیژندل، دا ټول د ویسیا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطریاتو او نورو مسالو قیمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ویسیا باید څو ژبي زده وي، او پخورا ایمانداري او او ویسا او اعتماد او زیار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنګي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

---

[1] د هند د آثار عتیقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.

[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.

[3] منوشاستر (۱) برخه.

[4] تمدن هند، ص ۲۳۴-۲۳۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه البیروني دا نوم (یش) راوړي چه د (ویش) معرب دي، او وظایف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلومیږي چه د ویسیا وظیفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظایفو کي اعتماد او باور او ویسا لوي او مهم شرط ګڼي[2] او که سړی ورته ځیر شي هم دغه مهم وظایف یعني تجارت او زراعت او مالداري بیله ویسا نه کیږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او سته هم پر اعتماد او ویسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ویسا) دي، او هیڅ لیري نده، چه د پښتو (ویسا) او دغه (ویسیا) له یوې ریښې څخه وي!

ویسا په پښتو ادب کي ډیره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ویسا هر دم ته وایه الله

یعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا ځوک په بند دي ځوک لا ګرزي نا ویسا

یعني بې اعتبار او بی اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ویدي نوم له ویسا سره مشترک (ویسیا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغیر راغلي، ویشي، ویش سو په عربي (بیش) البیروني راوړي دي دغه (ویش او بیش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دریمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کیده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدئ نیکي ګواهي لم د ښایست مخي دي نشته په خوي ویښئې

د بیت آخرئ کلمه داسي ده (ویښ ئې) یعني په ښایست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه یې! له دې څخه هم معلومیږي لکه ویسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ویش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او ناملموسه ګڼله کیږي، لکه چه دمخه وویل شوه، دا ډله د هند بومي تور لینګیان وه، چه دسیو (دښمن) بلل کیده.

---

[1] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[2] منوشاستر، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[3] پخپله ویسا او ویش هم ځینو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کیت Keith د اډنبرګ یونیورستي د سنسکریت پرفیسور ئې معنا commoner یعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي لیکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبې د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کیږي چه د خوشحال خان په بیت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منو مقنن وايي: چه شودر بل هيڅ كار نلري، بيله دې، چه د نورو خدمت وكړي، او دوي راضي ولري.[1] شودر غير آريائي خلق وه، نو ، ځكه دوي ئي ذليل او نا نجيب گڼل، او ټولي كښتي پيشي او كارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي گري، موچي گري، بازي گري، مانړوتوب، ماهي گيري، د وحشي مرغانو ښكارل، ټوكرۍ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[2] شودر، سودر، او شدر ټول د دې كلمې مختلف اقسام او اشكال دي، او د شودر معنا هم كښته، ذليل، نانجيبه ده[3] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه گډول او دوي ئې بي شرفه او ډېر كښته خلق گڼل.

دا كلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ كي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالايق، كښته، بي عقل، بې تهذيب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، يعني ناپوه او نالايق دي.

دا كلمه تر اوسه هم ژوندۍ ده، او كله ئې خلق د سر كوزي او خنزير په معنا مستعملوي، مگر نده معلومه چه حقيقت كم دي او مجاز كم؟

ځيي پوهان وايي: شودر اصلاً د يوې علاقې نوم و چه اباسين ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه كتاب كي شودر، او ابهير يو ځاي گڼل شوي دي. يوناني مورخ مگستهنيز دا خلق تور مخي بولي، او تر سكندر دمخه د هخامشيانو كومكيان وه[4].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځكه چه آريائي اقوام تر اباسين پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسيو او كښته او ناپاک وگڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي كښيښو.

په پښتو كي چه د سوډر لپاره كم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آريائي فكر نتيجه ده او دا دوې كلمې لكه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظيفو ويش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتياز لوي عامل د رنگ سپين والي او تور والي و (شودر) تور مخي او تور لينگي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپين پوستي آريائيان وه، ريگويدا هم دسيوگان په تور مخو سره ستائي.[5]

دغه امتياز او په انگليسي اصطلاح caste ته په ويدي ژبه ورڼه Varna ويل شوي دي، يعني رنگ او جوله او

[1] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[2] كتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[3] د ويد تعليم ص ۱۲۸.

[4] د ويد تعليم، ص ۱۲۸.

[5] ريگويدا لومړۍ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتو کي د مخ او څيرې رنګ ته وايي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده يعني د مخ رنګ ئې الوتي دي يا پلاني په بله بڼه راغي يعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورڼه) لومړي پلا (برڼه) سو، ځکه چه د (ر،ڼ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بڼه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کيږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړيدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ويدي کلمه اوس هم په پښتو کي سته، چه شکل ئې (بڼه) دي يعني رنګ color بل اکثر محقيقين دې خبري ته ټينګ دي چه دغه د څلورو ډلو ويش د آريائيانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هيواد کي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هند کي پيدا شوه.

د دې خبري بل ټينګ دليل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آريائيانو هم درې ډلي درلودې او په اوستا کي د دغو درو اوستائي ډلو په Airyman[1] آيريامن Verezena ورزن Khvaetav خوتو نومونه داسي ذکر شوي دي مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ويسا) موجود دي[2] او دا خبره ځيني ښکاري چه آريائيانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتو کي کتې متې موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظايف دغسي ويشلي دي، د پښتنو يوه خورا قديمه عنعنه دا ده: "وايي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقين او روحاني چاري او وينا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بيټني) پر متې (بازو) ونښت، توره او عسکريت د دوي کار دي مګر د (ځړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سياسي کارونه او شاهي او مدنيت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د ځړبنو وظايف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آريائي ريښه او اساس لري، او سړي ويلاي سي چه له ويدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه او کلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ويش هم د پښتو دغي عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکريت کي زړه، ارادې، روح ته وايي[3] او علامه ابو ريحان البيروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بيان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حيوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلوميږي چه زموږ له هيواده هند ته تللې ده،

[1] ۳۲ يسنا ۱ بند، ۳۳ يسنا ۳ بند، ٤٦ يسنا ۱ بند.
[2] ګاتها، ص ۸۷.
[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.
[4] کتاب الهند، ج ۱ ص ٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا به د زړه په معنا حقيقت وي مجاز به ئې اراده وي يا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښتو يو خورا پخواني شعر چه امير کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کي ويلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من مى ځي بريښنا پر ميرخمنو باندي[1] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي يعني د ارادې غشي مي لکه بريښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکريت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمين په معناو دي[2] او دا کلمه په نورو آريائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان،گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلوميږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آريائي کلمه وي، ځکه چه آريائيان په هند کي تيت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي ديوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ويل[3] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي ديوستهان باله يعني د عبادت او نيکيو ځاي، چه ورروسته ئې هندوستان وباله يعني د هندوانو ځاي او هيواد.[4]

دا کلمه کټ مټ په پاړسوکي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقريباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ ليکي: "به ستهان لوهور در ميان شدند"[5] دا کلمه په پخوانۍ پښتوکي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ويلاي شو، چه يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هيواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکريت او پاړسوکي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې يو شاعر وايي:

د اسلام د دين شهاب د نړي لمر دي   تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[6]

دغه بيت له يوې قصيدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدين غوري په مدح کي ويلې ده دی وايي چه سلطان شهاب الدين تور ستهان يعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بيته د کلمې پخواني ژوند په پښتوکي ښکاري.

---

[1] پټه خزانه ص ۳۳.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.
[3] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.
[4] کتاب العلم، ج ۱ ص ٥٤.
[5] آداب الحرب، ص ۳۹.
[6] پټه خزانه، ص ٥۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آریائي دي، د هند او ایران په ژبو کي پخوانۍ ریښې سته، او په پښتو کي هم ډیري کلمې سته چه په دغه ریښه اړه لري.

لومړی به سنسکریت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستایلې شوی، معزز نمسیت namasyit یا نمسیه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکریت کي موجود دي ریښه ئې (ن،م،س، ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفیږي (س) په (ز) بدلیږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نیایش، لمانځلو، او تکریم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا یا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي یو مبداء واحد مجردګانه چه ټول مخلوقات ئې پیدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا یا مزد) یعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکریت (م،س،ت) سره د یوه جنسه دي او له یوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجلیل او تکریم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جلیل دي لوي دي، او د تجلیل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جوړ شویدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه یو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نیایش خضوع، تکریم تجلیل په معناوو هم وه، عبدالحي ګردیزی لیکي: "چون امیر را بدیدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمین را ببوسید و بردش نماز　　　　همي بود پیش زماني دراز

اما مزګت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجلیل او نیایش ځاي دي. زموږ د وطن یو جغرافیا لیکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادینه" لیکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وایي: "و مزکت جامع این شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانیانو مشهور وزیر (متوفي ۳٦۳ هـ) د تاریخ طبري په ترجمه کي ډیر ځله د مسجد

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷٤۹.

[2] زین الخبار، ص ۷۵.

[3] حدود العالم، ص ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ځاي مزکت ليکي مثلاً: "و مريم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکريا عليه السلام بوده" يا "روز آدينه نمزکت جامع نماز کرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغې ريښې څخه دي چه د سنسکريت (نمست) او د اوستا (مزد) څني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجليل او نيايش او نمنځې په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبې مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نيايس، عبادت، تکريم) او نمنځن (با نماز و نيايش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نيايش شده) ټول له هغې ريښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکريت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د يوې کورنۍ او يوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[2]

شپې ئې روڼې په لمانځو وې | په ژړا او به نارو وې
چه به گښيووت په لمانځنه | يا به گښيووت په ستاينه

يا:

يوه ورځ جهاد الفضل | ترکلوکلو لمانځل

دلته ټول د نيايش، عبادت، تجليل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پيرځوينه، ښه سلوک نمنځنه، عدل | که دي دا خويونه شته څه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زينت د عاشقانو | عنايت، مهر، نمنځنه زينت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له يوې ريښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړو کونو دي نمنځلي | چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغې ريښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ويل دي نه کيږي و ما ته | کله کله راته کړه خبرې سپورې

په پښتو کي له دغې قديمي ريښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نيايش‌گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصرو کوچي قبايل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبياتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدين په دعا کي وائي:

---

[1] تاريخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم دي تل وه پر دريځ په نمزدکونه.[١]

يعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو يادېږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډېر نژدې دي، او لکه چه وويل شوه، ريښه ئې هغه پخواني آريائي ده چه هم په سنسکريت هم په اوستا کې هم په پاړسوکي سته.

ويا کرڼه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ويدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ويدانگوکي ويا کرڼه يعني گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آريائيانو کي ډېر اهميت درلود د ٦٠٠م په حدودوکي دا علم ښه تکميل شو، او د پاڼيني پر وياکرڼه باندي نورو پوهانو هم شروح وليکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشيه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ويا کرڼه" وکيښ، چه د مبتديانو لپاره و تر ډېره عمره دا علم په هندکي مخ په لوړتيا ؤ لکه چه پر دې آخرکتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کيدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جيادتيه او بامن په ٦٦٢ع د پاڼيني دکتاب شرحي ليکلي دي، چه کاشکابرتي نومېږي او وروسته هم ډېر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[٢] البيروني وايي: چه بيا کرن د صحيح کلام او سمي وينا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښي بيانيږي، د دې علم مشهورکتابونه اته دي.[٣]

د سنسکريت په قاموس کي ويا کرن Vyakaran دگرامر په معنا ويا کرني Vyakarani دگرامرست او دگرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلوميږي. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آريائي ژبو کي د (گفتن) په مفهوم کي ريښه لري مثلاً د پښتو (ويي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وايي:

دا ويي زما دراز دي — دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وايي:

زه و تا ته يو ويي کړم زما وروره — په سهار بيداري کړه آخر وگوره[٥]

د پښتنو کلمات هم له دغي ريښې څخه را وتلي دي وينا (نطق)، ويل (گفتن)، وينه (گفتار)، وي (گفت) د

---

[١] پټه خزانه، ص ٥٧.
[٢] د هندوستان تهذيب، ص ٩٨.
[٣] کتاب الهند، ج١ ص ٧٨.
[٤] هندوستاني قاموس، ص ٧٧٧.
[٥] پټه خزانه، ص ١٣٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسي وایل voyelle او انګلیسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتیني ووکس vox یا vocare وو کاري (د ږغ کولو په معنا) د انګلیسي وایس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (و ـ ی) ریښې لري.[1]

نو د سنسکریت د (ویا کرن) لومړي جزو هم له دغو ریښو څخه مرکب دي، (ویا) یعني ویل، ګفتن، کلام، وینا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، یعني کول، نو (ویا کرن) جمعاً وینا کول، ویل، کول یا (ویي کړن) یا (ویي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شکل لري، ښایي چه دا کلمه هم زموږ له هیواده اوله پښتو څخه تللې، او په ویدي ژبه او سنسکریت کي د ګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د وید ادبیان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نومیده چه لومړئ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شویدي، ویدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي یاما Yama دوهم منو، مګر یاما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کیدونکي (مرتیا) بلل شوی دي[2] پخپله وې وسوت په ریګویدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: یوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا لیري ځایه چه وي وسوت یې نوم ؤ (یعني له اسمانه) راوړ[3] په حقیقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، یو له یوې موري چه یاما نومیده، د بلي ماینې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګاڼه سي، کله د (منو) نوم یوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهیدونکې او منونکې ده.[4]

د هندي آریایانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي یو لوی طوفان راغلی و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظیم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسیاپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، میکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جولیس ایک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ع د دې کتاب ترجمه بیا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډیز دا دي: سهار منو د لاس پریوللو لپاره اوبه راوړې، یو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وویل: چه ته ما وساته، یو لوی طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوی شو، نو ئې وویل: چه په پلاني کال طوفان راځي، یوه بیړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښې سپور سه، منو دغسي

[1] فقه اللغه، ص ۲٦۸.

[2] ویدک انډیا، ص ۱۰٦-۱۲۳.

[3] ریګویدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.

[4] ویدک انډیا ص ۱۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بيړۍ کي کښينوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئي تر شمالي غره (هماليا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په رياضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته يوه ښکلې ښځه راوليږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پيدا شو، آريائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د ياما ورور بولي. په گوت پران کي هم د منو دغه قصه راغې[2] او داسي ښکاري، چه په هندي رواياتو او ميتولوژي (علم الاساطير) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پيدا شويدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د ياما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونگهت چه په اوستا کي د ياما پلار بلل کيږي[4] هغه د عربو ونجهان يا ويون جهان دي[5] چه د (ويونگهان) معرب رنگ دي، او ياما هم هغه د اوستا يما Yima دي چه وروسته جم او جمشيد بلل شويدي.

خلاصه: د ياما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زموکار د دوي تاريخي پلټني ندي، بلکه فقط د منو دکلمې لغوي تطبيق دي چه د لوړو تاريخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وويل شوه پخپله ويدا (منو) د مطلق انسان او پوهيدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شيا (پوهيدونکي او فکرکوونکي) هم انسان بولي[6] گويا د (م،ن) په طبيعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهيم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وې، خو صحت يا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ويلاي شو، چه (منو) د آريائيانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکريت کي هم مانو Manav د سړي او سړگي او گوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برماڼو) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وايي، او پخپله (ماڼو) د

[1] شت پته پران - د ويدک انډيا له اقتباسه سره سم.
[2] ويدک انډيا، ص ۲۵۲-۲٦۰.
[3] ويدک انډيا ص ۱۹ فرهنگ.
[4] اوستا، ص ۱۱،۲۱۷،۲۹۵.
[5] آثار الباقيه، ص ۱۰۳.
[6] ويدک انډيا، ۱۲۳.
[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر مانو) د لوړی مځکي سړی معنا لري یوه ملي لنډۍ ده:

د بر مانو په شان ترهیږي   د روغ مانو په شاني کښینه دید دي کړمه

یعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول ګښینه، چه په لیدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ریښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ریښې څخه (منو او مانو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ریښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصیتونه دي، او په معنا کي نژدیکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په مانو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځایه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معیار په معنا هم باید راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبیق کړ، مګر من چه د تاله کاڼي دي، هم یوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ریګویدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او څاروي، او اسان او یو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آریائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډیر داسي آریائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او یونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معیار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دلیل او سند ته احتیاج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه یوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقریباً یو رنګ اشتقاق ځیني شویدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منیا کول" یعني خپل زیار په کښل او امتحان په یوه شي کول چه د من د کلمې څخه منیا جوړه شوې ده.

پیسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وویل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زموږ د هیواد له غرو څخه وړل او آریائیانو به د هغه په مقابل کي تک ژړ، یا طلائي رنګه غویي دوي ته ورکول، له دې څخه معلومیږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آریائي خلقو کي غویي ؤ، داسي غویي دوي پاسو pasu باله او

[1] ریګویدا ۸۱ برخه ٦٧-۷۸ فقره.

[2] ویدک انډیا، ص ۲۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کيده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پيسو" يا "پکوس" pecus ثروت ته ويل، بيا چه مسکوکات په دوي کي رايج شول، هغه ئې هم پيکوس يا پيکو pecu بلل.[۱]

ډنکن فوربس ليکي، چه پيسا paisa د يوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نيم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ويدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ايکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پيسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډيري پيسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډيري توري ايکۍ لري، بلکه مقصد ډير نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ويدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډيره مشهوره وه، څو چه اوس ئې يوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودريده "پول" چه نه تاريخي حيثيت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کيږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ايکي" يا پيسه د پول لپاره واخلو او پيسې تروت او نقد مال ته ووايو.

کر، کريش Krish

د شديار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئيانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آريا) کلمه هم له دغي ريښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آريائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدياره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ويدا کي راغلي، او شدياره کول افاده کوي. گيگر وايي: کريش يوه کلمه ده چه ډير ويدي اوستائې الفاظ ځيني جوړ شويدي، کرشتينه يا چرشتيه د آريائي قبيلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشيوت د دهقان او بزگر معنا لري.[۲] په سنسکريت کي هم دغه ريښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وايي، کرشن krashan شديار کونکي او يوي کونکي دي[۳] د پاړسو کاشتن، کاريدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ريښې سره ډير نژدې والي لري، کرښه خط ته وايي، چه د شدياري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کيده نزديکي لري.

---

[۱] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.

[۲] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۲٤٥.

[۳] هندوستاني قاموس، ص ٥٦٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ گورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په لپاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم گڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[۱]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زمانې څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، گوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبروکي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په گویشت او بنداهش کي هم د گوپت ذکر کیږي[۲] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتگ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. گوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[۳] او چراگاه مشر گرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[٤]

---

[۱] کمبرج هستري، ج ا ص ٩٤.

[۲] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.

[۳] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.

[٤] تاریخ افغانستان، ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سنسکریت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډیر کلمات د (پ،ت) د ریښې څخه را وتلي دي، مثلاً پیت pit مینه، عاطفه، پیتا pita پلار، پیتم pitam ډیر مینه ور، ډیرگران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت یا پتي مالک، بادار، څښتن، میړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهیم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقایق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غیرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حمید وایي:

پروت په وینو کي لټ پټ ښه یم په پت کي ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وایي:

په یاري به هاله صادق باله شي ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ چه تر مرگه د یاري پت وپالي

دغسي پتي یعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډیر پتي دي یعني د پت خاوند دي، بې پتي یعني پت نه درلودل، او بې غیرتي، او بې ننگي.

پیر محمد میاجي وایي:

داسي ووې شیخ متي ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ د مولا په عشق پتي[2]

نو قدیم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډیر نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگیالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، میړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تیریدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم میړه تل د ماینې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آریائیانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ایښو شوي و، دوي کورني ته ډیره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خیر او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدیر پلار و، او له څو کورنیو څخه یوه عشیره جوړیده، د کورنۍ اهمیت او د توکم ډیریدل لکه اوس چه په پښتنو کي لیدل کیږي په پخوانو آریائیانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بیټ نیکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړیو ډیریدل غواړي "دا وگړي ډیر

[1] هندوستاني قاموس.
[2] پټه خزانه، ص ۱۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې خدایه“ دغسې هم په ویداکې د پخوانو ریشیانو ډېر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خدای د ژوندانه څښتن دی، دی د دولت خاوند دی، دی قوي او غښتلې کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسې مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ویدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتوکې ډېر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کیږي.

داکلمه یقیناً د آریا له زانګو او اصلي ټکه، یعني زموږ له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کې ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږکورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانوکهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعني د سردار پاینده خان خاندان، دغسې دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کې وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیږي، شیخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدودکې ژوندي ؤ هسې وائي:

نصره نه مو یې له کهاله　　　　لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم[2]　　　　د حمید له لوړکاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیرکروړ په یوه شعرکې داکلمه (کول) راغلې ده: ”په باداري مې لوړاوي دکول د سور وکړه“ یعني د سور دکورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کې هم کول کښلې شوي، او ویدي رنګ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلوکې هم داکلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

ګرامه Grama

د ویدي دورې په اجتماعي تشکیلاتوکې ګرامه هم وه، چه غالباً دکلي معنا لري، او له څو ټبرو څخه به یوه ګرامه جوړیده او مشر ئې ګرامڼي gramani بلل کیده.[4]

دا ویدي کلمه په سنسکریت کې هم خورا مشهوره وه، ډېر کلمات نور ځني وزیږیده، مثلاً ګرامواسي gramvasi یعني د ګرام اوسیدونکي، کلیوال، ګرام ادهي پتي gramadhipati دکلي پتي او دکلي مشر، ګرامڼي

---

[1] ریګویدا، ۷ برخه ٦ فقره.

[2] پټه خزانه، ص ۷۱.

[3] وګوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.

[4] کمبرج هستري ، ج۱ ص ۹۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

gramani د کلي یوه کورنۍ، گرمیاسوه gramyasva د کلي آس یعني خر، گرامین gramin کلیوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامیاسوه دگرام اسپه او گرامین لکه خاورین اوس هم په پښتو هغه معاني لري. دگرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وړې گرام، لوي گرام، شگرام، بشگرام، کول گرام، اشترگرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ریښه لري، یو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پېښور د بگرام په نامه یادیدي. شیدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه[2] په جهان مشې بې نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي یو موقف دي، چه په نامه کي دغه ریښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلومیږي، چه زموږ له هیواده تللې او په ویدي ژبه کي ځای نیولی دی یوه پښتو لنډۍ ده:

د بیلتانه سندري اورم جانان له گرامه سهار کډې باروینه

ویسه ویس Visa'vic

دا کلمه بیله هغه (ویسیا یا ویش) چه دمخه په آریائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوړه په اجتماعي تشکیلاتو کي ویسه وه چه د څو گرامو وگړي به یوه ویسه بلله کیده، او مشر ئې ویس پتي، vispati یا راجن rajan باله.[3]

گایگر الماني لیکي: چه (ویس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ویل کیدې، هم یوې قبیلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکریت له vic سره یو دي چه په ریگویدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلومیږي چه د (و،ی، س) په طبیعت کي د سکونت او هستیدلو معاني پراته دي، مثلا د ویدا او اوستا (ویس) د انگلیسي هاوس house د پښتو (وسیدل، وسیده، هستیده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققین چه وایي ویسه هم د اوسیدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ویس هم د اوسیدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسیدل له مصدره سره ئې رابطه ډیره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۱۱٦.
[2] پښتانه شعرا، ج ا م ۲٦۲.
[3] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹٤.
[4] د شرقي ایرانیانو تمدن، ج۱ ص ۲٦٦.
[5] تاریخ افغانستان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پور Pur

دکتور کيت Keith د دې کلمې شرح داسي ليکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنيت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غويو لويي ګلې درلودې او په داسي سنګرو او محکمو ځايو کي ژوند کاوه چه له ډبرو څخه ئې جوړ کړي وه. ريګويدا دغه ځايونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وايي چه په سنسکريت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp يعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وويل شوه، د ډيرو ګرامو او کلو کوړه (ويسه) بلله کيده د ويسي مشر ويسپتي و، ده به يو ټينګ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډير ځايونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننګرهار کي دي په هند کي هم ډير ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بيجا پور، رام پور او نور.

اعليحضرت امير شير علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شير پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وايي مثلاً دري پوړه وداني يا پوړ پر پوړ يعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټينګ وي او پخوانو کلاو او ارګو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سميتي Samiti

دمخه تاسي د سمهيتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري. په آريائي اجتماعي تشکيلاتو کي يو مهم شي سميتي و چه دغه کلمه هم له هغې ريښې څخه ده، دلته به لومړي د سميتي اجتماعي مفهوم در وښيو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبيقي خوا وړغيږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبيلو کي جرګې لري، او دا جرګې له په خوانيو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فيصلې کامل اختيارت لري، او ځانته لياري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آريائيانو هم ملي جرګې درلودې. يوه مهمه جرګه ئې سميتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸٦.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ریگویدا کي د دې جرگې بحث راغلي دي[۱] او علما وايي چه دوی دوې جرگې درلودې یوه ئي سبها sabha بلله او بله سمیتي، په سمیتي کي سپین ږیري او د قبیلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرگه وه اما سبها د کلي وړه جرگه وه او مقامي رنگ ئې درلود، په سمیتي کي پاچا هم شاملیده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زیمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[۲] په ویدي ژبه د سمهیتا او سمیتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهیم پراته دي. گویا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ریښې په ډېرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د تولیدلو عمل، سمیت semet یو له بله سره ټول، ور سره، سمیتنا samitna یو له بله سره ټولول او سره غونډول.[۳]

لکه چه دمخه ویل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سمیتي (جرگه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو لیري نده جه دغه ټول کلمات له دغي ریښې ځخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصایصو ځخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ریگویدا ځخه ښکاره کیږي، چه آریائیانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او ځوښي غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښني موجود و.[٤]

په سنسکریت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقیږي[٥] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مگر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قدیمي ریښې ځخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړیږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نڅل، یو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تیره تیغه — چه په تیغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

[۱] ریگویدا، ج ۳ ص ۲۵۳.
[۲] کمبرج هستري، ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.
[۳] هندوستاني قاموس ص ٤۷۸.
[٤] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.
[٥] هندوستاني قاموس، ص ۷۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په ريگويدا کي ډېره راځي او د يوې ميلې نوم و چه په ارت ميدان کي به کيده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لويان گرد پکښي حاضريدل.

غيږ بازانو به غيږي ايستي، ورزشکارانو به لوبي کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ريښيانو به اشعار ويل. دا ميلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کيدې، او د مظاهرې او نمايش عمليات به کيدل.[1]

دا ميلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځايونه لري او خلق پکښي ټوليږي، په مياشتو مياشتو دوام کوي، لکه پخپله ميلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پيښ شويدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمايش په فخر سره څرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، يعني تظاهر او نمايش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمايشي سړي ته وايي، په سامانو تلل، يعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً يو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آريائيانو ميلې هم د تظاهر او نمايش او سامانو ځايونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پيغلو ميړونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سينگارول،گويا دا ميله هم په حقيقت کي يو نمايش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د ميلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد يعني "نمايش او تظاهر" پکښي پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آريائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکيلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آريائيانو له ژبي څخه ځيني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ريگويدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آريائيانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پيژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شيانو په واسطه ئې د لوي خښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

ديوس Dyaus

[1] تاريخ افغانستان، ج ١ ص ١٣٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نامه آریائیانو یو رب النوع ستایه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې گاڼه او ټول نوراني او مفید عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده دیو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځلیدلو او رڼیدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آریائي ژبو کې دوني عامه ده، چه اکثرو قدیمو اقوامو له دغې مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آریائیان لوي خداي جل شانه ډییوس پاتر Dyeus-Pater بولي یعني لوي او اعظم.[1]

په سنسکریت کې ډیوا، ډیواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډیري کلمې له دغه ریښې څخه په هغه ژبه کې را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس لیکي: ویدي ماده ئې ډیا Diya ؤ د څراغ په معنا.[2]

وگوري دغه کلمه په یوناني کې ذیوش Zeus او بیا زیوش، زیوس سوه، د لاتین ډووس او ډیوفیس او جوفیس او جو پتیر هم له دغې کورنې څخه دي، په زړه الماني ژبه کې ذیو او په اسلاوي کې ډیواس، په ایتالوي کې ډیو د پرتگالي او هسپانوي ډیوس ټول له دغې ریښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کې ډیوډیوس، او ډیو هم پدغه ریښه اړه لري ډیویس Dious او ډیواین divine هم له دې کهوله دي.[3]

په پښتو کې تر اوسه څراغ ډیوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سږي په ټینگه ویلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آریائي ملتو دا کلمه له دې مځکې څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډییوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقریب دا نوم ټولو آریائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو گویا ډییوس آسمان وو، چه په مقابل کې یې د دې رب النوع د مځکې بل رب النوع هم موجود و. که د ډییوس کلمه تحلیل کړو، پښتو کلمه ډیوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (یز) به ورسره ونښلوو ډیویز Dyvis به سي، یعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عیناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډیوس Dyaus او ډیویز هم ډیر سره نژدې دي، ډیوه په پښتو ادب کې ډیره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډیوه یې   زه د هجران په تاریکو کې ناسته یمه

ډیویز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کې:

د توري شپې ډیویز آسمانه   سترگي دي وزه که به لمر را خیژوینه!

[1] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱٤٤.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.

[3] تفسیر الجواهر - ویدک انډیا، ص ۸۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته معشوقه له مين سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخيژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خيژوې نو دي سترگي ووزه!

دغه ډيويز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آريائي نومو ماخذ گڼل کيږي، چه دمخه تير شول.

پريتهي وي Prithivi او نور

په ريگويدا کي د ډيوس په مقابل کي تل پرتيهي وي يعني مځکه راځي، دا هم د يو رب النوع نوم و[1] په سنسکريت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډير کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړيدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شريک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پريتهي او پرتهوي او پروت ډير سره نژدې دي.

راگوزن ليکي، چه په ويدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپريدنه او پروتوالي دي، او اوريځي او غره ته هم له دې جهته پروت وايي، چه خپاره او پراته وي، پرجاينه هم په ريگويدا کي د اوريځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آريائيانو هم له دې رب النوع سره ډيره دلچسپي درلوده. سلاو او ليتواني اقوامو ئې تر ډيرو مسيحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پرکوناس، پرکونس، پيتړون (اوريځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي يقين راځي چه پريتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له يوې ريښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سيلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د ببنتو د يوې قبيلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم يو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ريښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آريائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډيره نزديکي ور سره لري.

اندرا د ويدي عصر معروف جنگي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر يوې قبيلې ايښو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کيږي.

---

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.

[2] ويدک انډيا ص ۱۳۱-۱٤۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه- باختري اوستا او نوې اوستا- د اوستا ټوکونه-اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی‌کلمات- په پښتوکي اوستا- زرا تشترا- سپنتمان -
اهورا مزدا- واره - بامي- اسپه- کاوه- د ځایو نومونه- مانده - راغه -
سپین غر- د ځینو وسلو نومونه- عمومي مشابهت او نزدیوالي- د تطبیق جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وویل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکریت له آریائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاریخ سره ډیره اړه لري.

اوستا د آریائي باختر او بخدي یوه زړه ژبه ده، چه موږ ئې د پښتو سره ډیر کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکریت سره ټینګه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقیقت کي دا درې ژبي (سنسکریت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په یوه هیواد کي زیږیدلي او تربیه شوي دي، سنسکریت د هند په ارتو ورشوګانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسیدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره یو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاریخ د څرګندولو او قدامت له پاره موږ نا څاره یو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکریت سره مو مقایسه کړې وه، (دریمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاریخي کیفیت لږ څه معلوم سي، او هم ئي ادبي آثار وپیژنئ، لومړی به د سنسکریت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاریخ او بیا ادبي آثار در وښیم بیا به نو په اصلي مقصد یعني مقایسوي څیړنه پیل وکړم.

لکه په دریمه برخه کي چه فقط د سنسکریت ځیني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کیده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقایسه او تطبیق به په یوه بیله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څیړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کیږي.

اوستا ژبه، یا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آریائي ژبي څخه د ویدي ژبي سره یو ځاي او غبرګولۍ وزیږیده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا د کتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "ګاته" په دغه ژبه لیکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کیږي.

مدققین وايي: چه د اوستا د ژبي چه ګاته په لیکل شوی دي، او د ویدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبدیل سره چه معین اصول لري، د یوې ژبي یوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بیله پخپله اوستا بل کتاب او لیک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دین په ایران کي خپاره سول مګر تر ایراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ایشیا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مګر وروسته بیا د اردشیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساساني ۲۱۲-۲۲٦ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کيږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کيږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقيقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسير ژبه يعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسير يو بل تفسير هم درلود چه هغه (پيتي زينتي) يعني مکرر تشريح يا پازند بولي، د دی تفسير التفسير ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي يا زند له پهلوي څخه لږ څه بيلتون لري او ټول کتب چه پکښې موجود دي د پهلوي نسخو تفاسير او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ايران کي زړه پاړسو (فرس قديم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځيني را ووتې، نو په حقيقت کي اوس د زړې باختري اوستايي ژبې آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا يو ټوک دي د محققينو په قول هغې زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکيښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دين ومانه او ټول د زردست قوانين ئې د غويو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې وليږل.

يو پخواني مورخ پلينيوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومړي ميلادي قرن کي داسي ليکي چه لومړني اوستا دوه مليونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳٤٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي ليکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه ، محمد جرير طبري متوفي ۳۱۰ هـ وايي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه، شهنامه وايي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرينو تختو کښل شوي وه، تنسر د ايران يو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په يوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دين له کتابه دولس زره د غوئې څرمني وسوځلې له دغو رواياتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګنديږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشيانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه يا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بيرته دا کتاب سره ټول شو ۳٤۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وويشۀ. يو انګليسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤۵۷،۰۰۰ کلمې تخمين کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

---

[۱] تاريخ ادبيات ايران د دکتور شفق ص ۸.

[۲] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج۱ ص ۱٤۰.

[۳] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱٤۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، یعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بیا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط یوه ربع پاته ده.[۱]

له دې بیانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډیري صدمې لیدلي، او څو واره له منځه وتلي او بیا سره ټول شوي دي، او ډیر نوي نوي مضامین وروسته هم پکښې داخل شوي دي، یعني دا یو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټېر فرانسوي عالم ډیري برهمني او پهلوي او او بودائي او یوناني اغیزې او عناصر په اوستا کي ښیئي[۲] نو لکه د مضمون او محتویاتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په‌ګډ شوي دي، دغسي هم د ژبې له خوا د زړې باختري اوستائي نمایندګي نیسي کولاي، او دا یو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانیاونو په دوره کي له ۲۱۱ع تر ٦۲۹ع پوري چه زرتشتي دین رسمي ګڼل کیدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دینکرد[۳] په اتم او نهم فصل کي تفصیل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنګ او مجموعه ده.[٤]

دغه یویشت نسکه پر درې برخي ویشل کیږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې ګاتها Gatha یا ګاسان Gasan بولي چه د عبادت مسایل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنینو پوري، دریمه برخه یې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهیات او فلسفه او ګډوډ بحثونه دي.[٥]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښیو:

ګاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکریت ئې ګیتا بولي یعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ۵٥٦۰ کلمې دي. ګاتها دا برخي لري: [٦]

ا ــ ستوت یشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه ګڼله کیږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي ئې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

---

[۱] ګاتها، ص ۵۰.

[۲] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[۳] دینکرد یو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عیسوي پیړۍ کي لیکل شوي دي.

[٤] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[٥] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[٦] زند اوستا لمړۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- سوتکر Sutkar
۳- ورست مانسر Varst-mansar
٤- بک Bak
٥- وستک Vastak
٦- هاد هوخت Hadhokht
۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر یو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسیر ګڼل کیږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر یو څو قطعي او د ورست مانسر یوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک درې برخي په یسناګاډي دي.

د وستک څخه اوس هیڅ پاته نه دي، او نه د ینکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په یسنا کي شمیرلي کیږي او یوه بله برخه ئې هم په یسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه یعني سپند د زردشت کیسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کیږي او د ده د ژوندانه کیسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:
۱- ینکاتوم Nikatum
۲-ګندا سرنیګت Ganda-sar-nigat
۳- هوسپارم Husparam
٤- سکاتوم Sakatum
٥- وندیداد Vendidad
٦-کتردات Kitra dat
۷- بکان یشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطیر mythology دي.

له دغو لومړیو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، ګندا سرنیګت او سکاتوم څخه فقط یو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه یوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په ارپتستان Erpatistan او نیرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاریخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان یشت نومیږي، ځیني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ١٦ ټوټې په هوم یشت او سروش یشت کي سته.[1]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دریمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پیژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

١- دامدات Damdat

٢- ناتر Natar

٣- پاګګ Pagag

٤- رت دات ایتګ Rat-dat-itag

٥- بریس Baris

٦- کش کیشرو Kaskisrav

٧- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتیانو د خلقت او د پیدایښت احوال و، د بندهش د پیدایښت او خلقت بیان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هیڅ نه یو خبر، او نه دینکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاګګ څخه په ګاه او سي روزه Siroza کي یو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ایتګ Rat-dat-itag د قربانیو ترتیبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانیو په بیان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوګیري ئې کوله، له دغو څخه یوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نیرنګستان کي د کش کیشرو ځیني مضامین وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست یعني د ویشتاسپ یادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بیانوي چه اوس د ویشتاسپ یشت او د آخرین پیغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[2]

نتیجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلي چه د ساساني اوستا له ٢١ نسکو څخه فقط دوه نسکه یعني وندیداد،، او ستوت یشت بشپړ پاته دي او له بکان یشت څخه هم ډیره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

[1] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[2] د زند اوستا مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ویشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وايي چه په غیر مرتب او غیر مستقیم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتویات معلوميږي او د پنځلسو نسکو لږ یا ډیري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ویست West انګلیس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ یعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[1]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسیم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وويل د پهلوي د دنیکر دله کتابه معلوميږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[2]

۱ یسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکریت کي دا کلمه یجبنه، په پلهوي کي نیرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ويلي کيږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا ګاتها څخه دي.

۲- ویسپرید Vispered یعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د یسنا سره یو ځای ویل کيږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- وینديداد Vendidad یعني د شیاطینو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بیان شوي ديني قوانین او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرګرد یعني بابونه لري.

٤- یشت Yasht یعني نیانش او لمونځ چه د کلمې ریښه په هغه یسنا کي ده، دا یو ډول سندري دي، چه د خدایتعالي او پریښتو ستاینه ده، یشتونه ټول ۲۱ دي.

٥- خورده اوستا، یعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ ع کي تالیف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځیني جوړيږي. د دې کتابو ډیري پخوانۍ نسخې نسته ډیره زړه نسخه چه له یسنا څخه د کوپنهاګ په موزیم کي سته، په (۱۳۲٥ ع، ۷۲٦هـ) د هیربد مهربان کیخسرو په قلم لیکل سوي، او وسترګارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاګ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انګلیسي و چه په (۱۷۰۰ ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ایران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډیر زیار وکیښ تر دې ورسته یو بل فرانسوي عالم انکتیل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷٥٥ ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بیا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ ع د یسنا ترجمه

[1] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[2] پورداؤ دګاتها، ص ٥٦-٥۸ - د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کې ډېر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوگروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، میه، لاسن، اسپیگل، گیگر، ډارمستټر، گیلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډېر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او خپاره ئې کړه.[۱]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا یو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبیق کړو.

دمخه د ویدا په بحث کي تاسي ته د تطبیق اصول معلوم سوه، هغه تحلیلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس یو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحلیل کوو، فقط د مثال په ډول یو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډېر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبیق او مقایسه بیل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاریخ وظیفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحلیل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډېره زړه ده او د آریائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحلیل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا یوه توجیه ورته کړیده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شویدي، اوستا، ایستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اویستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړیدي، په سریاني ژبه اپستاگا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققین چه وایي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط یو عالم اوپرت Oppert دا عقیده لري چه د داریوش[۲] د بیستون په ډبر لیک (٤ لیک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[۳]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډېره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

---

[۱] گاتها، ص ۱۱- د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۷۰-۹۰.

[۲] داریوش هخامنشي چه له ۵۲۱ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړیده، د ایران د بیستون په غره کي یوه مشهوره کتیبه لري چه د خپل سلطنت او کورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښې لیکلي دي.

[۳] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۳۹- گاتها ص ٤٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- پروفيسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنيان او اصلي متن" ده، پروفيسور بارتولد او ويسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر ليک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- يو بل مشهور عالم جيکسن Jackson د نيو يارک د کولمبيا کالج پروفيسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکريت ويدا غونديد د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي يا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي يا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتير آسماني په فرهنگ کي ليکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابيکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهين ستايش و مهين نيايش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام ليکي: اوستا کتاب ديني زرتشت پيغمبر ايران است اسيري لاهيجي گويد: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت نايد مکش چندين عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي ليکي استا، وستا، ابستا، تفسير زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن ازگل آتش نهاد و عکس افگند بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې ليکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شويده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

٥- ځني نور پوهان دا عقيده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" يعني "نه" دوهمه ټوټه "ويستا" يعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.[٥] او د دې نامه وجه تسميه، هم داسي بيانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهيدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

---

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاريخ ادبيات د براون ص ۱۳۹.

[۲] د اوستا گرامرمقدمه، ص ۱۲.

[۳] دساتير آسماني، ص ۲۳۳.

[٤] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[٥] د همائي تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۲۹.

[٦] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کي اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څېړني مختصراً را نقل شوې، په پښتو کي هم دا کلمه تطبیق مومي، او لکه د ویدي ژبي ډېر کلمات چه په پښتو کي وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابرېږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړیده، او دا نظریه اسلامي مؤرخینو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسین مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳٤٦هـ وفات شویدي په **۳۳۲**هـ کال هسي لیکي:

"زرادشت بن استیمان و هونبي المجوس الذی اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب یدور علي ستین حروفا من احرف العجم، و لیس في سایر اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ یعجزون عن ایراد مثلها، و لایدرکون کنه مرادها... وکتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فیه وعدو و عید و امرونهي و غیر ذالک من الشرایع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوایف الي اردشیر بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه یقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسیراً عند عجزهم عن فهمٔ و سموالتفسیر (زندا) ثم عمل اللتفسیر تفسیر أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسیر التفسیر و شرحاً لسایر ما ذکرناه و سموا هذا التفسیر (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استیمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستاکتاب راوړ، داکتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦٠ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبوکي ډېر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي لیکلای او نه ئې څوک په مراد پوهیدل... داکتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو ولیکل سو، وعد او وعید، امرا ونهي او نور شرایع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړکړ، نو ئې د دې کتاب ډېري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوایف راغلل، بیا چه اردشیر د بابک زوي پاچا سو، نو ایرانیان د دې کتاب د یوه سورت په ویلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بیانوي، او دا خبره نور مورخین هم مني، مثلا ابن اثیر پخپل کتاب (الکامل في التاریخ) کي هسي وایي چه زردشت یوکتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهیدل، او مضامین ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روایتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقیقتاً نامفهوم وه، او ډېر نور تفاسیر چه پر ولیکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب یو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشمیري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.
[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱٤۲ د مصر طبع.
[3] الکامل ابن اثیر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صریح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا تړول تاریخي دلایل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحلیل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (اـ وستا) یعني مفتوح همزه په آریائي ژبو کي د نافیه (نا) په معنا راځي، په سنسکریت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (یه=یا) هم ویلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کېږ مې د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ یه ندي راغلي، د خلیل خان نیازی په دې رباعي کي (یه) د نفي په معنا ښه واضح شویدی.

خړي اوریځي ژاړي له پاسه کویله بړغ کا بیلتون له لا سه
یه، هغه لوني گوهر په خول ستا دا مرحبا کا ستا، بړموږ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ویستل) څخه جوړ شویدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ویستل) د دې مصدر اسم مفعول (ویستلي او ویستئي) دي، او پخپله (ویستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اویستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووایو (یه وستي) یعني (ناویستي) او نا مفهوم به وي، چه کېږ مې هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسیري لاهیجي له هغه ذکر شوې پارسي بیته هم ښکاري، ځکه چه دی وایي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بیهوده زیار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رویه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزیه شوه (اـ ویستا) اما که د دریمي نظر ئې له مخه د شرقي لیکوالو په قول اوستا "بهین ستایش او مهین نیایش" وگڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحلیل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (اوـ ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډیر ځله له (هـ) سره بدلیږي مثلاً هلک ـ الک، هگۍ ـ اگۍ او نور د سنسکریت د کلمې په تحلیل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکریت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کیږي لکه هوارزم چه خوارزم سویدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، یعني "ښه" په فرس قدیم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داریوش په ډبر لیک

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.
[2] پټه خزانه، ص ۷۷.
[3] فقه اللغه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[۱] او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندۍ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې څخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وایي:

نړۍ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[۲]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش څخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي　　　　کنم از دل بتو بر آفد ستا[۳]

له دې څخه هم معلومیږي، چه له پخوا څخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ویلاي سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو څخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا د کلمې ریښې په پښتو کي څرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین او کتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (٦٥٠ څخه تر ٥٥٠ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[٤] څکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه محححقین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[۵]

---

[۱] گاتها، ص ۸۹.

[۲] پټه خزانه، ص ۳۵.

[۳] لغت فرس، ص ۵.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۱.

[٥] گاتها، ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه د دي نامه په ظاهري ډول او شکل کي چه اختلاف دي، په معنا کي هم دغسي مختلفي مفکورې موجودي دي، هر چا یوه توجیه کړیده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دینون Deinon یوناني مورخ وائي، چه زرتشتر یعي (د ستورو ستایونکي) دا مورخ چه تقریباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندي و هسي راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققین هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وایي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ونیډشمن Windischman او میولر Muller دا عقیده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسي بریښیدونکي) سره ترجمه کوي، دارمستتر وایي چه معنا ئې (د ژیړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګلیس هم دغسي وایي، پروفیسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست یا آفریدهٔ اول) لیکي. او ځیني ئې په (فرستادهٔ یزدان یا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځیني پوهان داسي وایي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولینسن انګلیسي لیکي چه لومړۍ جزو ئې (زرد) له (زیرد) څخه جوړ شوي دي چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دي، نو مرکباً ئې داسي معنا کیږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانیانو په عقایدو کي زهره د (ایستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[٤]

٥- دا ټول نظریات چه ذکر شول د ځینو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا یوه تقریبي او تخمیني مفهوم ورته ټاکلي دي، پورداؤد وائي:

ښائي چه یوه دغه نظریه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کي زیریت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پیر) په معنا دي، مګر په ترکیب کي دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[٥]

په هر صورت نظریات مختلف دي، او د نامه تحلیل هم سخت دي. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحلیل ته نژدې مفکوره د پروفیسور هاګ Haug ده، دی وایي: چه لومړۍ جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له یوتارا Uttara څخه مشتق دی، یعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوي لکه ستایونکي او سندري ویونکي هم ږدي، مګر موږ ته د لغوي څیړني په رڼا کي تر ټولو د ده لومړۍ نظریه معقوله ایسي.

---

[۱] ګاتها ۲۲.

[۲] تاریخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنګ ناصري.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[٥] ګاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه تجزیه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاګ د عقيدې پر اساس داسي تجزته کولای سو چه لومړئ جزو ئې يقيناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وايه.[1] چه ورته څير سو د کلمې استاسي عناصر (ز ـ ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملګري يو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً ګويا دوهم اواز يو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې څخه څني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې څخه ډېر نومونه جوړ شويدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاريخي پهلوانانو کي يو (زرير) دي چه "ياتکار زيريران" کتاب د ده په نامه کښل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زرير د ويشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مسترِ وست په قول "اسپه ياودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعليت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ريښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړئ ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنګه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) يعني اوښ بللي دي، په حقيقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف داکلمه تشکيلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ويل کيږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او داکلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندئ او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له يوه مخرجه او يوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدليږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو څخه اداکيږي او د يوه مخرح دي. نو به اوس داکلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر يعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ويل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځايو کي سته، که د زره سره (ور) يو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووايو، نو روحانيت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

داکلمه د زردشت د نامه سره ډيره راځي وايي چه سپيتمه Spitama د زردشت دکورنئ نوم و او د ده نهم نيکه هم په دغه نامه يادیدی. د يسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپيتامان، سپيتمان ويل کيږي.

[1] فرهنګ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان يشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه ئې سپيت (سپيد) ده او د دې نامه معنا داسې کيږي "سپين نژاد" په ګاتها کې هم دا نوم ډير ځله راوړي.[۱]

سپين نژاد خو داسې مفهوم لري چه بايد دي له سپينه پښته وي، او سپين پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او خټه سپينه وه يعني له ښې او روحاني او شريفې کورنې څخه و لکه چه ځينو خلقو دغه سپيتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[۲]

په هر صورت دا فاميلي نوم د ترکيب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپين) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتوکي (تومنه) ده، يعني اصل او مايه. په قندهارکې دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مايئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وايی "تومنه ئې خراپه ده" يعني اصل او نژاد او مايه ئې ورانه ده[۳] نو په پښتو کې به هغه تاريخي سپيتمان (سپين تومني) يعني (سفيد نژاد) سي، چه فقط يو د سپين آخرني (نون) د تخفيف له پلوه حذف شويدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځايه ښوريدلي پسله (م) راغلي دي. او داسې تغيرات چه په څو زره کاله کې دې کلمې ته ور پيښ شوي دي، د ژبو په تحول کې عمومي دي.

د سپيتمان لومړي جزو چه (سپين) دی، په اکثرو آريائي نومو کې ريښه لري، يعني د باختر آريائيانو د اکثړو نومو په سر کې سپين کلمه راځي، مثلاً سپين دات Spendat سپين تا Spenta سپينتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په ونديداد کې داسې نومونه ډير دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفيد دي، چه د پښتو "سپين" کټ مټ پکښې معلوميږی.

نو په دغه تاريخي استناد په ټينګه ويلاي شو، چه د (سپيتمان) لمړی جزو هم دغه (سپين) دي چه د هغه عصر په ټولو نومو کې و او د دغې کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کې هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستا کې اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سر کې د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډيري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[٤]

---

[۱] ګاتها، ۹۲.
[۲] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.
[۳] آريانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارهٔ ۲.
[٤] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ٤۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گايگر الماني وايي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غيب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائې ژبي يو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحليل او تجزيه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي ريښه لري.

تاسي دمخه د سنسکريت په څيړنه کي د (مزدا) دکلمې نظاير او امثال او ريښې په پښتو کي وليدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحليل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکريت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکريت کي سور او سوريا شوې ده چه لمر ته ويل کيږي.[2] فردوسي وائي:

از ويست شادي و زويست زور　　　　خداوند کيوان و ناهيد و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بيا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ويل شويدي، فردوسي وائي:

به يکبارگي تيره شد هور تو　　　　کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدليږي لکه چه دمخه هم ويل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور گايگر هسي شرحورکوي چه هور يعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضياي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس گڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس گاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بيا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې گاڼه، لکه چه په ويدا او اوستا دواړو کي د اور په نمايندگي ارباب انواع سته مثلاً د ويدا يو مشهور رب النوع (اگني) يعني (اور) دي، چه د دوي په عقيده ئې لمر، بريښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقديس عقيده په اوستائي آريائيانو کي هم وه[4] گايگر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بيله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) گڼل کيږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماينده گڼل کيدي.

دغه د اهورا يا هور يا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هيربد) ځيني جوړ شويدي، چه اصلاً بايد (هوربد=اوربد) وي.

[1] د خاوری ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۱٤۱.
[2] فرهنگ نظام، ج ٥.
[3] تمدن ايرانيان خاوري، ج ۱.
[4] تمدن ايرانيان خاوري، ج۱ ص ۱٦-۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتگار) یا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وایی: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پاړسو ادب کي هم هیربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هیربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاریخي او لغوي څیړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمایند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وايي: چه په ویدا کي (ورن) یو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د یونانیانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو که دې کلمو ته سړي ځیر سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ایران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتیبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو که د دغه لغوي تحلیل له رویه، تاریخي مواد هم په نظر کي ونیسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو باید داسي ووایو (نمنځلي اور) یا (مجلله رڼا) یا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شریک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکیب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نږدیوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډیره تاریخي او مهمه ده، اوستا په وندیداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړئ وداني ده، چه یما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې وداني په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هیواد کي ډیر واښه د ژویو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لویدو وروسته (اې یما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر اېښو کیږي، عجیب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ کړه یوه واره، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غویو، او سړیو او سپیو او مرغانو تخمونه، او سور بریښیدونکي اور در سره یوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه یوه واره چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، یوه واره چه د آس د سپرلود ډگر غوندي ئې هر اړخ وي، د غویو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[1] مفاتیح العلوم، ص ۲٦-۷۱.

[2] د ویدو تعلیم، ص ۱۸.

[3] آثار العجم.

[4] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه واله کي چه هیوه هاتره[۱] اوږده وي، هلته ښائي چه ته یو ټاټوبي ودان کړې، چه یو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړیو او ښځو تخمونه یوسې کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژویو تخمونه یو سې، کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه یو سې، کومي چه ډیري جگّي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز میوو تخمونه یو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه یو سې، او په ډیر زیار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټیټي یا خیټو، یا لیني یا لپوني، یا بد خواه، یا درواغجن، یا کین کښ، یارخن (حاسد) یا وران غاښي، یا پیس استوگه وکړي... د دې ځاي په لویه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لویئ برخي په واټو کي ښایي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او یو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله یو له بله سره ورځي.

دلته نو یما له ځانه سره وویل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وویل: اي ښکلي یما، د ویوانگهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بیا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره ختې جوړوي!

بیا نو یما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ویلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو یما یوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غویو او سړیو او سپیو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور یووړ، ده جوړه کړه یوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړیو د ټاټوبي لپاره، او یوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غویو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه یوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښینول، چه کورټ نه زمول کیدي، او نه ئې خواړه ناغه کیدل؛ هلته ده یو ټاټوبي ودان کړ، چه یو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړیو او ښځو تخمونه یووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز ځارویو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه یووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډیري جگّي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښیښوول. هلته ده د هر راز میوو څخه چه ډیري خوندوري او

---

[۱] یوه هاتره تقریباً یو میل کیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه بوي لرونکي وې تخمونه يووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه يووړل، او په زيار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړيو ودانه سوه.[۱]

په ورستنيو فقروکي کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بيرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وايي چه يما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه يما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنيت لومړی اساس ايښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د يما په دغه تاريخي ټاټوبي کي زردشت را وپاڅيدي نو ده ده له درو زامنو څخه يو چه يوروتاد نره Urvatad-nara نوميدي واره مشر ټاکلي شوي و يعني Temporal lord of the Vara.[۲]

د اوستا دا (واره) وروسته عجيب تاريخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تيريدلو سره هسي رنگونه مومي، چه کورټ نه پيژندله کيږي، ځکه چه په پښتوکي ريښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاريخي او ادبي تحولات بيانوم.

په سنسکريت کي له دغي ريښې څخه ډيرکلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var يعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستیٰ کولو ځاي. واړا vara د يو ښار څلورمه برخه، يو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښې اوسئ، واړی Vari يوه محوطه، غولي، دربار، باغ.[۳]

د سنسکريت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي يوه ده، او دا يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، ځکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د يوه معبد په ډول د زرتشتي دين کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دين له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب څپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، باميان ئې د بتخانو او معابدوکانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دين معبد وه، اوس د بودائي دين کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بيرغونه چه د بخدئ ښار ئې په نامه ياديدي (د لوړو بيرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبديله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کيده.[٤]

---

[۱] وندیداد فرگرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

[۲] اوستا، ص ۲۱، حاشيه د ډارمستټر له خوا.

[۳] هندي قاموس، ص ۷٦۱.

[٤] تعليقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم ځني ليکوال لکه د هند مولانا سيد سليمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ يو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بريو پر وخت ډېر داسي وهارونه په سيند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[1] مګر لکه محققين چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) يوه زرتشتي آتشکده وه[2] وروسته چه بودايي مذهب راغي نو دا ځاي يو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وايي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودايي خانقاه وه.[3]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وايي چه د يوه چيني سياح او ابن فقيه له بيانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائيانو (نو وهار) و.[4] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتيانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت يعني په شپږمه عيسوي پيړۍ کي ټول تاريخي روايات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هيوان تسنګ چيني سياح چه په شپږمه عيسوي پيړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد يو بودائي بودتون ښکاره کوي.[5]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحين دلته را رسيدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[6] چيني زاير هيوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ويهارا بوللي دي وايي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه يو ويهارا بلل کيده بل ناو او يهارا يعني نوبهار چه اسلامي مورخين هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وايي: د نو بهار عمارت ډېر پوخ او جګ و، زرغونې جنډۍ په نيزو وپيپلې لوړې پر رپيدې څلورو خواو ته ئې ديوالونه وه او دا جنډۍ دوني لويي وې چه له ليري ښکاريدې.[7]

ابن الفقيه همداني وائي: نو بهار برمکيانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قريشو د مکې حال وارويدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و يعني نوی د دې ځاي يوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متوليانو ۳٦۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نوميدي، د چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[8]

ياقوت حموي چه يو اسلامي مشهور جغرافيا ليکونکي دي د ٦۰۰هـ په حدودو کي هسي ليکي: برمکيان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار وداني په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې وداني

---

[1] فتوح البلدان، ص ٤۳۷.
[2] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج ۱ ص ۲۵۹.
[3] دکتاب الهند انګريزي مقدمه، ص ۳.
[4] انسکلوپيديا آف اسلام، ج۱ ص ٦٦۳.
[5] انسکلوپيديا آف اسلام، ج ۱ ص ٦٦٤.
[6] چچ نامه د اليټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.
[7] مروج الذهب، ج٤ ص ٤۸.
[8] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر کال په پسرلي خلقو ګلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ کي ښکاره کېده، د هندوسستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[1]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[2]

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلومېږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" بللې شوې وي.[3]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډېر نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وګرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړی دي.

د بهار کلمه په پاړسو کي ډېري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نوروزکز نسيم بهار　　　　شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايي:

نه همچون رخ خوبت ګل بهار　　　　نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[4]　　　　کزو سرخ ګل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرګندېږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی　　　　بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنګام خزان است و چمن را بدراند　　　　نو نو زبت زرين هر سوی بهاريست

بل ځاي وايي:

---

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[2] آثار البلاد قزويني، ص ۲۲۱.

[3] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[4] فرهنګ نظام، ج۱ ص ۷۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي　　چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقیقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني اوکلا غوندي یو شی و او دغه حقیقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړوکي پاته دي په پاړسوکي باره او بارو د هار اوکلا په معناو سته لکه چه قاآني ویلی دي:

صد باره براوردند بهتر　　صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د یوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتوکي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ویوال) وایو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتوکي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کیږي.

باره په اوسني پښتوکي د اوبو بند او دبرین دیوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پرکښت او غوجل ئې راگرزوي په اوستاکي چه کومه واره د غوجل لپاره یما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وایې:

خوشحاله چا ته وایې پندونه　　خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه　　مات دي د پند د باړي بندونه

یعني د پند د دیوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وایې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه　　تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره یا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندي د بازیو لپاره جوړوي او شاو خوا یو لنډ دیوال پر راگرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي　　په ساگو ډک شی په تیندک باړو له ځینه

اوس نو موږ له دغو تاریخي او لغوي څیړونو څخه دغه نتیجه اخلو چه په لوي سرکي دکوټ او حصار اوکلا او دیوال لپاره چه پر یوه وداني راگرزیدلي وي په آریائي ژبوکي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) یا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آریائي ژبوکي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د یما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکریت: واړ var محوطه، ځاي، د دیوال په منځ کي ځاي

سنسکریت: واړا var د یوه ښار څلورمه برخه

سنسکریت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودائي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

---

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.

[2] فرهنگ نظام، ج۱ ص ٥٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا
پاړسي: د (دیوار) آخرني جزو (وار) var
انګلیسي: وال wall د دیوار په معنا
پښتو: باره barah یا باړه barah بند دیوال، حصار، کلا
پښتو: د دیوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاریخي نوم (واره) ریښې په ټولو آریائي ژبو مخصوصاً په پښتو کي کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاریخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغیر هم د ډیرو پیړیو تیریدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهیم باره لري هغه اصلي تاریخي مفهوم ته ډیر نژدې دي، دا هم باید دلته هیر نکړو چه لدغي ریښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډیرو ځایو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننګرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځایو او ښارو نومونه دي، او موږ ته ښکاره کوي چه دغه ریښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قدیمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ویلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازهٔ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰۶هـ په حودود کي لیکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. یو ور ئې نو بهار نومیدي چه بعضو خلقو دروازهٔ سلطان احمد یا دروازهٔ بابه قو هم باله.[۱]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبیق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ریښې ولیدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوګانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نژدې او شریک او له یوه اصله دي. له خورا قدیمي زمانې د بخدي یا بلخ ښار یو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي یو ځاي سریرا srira یعني ښکلي ذکر کیږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک یا بامي دي چه معنا ئې ځلاند یا ښکلي ګڼله شوي، او په پاړسو کي بلخ درخشان یا د دقیقي شاعر په اصطلاح "بلخ ګزین" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جیکسن معروف مستشرق وایي: چه د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پیدا شوې، او د اتم مسیحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ویشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

---

[۱] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار جوړ کړ.[۱] دارمستټر وايي: چه باميک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زندکي ريښه باميه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[۲]

له دغي تاريخي پلټني څخه ښکاري چه باميک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړيو آثاروکي دا کلمه وينو، مثلاً فرخي سيستاني چه د ٤۲۹هـ په حدودوکي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرهٔ باد بهار — از در نوشاد، رفتي يا ز باغ نو بهار

حکيم اسدي طوسي په ٤٥۸هـ هسي وايي:

بفروختن اين حال گيتي فروز — سپه راند از امل شه نيمروز

سوی شير خانه بشادي وکام[۳] — که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤۰۰هـ په شا و خوا که وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان — بسي پند و اندر زها داد شان

يا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[٤] — سپر دو نهاديم يکسر بگنج

علامه البيرني د ٤۱۰هـ په حدودوکي د بلخ ذکرکوي او وائي: بلخ واسمه في القديم بامي[٥] لکه لوړ چه مختصراً درښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره يو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد څخه هم دا څرگنديږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او يا د دې ښار په صفاتو او جغرافيوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنگ ليکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کيږي، ضبط کړې وه، يو فرهنگ ليکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کيږي."[٦]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د باميان خوا ته هم ځي چه باميان هم يو تاريخي ښار دي او ښايي چه د بلخ بامي او باميان تر منځ تسميوي اشتراک هم وي.[۷]

---

۱ د ويليم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

۲ د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج۱ ص ۸ نوټه ۱٤.

۳ گرشاسپ نامه ص ۳۳٥.

٤ شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸٥، ج ٦ ص ٤۸۲.

٥ قانون مسعودي، ص ٤۳.

٦ فرهنگ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

۷ فرهنگ انندراج، ج۱ ص ۳۷۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضي مورخين داسي هم ليکي: چه بلخ بامي د بلخ باميان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او باميان دواړه مشهور دي.[1] ذکي وليدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړوکتابو پيژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاريخ استاد او پوهنوال دي هم وايي چه ښايي د باميان نوم له بامي څخه اخيست سوي وي، نو باميان بايد بلخيون يعني د بلخيانو په معنا وي، او ښايي چه د باميان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاريخ پوهانو راي ده، بايد هم ضرور د باميان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر يوه اداره لاندي وه، يو ثقافت ئې درلود، د يوه مدنيت مراکز وه نو ليري نده چه موږ د علامه زکي وليدي خبره ومنو او دگنج دانش په روايت ويسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر يوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاريخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي دکلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي وليکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د يوه قوم پړول وينو، باميزي د ابداليو له ځيرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي يوه پښه ده[3] او د دې قبيلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي يوه مخصوصه محله د باميزو کوڅه بلله کيږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي يو علم يعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ايښو.

که څه هم د علمي قانون له رويه اسما او اعلام معلول په علت ندي مگر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سړيو باندي بيله کومي نژدې يا ليري وجه تسميي نوی اوکومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجوديږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځير سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبيعت له مظاهرو سره رابطه ټينگه وه يعني دوي د يوه نوم د ايښوولو پر وخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چه هغه شيان د دوي په حيات کي داخل وه او دا هم هغه د طبيعي محيط يوه غير شعوري اغيزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه ياديږي، ښه اوس به نو وگورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونيو؟ پښتانه د گلانو سره ډيره علاقه لري، او د دوي په غرو کي طبيعي او غرني گلان خورا ډير کيږي. مثلاً په پښتو کي جندي خان، پوپل، گلاب، غاټول او دغسي نور ډير نومونه سته چه هر يو د يوه گل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه گڼل کيږي او اوس ښکاره او څرگنده او زباده شوی ده چه بامي هم د يوه گل نوم و مثلاً شيخ اسعد بن محمد سوری د ٤٢٥هـ متوفي چه د پښتو يو خورا پخواني شاعر دي په يوه قصيده کي وايي:

نه غټول بيا زرغونيږي په لاښونو ‌ ‌ ‌ ‌ نه بامي بيا مسيده کا په کهسار[4]

---

[1] گنج دانش، ص ١١٤.

[2] د ذکي وليدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤٣.

[3] حيات افغاني، ص ١١٨.

[4] پټه خزانه، ص ٤٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غټول یا غاټوي یا خټول خو موږ پیژنو چه لاله دي مگر بامي زه تر اوسه نه پیژنم چه د کوم گل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بیا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه یو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح یې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جگي جندۍ درلودې چه له لیرو ځایو څخه ئې خلق لیدلو ته ورتله د مورخینو په قول ئې بیرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه لیري لیدل کیده[1] که موږ په تاریخي سترگو وگورو د دې بیرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وینو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جگو او لوړو بیرغو هیواد بلل شوي دي.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قدیمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په گلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخینو هم لیدلي و یاقوت حموي خپل کتاب ئې تر ۶۰۰هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روایت لیکي چه نوبهار په بلخ کي یو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حریرو او نورو ښکلیو او قیمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه یوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په گلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني گلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډیري ودانۍ وې، چه زایرین به هلته اوسیدل.[2]

د یاقوت له دې روایته ښه څرگندیږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهاروکي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په گلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د گل نوم دي، او بلخ هم بلخ بامیان یا بلخ بامي بلل کیدي، او د دغو گلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هیڅ لیري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نومیدي، او تر اوسه هم د گل سرخ د پسرلي میله په مزار شریف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کیږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه یو لغت د زمانې د تیریدلو او د محیط له گرزیدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډیر ولیدل له حقیقته مجاز ته گرزي او ډیري نوي نوي معناوي په تقریبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سریرا (ښکلي) پر ځاي په حقیقي مفهوم دریدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته یو گل وي ځکه چه د گل او ښکلي توب تر منځ یوه حقیقي او ازلي او خلقتي او طبیعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۰.

[2] معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ريښه په پښتو کې سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او باميان تر منځ يوه ټينګه علاقه سته، چه دلته د تاريخي او لغوي اسنادو په ويسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[1]

اسپه Aspa

د باختر په تاريخ کې دا کورنۍ ډېر شهرت لري او په اوستائي نومو کې د آس په نامه تسميه خورا ډېره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حيواناتو مخصوصاً د آس په نامه يادول او تر اوسه هم دغه آريائي رسم په پښتو کې سته مثلاً ډېر خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان بړدي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کې تر اوسه هم ښه اسان پيدا کيږي، نو له قديمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو يوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کې اسپه کلمه راځي[2] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کې دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وايي، فلاني زر اوښي لري يا زر ميږي لري، نو ځکه په قديمه زمانه کې هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه يعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. يا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کې د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کې هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کې په قديم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[3] اما لهر په پښتو کې په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وايي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ چه د عشق سيلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وايي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[4]

دغسي هم په دغه عصر کې چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کيږي مونږ ډېر دغسي نومونه وينو: مثلاً د اوستا بيان له قراره د زرتشت څلورم نيکه هچتسپه Haechataspa دي[5] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وايي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

[1] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کې هم خپور شوی دي.
[2] د خاوري ايرانيانو مدنيت.
[3] ګاتها ص ۹۵.
[4] آريانا - د ښاغلی بينوا مضمون.
[5] يسنا ٤۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناسبت مشکل دي[1] مگر که موږ وگورو دغه لومړي جزو ښکاره ښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) يا (او) بدلوو، او اوچت هم وايو، نو اوچته اسپه يعني جگه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاويا، کي په اوستائي دوره کي ډيره مشهوره کلمه ده او دا يو مجلل عنوان و چه د قديم مشرانو ته ورکول کيدي، مثلاً کاوي يا کواني يا کياني د بلخ د مشهورو پاچهانو دکورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ويشتاسپ سره ذکر کيږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[2] دغسي دا لقب د ډيرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کيقباد او نور.

کوي، کاوي، په ويدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[3] او ځئي ئې د پيشوا او پيغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[4] په سنسکريت کي کاويه شاعر او سرود ويونکي ته وايي.[5]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه دکاوه کلمه له ويدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښيارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شيخ رضي لودي د شيخ حميد لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سليمان غرو ته د اسلام د تبليغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارويده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې يو شعر وروليږي چه يو بيت ئې دا دي:

نصره! نه مو يې له کهاله لودي نه بې په کاوه[6]

دلته ښايي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه يې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ويدي او اوستائي زوړ رنگ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ريښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځايو نومونه

په اوستا کي ډير د ځايو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري يعني د دې زاړه کتاب جغرافيائي معلومات ټول د هغو ځايو بحث کوي چه زموږ په وطن کي واقع دي، د دې نومو څيړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس راکوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځايو

[1] گاتها، ص ٩٥.
[2] يسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.
[3] مذهب ويدي، ج ٢ ص ٣٣٨.
[4] گاتها، ص ٩٣.
[5] هندوستاني قاموس ٥٥٥.
[6] پټه خزانه، ص ٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کې د اوستا جغرافيائي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځايو نومونه تحليل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښې معلوميږي.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کې اوس عامه ده، مانده لوئې شيلې ته وايي چه د سيل اوبه پکښې بهيږي. په قندهار کې ډېر ځايونه په دې نامه اوس هم سته لکه ميل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هيواد د رودو او غرو په نومو کې داخل دي په اوستا کې ډير داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا موږ د اوستا د شپاړسو آريائي هيوادو په بيان کې يوولسم هيواد هيتومنت وينو په دې ډول: :له هغو ښو ځکو څخه چه اهوره مزدا پيدا کړي يوولسمه رڼه او مشرفه ځکه هيتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه ليکي په يوناني کې ارى منتس Erymanthus او اوس هيرمند او هلمند بلل کيږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په ونديداد کې دوه غرونه چه سيامکه او فراييو دي هم ذکر شويدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهيش کې د سياک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand يعني اورين غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کې اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژديوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شويدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کې وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه يو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاريخي څيړنو څخه داسي نتيجه اخستلاي شو، چه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بيا اومند omand او د يوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره يو دي.

علاوه پر دغو نومو ډير داسي نومونه هم لرو، چه په پاي کې اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وايو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قديمه پاته دي، او د ډيرو تاريخي نومو ريښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

[1] ونديداد فرکرد، فقره ١٤.
[2] اوستا، ص ٧ اومه نوټه.
[3] بنداهش فصل ٢٠ فقره ١٦، ١٧.
[4] زمياديشت فقره ٥.
[5] اوستا، ج ٢ ص ٢٨٨- ٧ نوټه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوستا کي چه د شپاړسو هیوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha یاد شویدي چه درې قومه پکښې اوسیدل.[1]

که څه هم د دې ځاي د جغرافیائي موقعیت په تعین کي پوهان مختلف دي، ځني ئې ري او آزربایګان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مګر دلته ئې زموږ له جغرافیائې موقعیت سره هیڅ اړه نسته، فقط د یوه اوستائي لغت په حیث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شین دښت ته وایي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډېر مستعمل دي، خوشحال خان وایي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه　　　　زه دا په چا پسې مجنون صفت یم

سپین غر Spinghar

دا غر د هیواد په شرقي ولایت ننګرهار کي ډېر مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپین غر بلل شویدي او دا نوم له قدیمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپیتاګونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شویدي[2] او لکه پوهان وایي دغه اوسني سپین غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کیږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح ولیکله شوه، او دغه پښتو سپین دي.

۲-ګونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنګ او بڼي ته وایي، مثلاً احمد زړه ګونه راغي یعني د مخ رنګ ئې ژړ و، یو شاعر وایي: ژړه ګونه ګرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښایي چه مطلق رنګ او ډول و.

۳- د ګیري د کلمې شرح د کتاب په لومړی ټوک کي ولیکله شوه، چه دا قدیمه آریائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کیږي: سپین رنګی غر، چه اوس ئې د ګونه کلمه حذف شوې او سپین غر ئې پاته دي.

د ځینو وسلو نومونه

د اوستا په تاریخي کلماتو کي چه موږ ئې په پښتو کي ریښې مومو، ځیني د وسلو نومونه هم دي چه اوستایي آریایانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډېره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمایندګي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبدیل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د یوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قدیم

[1] وندیداد، افرګرد، فقره ۱٦.

[2] ۱۰یسنا ۱۱ فقره هوم یشت ۲.

[3] ۱۳ یشت، فقره ٤٥؛ یشت ۱٥ فقره ٥۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنگ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لينده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وايه او د غشي کلمې ته ډيره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزديوالی

په تيرو دوو برخوکي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آريائي ژبو بيا په تيره له ويدي ژبي او سنسکريت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي وليدل چه د ويدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتوکي داخل دي، او د دې ژبي تاريخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژديوالي په ښه ډول څرگندکړو، او خپل نظر له ويدا او اوستا څخه په تطبيقي ډول نورو آريائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ اوکلمات لکه نور حيه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصيت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانين لري د لغاتو او الفاظو لپاره مونږ عناصر پيدا کولاي سو لکه له تيرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر يو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهيم لري چه په هره ژبه کي تطبيق کيدلاي شي په حقيقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړيږي. دوه درې ږغونه د يوې معنا لپاره عنصر گڼل کيږي او نور اصوات چه ور سره زيات سي معنا ئې تغير په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دريدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دريدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ويلاي سو. په پښتو ناسته کښيناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ايستادن) هم له دغي ريښې څخه دي د انگليسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نورکلمات دغه عنصر لري، عين دغه عنصر په سنسکريت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکريت دواړوکي (استا) د دريدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څيړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آريائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرگندکړو.

لومړی بايد هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په يادگړو چه د يوه مخرح حروف عموماً او بيا د نژدو مخارجو توري يو له بله سره اوړي اوکله دا ابدال د ليرو مخارجو څخه هم بالواسطه کيږي تر دې قانون لاندي نوکلمات وگورو.

[1] ويدک انډيا، ص ٣٤.

[2] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غويی د آريائيانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پيشه قوم ؤ په پښتو کي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکريت کي ئې گئو مفرد گاوس جمع ده په پښتو د غويو گلې ته گورم وايي.

دغه ماده په ټولو آريائي ژبو کي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انگريزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه گوياوو (گورم) او په نوي سرويني ژبه گوو دار (غوبه) په روسي گوو يا دينا (د غوايي غوښي) او گوسو پودين "بادار" گوس پود خداى، گوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کيږي يعني د غويو خاوندان چه په زړه سنسکريت کي "گوپ" نوميدل له دغي مادې څخه د سنسکريت گوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورني او خاندان اطلاق کيدي.[1]

په خپله په پښتو کي د "غويي" له نامه څخه ډير دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (گ،و) دي مثلاً، غويي، غوا،غوجل (آغيل)، غوبه (پاده بان) غوبون، گوروان (پاده بان)، غوباړي (مگس حيوانات)، گوبا (زن گاو هيکل احمق)، گورم، گوار، گوير (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آريائي کلماتو سره کښيږدو، يا ئې د اوستا له (گو) د پهلوي له (گوو) او د پاړسو له (گاو، گو) سره تطبيق کړو، د آريائي ژبو نژديوالي سره معلوميږي. وگورئ په پښتو گوار، گوير، گورم سره يو شي دي، دا کلمه په سنسکريت کي گواره وه چه په پاړسو کي (گاواره سوه، چه کټ مټ هغه گوار ته نژدې ده، ابن يمين وائي:

چون شير شرزه يک تنه مي باش در جهان مانند گاو چشم زگاو اره بر مدار

ميکس مولر مشهور د ژبو عالم ليکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وگورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم يو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نيکونو پخوا کوم کوم کار کړي اوکوم خيال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خيالات ټينگه اړه سره لري، او تعمق او ځيرتوب ځيني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزيه کوو د انسان د دماغ ډير مهم رازونه او اسرات راته څرگنديږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ يو ځانيه مستقل عالم گڼو، او د تحليل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولاي سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آريائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملگري کيږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ريښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالني معناوي پټي دي، وگورئ پتري pitri په سنسکريت کي پلار دي، د دې ريښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، يوناني پټريارک (بطريق) هم دغه عنصر لري. د لاتيني پاتر د جرمني او انگليسي

[1] ويدک انډيا، ص ۳٦.

[2] د الفاظو د سرگذشت ديباچه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټر او فادر چه د ټیوټن له فادر څخه جوړ شویدي، د ایتالوي پادري، او د فرانسوي پیر ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[۱]

ما ma یوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ویشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظیفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ویشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آریائي ژبو کي دغه ریښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (میر) هم بلله کیږي. گویا ریښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زیاتیږي، د سنسکریت ماتار، د اوستا ماتر، د یوناني میتیر، د لاتین ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني مټر د انگریزي مدر، د ټیوټن موادئیر، د هسپانوي او ایتالوي مادري، د فرانسوي میر، دا ټول له یوه عنصره زیږیدیلي دي، بلکه ډیر نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، میاشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهینه) بولي، په سلاوي ژبو کي (میاټس) ده، وجه تسمیه ئې دا ده، چه میاشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آریائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[۲]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبیق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کیږي. ده مور او پلار تحلیلي څېړنه مو ولوسته، اوس به یو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) یا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بیا په (س) اوکله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکریت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
یوناني	اردرفوس	اردفي
لاتیني	فراتر	سوردر
ټیوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شویستر
انگلیسي	بردر	سسټر
ایتالوي	فراټي، فراټیلو	سواورا، سوریلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل ـ د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکریت	دوهی تر

[۱] ویدک انډیا، ص ۳۸.
[۲] ویدک انډیا، ص ۳۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
يوناني	تهگاتير
جرمني	ټوختړ
انکليسي	ډاټړ
آئرش	ډير
سلاوي	ډشتړ
روسي	ډاچر، ډاچ

ليور: د ميره ورور ته ليور وايي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ى) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	ليور
سنسکريت	ديور
پاړسو	ايور
روسي	ديور
ليتواني	ديورس
يوناني	داير
لاتين	ليور

(مر، مړ) په سنسکريت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ږغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دى، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړينه (مرگ) ټول له دغي ريښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آريائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آريائي ژبو کي ريښه بل راز سته.

د آريائيانو لومړى تگ له دريابه ليري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول درياب ئې وپيژاند د سلاو او ټيوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټيک پر غاړه اوسيدل هغه دريابونه ډير طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آريائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټيني	مار
ايټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	مير

[1] ويدک انډيا، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرمني	میر
انګلیسي	میر

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه میوه ده، په هندکي هم ډیر دي دګني څخه خوړه ماده جوړوي چه په پښتوکي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکریت کي نوم شرکیرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبوکي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتیني	سکارم
انګلیسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ایتالوي	زکیرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبوکي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وایو، چه په پاړسو (قند) شویدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکریت کي کهانډ khand و.[1] په اوستاکي (خئذه) شرینۍ ته وایي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کیده، نو عربو سنسکریت کهانډ معرب او په (قند) تبدیل کړ[2] او قندید ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قنادید راځي[3] په اروپائي ژبوکي هم کیندي او سکري کینډي سته، چه زموږ (قند) ته وایي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ړ) دي، نو کهانډ او قند او کند له یوې ریښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شیرین په معنا دي، هم ور سره شریک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ږ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدلیږي، په پخوانۍ پاړسوکي عموماً (د) په (ذ) کښل کیدي لکه میکند=میکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د یوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدلیږي، لکه دوزخ=دوږخ.

[1] هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.
[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.
[3] المنجمد، ص ٤٧١.
[4] ویدک انډیا، ص ١٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تطبيق جدول

د دې څېړني په پاي که دا جدول چه د آريائي ژبو تطبيق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژديوالي ښه څرگندوي، او د پښتو قدامت هم زيادوي.

پښتو	سنسکريت	اوستا	پاړسو
غنم	گودهوم		گندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برگ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	گرڼه		گوش
زوړ	جوړن	زورا	پير،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپرۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشټهتير	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافيه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهوير	ستاورا	بزرگ
ميږ	ميښ	ميشي	ميش
پړ	پت	پريت	ملامت
پيري	آپ سرا	پيريکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شيره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستويسه	ستاره
سپين	سپيت (شويت)	سپيتا	سپيد

(c) ketabton.com: The Digital Library

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انگار	انگار		اخگر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	گچه چپ		سنگ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	گیری	گیری	کوه
غرمه	گهرمه	گرم	چاشت
جینۍ (دختر)	جینی	جینی (زن)	زن
ژۍ	جیا	جیا	زه
ځمکه	جماکه	زیم	زمین
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	گرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	میدیه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کریش	کرښ	کشیدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژگه، داوژگهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزگهه	مغز
اننگي	انیکه	آینیکه	پیشاني
گروې	گریوا	گریوه	چنبر گردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هیواد	سد	هد، هدمن	نشیمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		میتنه، میته	کشت زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار		شوتيره	شهر
پوت[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نيکه		نياکه	جد
تره (مذکر) ترروۍ (مونث)	بهراترويه	براتوپريه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هيم (برف)	زيم، زيار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلير
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزيه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وينی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شايم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بريهی		برنج
شيدې	کهشير		شير
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بيهوده)
مرغه	مرگه	ميريغه	مرغ

[1] خوشحال خان وايي، چه د پلار په بدگوئۍ سر شي پوت، په پښتوکي د زوي معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

پښتو او سنسکریت او اوستا ته مقایسوي کاته،
او په اساسي اصولوکي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صایت توري ـ زورکي ـ مقایسه - صامت توري -
د اصواتو تطبیق له سنسکریت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ـ خج یا ایکسینت
(۳) گرامر
اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -
د نفي حروف - دکلماتو د ساختمان اصول

ضمایم
پښتو او میدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قدیم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
دکتاب مآخذ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبې اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره يو ځاي سي، يوه کلمه ځيني تشکيل کيږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځيني اشکال وضع شوې دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځيني مخصوص اصوات لري، او ځيني اصوات بيا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقايسې له خوا موږ کولاي سو، چه د دوي نزديوالي يو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځيني توري صايت (ږغيږ) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توريو تلفظ کيږي او دغه لومړي ډول توريو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وايي، دوهم ډول توري چه صامت او صحيح دي، حروف صحيحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکريت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقايسې په سترگه وگورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صايت توري (حروف عله) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغيږ توري يعني هغه حروف چه د صحيحو توريو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سر کي هر يو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقيقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف يوه نماينده (يعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پيښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پيښ د اظهار لپاره بايد (پوړ) او (پول) وليکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زير) کار کوي، لکه (خر) او (پس) چه د زير د اظهار لپاره بايد (ي) هم ورسره وليکله سي (خير او پيس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صايت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ يعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (وـ ی) ځيني جوړيږي لکه کار، نور، تير.

اما يو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) يا (تير او شير) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صايت توري ټول دا شکل مومي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري	لنډ بړغ (د حرکت حالت)	اوږد بړغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پیښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زیر(-) لکه تر (تیر) منه (مینه)	مجهوله یاء: تیر، مینه

زورکي یا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وویل سوه، د پښو حروف علت درې دي، او هر یو دوه حالته لري، چه تړول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ یو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زیر او پیښ تر منځ یو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ویشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمایندګي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پای کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) لیکله کیږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صایتو حروفو څخه شمیرله کیږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کیف لیکله کیږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډیره ده، له حروف علت څخه ګڼله کیږي او په درج او ترکیب کي د حروف علت حکم پر جاري کیږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورګرزوي، چه د (آؤ) بړغ پکښي وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو تړول بړغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صایتو حروفو بړغونه په دې ډول ضبط کولاي شو، یعني حرکات د مختلفو صایتو حروفو سره دغه بړغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.
۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.
٤- الف د پخ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو ليک کي اکثراً (هـ) نمايندګي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پيښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ بږغ لري، اوکله دکلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نياو.
٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پيښو څخه جوړيږي، لکه کور، بور چه اوږد بږغ لري.
٧- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) بږغ لري.
٨- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کښو چه د (او) بږغ لري.

(ي)

٩- لنډه معروفه يا د حرکت په شکل چه (زير) دي، لکه تير، پير، چه د (ت،پ) بږغ ښکاره کوي، اوکله ئې بږغ دکلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.
١٠- اوږده مجهوله ياء چه له دوو زيرو څخه جوړيږي، لکه تېر، پېر چه اوږد بږغ لري.
١١- ياء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) بږغ لري.
١٢- ياء چه دمخه زورکی وي لکه ښیء تی چه د (ای) بږغ لري.

له لوړي څېړني څخه تاسي د صايتو حرفو ۱۲ شکله زده کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو بږغو بنا کيږي، ځکه چه صايت حروف او د دغو بږغونه د ژبي د فونيک phonics (بږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقايسې او پر تللې لپاره کار ځيني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څيړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او بږغونه ئې له سنسکريت او اوستا سره پر تله کيږي، چه د دغو ژبو سره نزديوالي او د پښتو اصالت ښه ځيني معلوميږي.

مقايسه

مشهور انګليسي مستشرق هـ جوليس اګلنګ H. Julius Eggeling د ايډنبرګ د مقايسوي فيلولوژي پروفيسور، د سنسکريت د صايتو حروفو په باره که داسي ليکي:

"له هندي ايرانيو دورو څخه (چه آريائي اقوام لا سره ګډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغير ئې ندي کړي، اما فقط هندي ايراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغير کړي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دوو صائتو توریو څخه مرکب آریائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کیده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخیسته، نو ئې په اې E او O تبدیل کړه، اما هغه اوږده ږغیز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وویل.

مثلاً د اوستا ډئیو daevo د سنسکریت ډیوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکریت سومه somah

د اوستا یوکسایس uxsais د سنسکریت یوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکریت گئوه gauh

د هندي ایراني دورې د واویل سیستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (ا-آ) ږغونه دوني ډېر او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توریو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ویل کیدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکریت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره یو ځاي کیږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلومیږي:

هندو آروپائي	سنسکریت
i=oi-e	E-i
لکه یوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکریت واویل سیستم له قدیمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکریت سره تقریباً یو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ویشل کیږي[3] او کوم تنوع چه لکه سنسکریت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پیدا کوي هغه هم ښائي چه د محیط او زمانو اغیزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه ولیکل سوه، په لاندي ډول له سنسکریت او اوستا سره سمیدلاي سي:

---

[1] د دوو صائتو توریو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(الف)

۱- زور په سنسکريت او اوستا کي سته، خو د زير او پيښ تر منځ يو صوت لري. نو ځکه بايد د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بيل بړغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ بړغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد بړغ (آ A) هم سنسکريت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفريق وسي نو په دواړو بړغوکي بيل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبوکي لکه پښتو شته، او ځانته بيل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکريت کي سته، چه په پښتوکي دا بړغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبي لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا بړغ په سنسکريت او اوستا دواړوکي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخميني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبوکي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکريت کي بل بړغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو بړغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، يا هم دغسي ده چه معروف بړغ ئې د زير په شکل په دروسرو ژبوکي سته، او په سنسکريت او اوستا که بيل شکل هم لري.

۲- بل بړغ ئې اوږد دي چه موږ مجهوله يا ورته وايو، او په سنسکريت او اوستا کي دا بړغ هم تقريباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر يا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخميني ډول په دواړو ژبوکي سته.

٤- تر يا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبوکي بيل بړغ او شکل لري.[۱]

توضيح: ځيني حروف علت چه په سنسکريت کي سته، لکه خفيف لام او (ر) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکريت باندي د هند په ورشوګانوکي سوي دي، که نوي اساسي صايت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحيح) حروف Consonants

ټوله ژبي ځيني صحيح حروف هم لري، چه بړغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کيږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي بړغونه دي، چه په اکثرو ژبوکي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځيني ژبي مخصوص صامت توري هم ولري.

[۱] دا تطبيق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بريتانيکا (ج۱۹) له رويه په تخميني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمين او تقريب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نوکه تيروتي يم، معافي غواړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تر هر څه دمخه باید په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سیستم کي د محیط او اقلیم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نزدو اقلیمو کي دغه بږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتیاج پیدا کړیده دغه بږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً یو توري په یوه ځاي کي خلق یو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول بږغ لري، دغه طبیعي احتیاج دي چه ژبي او د ژبو بږغونه سره اړوي.

مجرد بږغونه او مرکب بږغونه

د صامتو توریو بږغونه موږ پر دوه ډوله ویشلاي سو، یو هغه بږغونه دي، چه اساساً او پخپله یو بږغ او مجرد صوت وي، له یوه مخرجه څخه په یوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد بږغونه او یوازیني توري ویلاي سو.

ځیني داسي بږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه بږغه سره ګډ شوي او یو رنګ ئې موندلي وي، داسي بږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمایندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبیق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نویو خلو کي لویږي، او نویو محیطو ته ځي په ځینو تورو نوي اصوات ګډیږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځیر شي، له دیرشو توریو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،ځ،څ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

اما څلور صایت توري (ا،و،هـ،ی) خو بیل دي، د صحیحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شمیرل کیږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) یو خیشومي بږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ←ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کیږي، په حقیقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توریود ترکیب په سبب ئې بږغونه ګرزیدلي دي.

دا نقشه وګوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

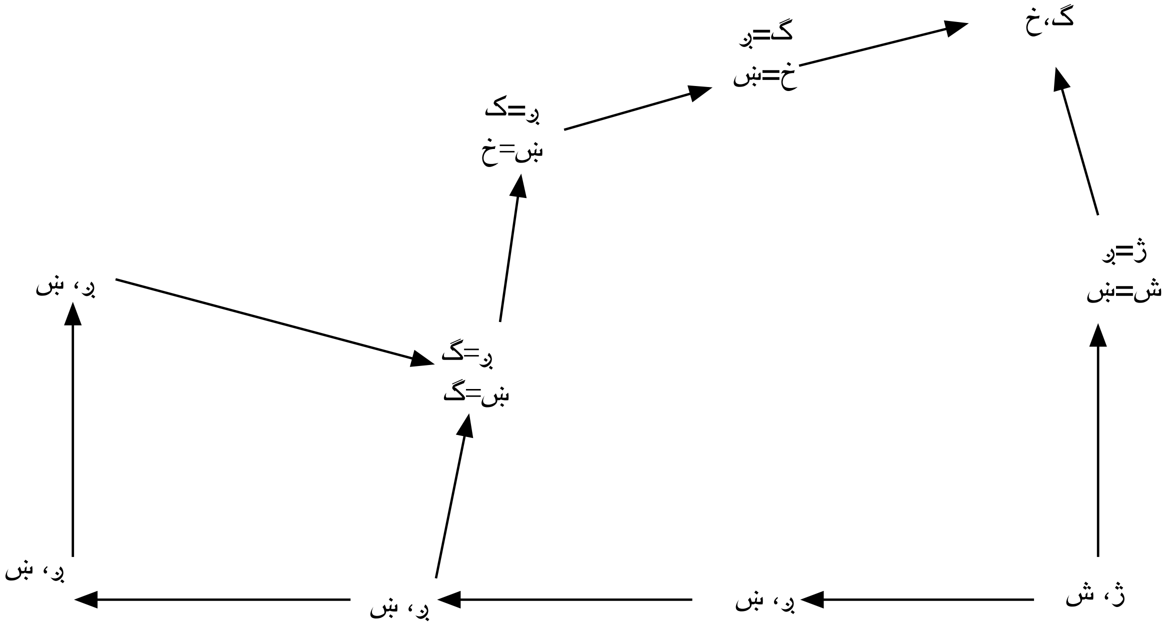

په دې نقشه کي د دوو توریو گډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وگوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=گ) ← گ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وگورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ٢٥ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

١- ستونیز (حلقي) gutturals

٢- تالوئیز (کامي) palatals

٣- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

٥- شونډیز (لبي) labials

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[۱]

اما په دغو توریو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد بړغ سره یو د (هـ) سپک بړغ ملګري کیږي، مثلاً (که، ګه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ویلاي سو، چه اصلاً آریائي بړغونه چه په اصلي آریائي ژبه کي وه، هغه مجرد بړغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکیب صورت ئې وروسته موندلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب بړغ مومي چه لکه نیمه (هـ) داسي ویل کیږي نو ګویا هر حرف که په زورکی ووایو د (هـ) یو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه لیکو.

دا هم باید ووایو چه د مرکبو اصواتو طبیعت شرقي دي نه غربي یعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هندکي دا بړغونه ډیر دي او سنسکریت او نوري هندي پراکریت ژبي ټول داسي مرکب بړغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي یعني له ایراني څانګي څخه نسو بللاي چه دغه بړغونه په نیم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي یعني هندي نسوګڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب بړغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبیق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب بړغونه وپیژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکریت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبیق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکریت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد بړغ B

د سنسکریت باټ bat (لار) مجرد بړغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب بړغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکریت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا بړغ ئې (ف) او د سنسکریت بړغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نژدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد بړغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب بړغ F, Ph

سنسکریت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد بړغ P

سنسکریت: پهه لکه پهاند phand (بوریا، تور) مرکب بړغ PH مرکب ته نژدې پښتو بړغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکریت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب بړغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[۱] د ماکډونل ویدیک ګرامر او فرهنګ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T
اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (یو نوم دي) مرکب ږغ TH
سنسکریت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T
سنسکریت: تهه لکه تهالي thali (تالی) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: تل (همیشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.
ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکریت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:
سنسکریت: ټ لکه ټسر tasar (ټیسر) مفرد ږغ T
ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.
ج: په اوستا او سنسکریت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکریت لري (جه) JH
اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J
سنسکریت: ج لکه جاتر jatru (زایر) مفرد ږغ J
سنسکریت: جهه لکه جهاټ jhat (سایبان) مرکب ږغ JH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جګ (بلند) چه زورکی لري
چ: په اوستا او سنسکریت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً
اوستا: چ لکه چش chash (چشیدن) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چ لکه چاتر chatur (لایق) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه چغ (پردهٔ نی) چخ (خلیده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه یو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکریت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وویل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم باید وویل سي، چه د سنسکریت او اوستا له مقایسې څخه داسي معلومېږي چه په مرکزي آریائي ژبو کي دا ږغ یو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکریت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته میل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکریت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هندیان کان وایي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبایل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بیا نور قبایل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي ولیدله نو ګویا (خ) د پښتو نیم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا یو قسم صوت دي چه د (ت،س) یا (ث، ت) ګډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکریت او اوستا کي نسته، مګر نوري آریائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ويل کيږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولائ، عوض ئې (ز) وايي، له دې معلوميږي چه د دغو دوو توريو له جنسه دي.

په سنسکريت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکريت کي روز ته وايي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قيمت ته وايي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځيني جوړيږي، په سنسکريت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځيدل هم کټ مټ دغسي دي. مگر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزيدل ويل کيږي.

له دې څخه معلوميږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آريائيانو کي و، مگر په هند او ايران کي په غوض نور نور ږغونه دريدلي دي. اوستا يو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکريت کي غاښيز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکريت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بيرق) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکريت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلوميږي، چه د (ډ) طبيعت شرقي دي، که بخدي د آريا مرکزي ځاي وگڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ويل کيږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکريت (ډ) لکه ډاين dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکريت (ډهـ) ډهگ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ايستاده) ډب (زمين عميق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آريائي ژبو او په اوستا او سنسکريت کي سته دا توري په سنسکريت کي نيم صوتي semi vowel کيف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار ديني) مفرد ږغ R

سنسکريت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبيعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکريت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ويل کيږي، په سنسکريت کي د کلماتو په سر کي ډيره لږ وي، مگر په منځ او پاي کي ډيره ده مثلاً :

سنسکريت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نوړ.

ز: سنسکریت دا بږغ نلري، په عوض کي (ج) وايي لکه (روزـ روج) یا (زانو=جانو) یا (زن=جني) د دې توري طبیعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد بږغ Z.

ژ: دا بږغ هم سنسکریت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ویله کیږي. خو طبیعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کیږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکریت اجګر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وویل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغیر دي، له تیري نقشې څخه ئې تاسي ته د بږغ تغییر هم ښکاره سو، په سنسکریت او اوستا کي د دې نظیر نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ =کج =کوږ یا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (ګ) ساري ګڼي.

س: په سنسکریت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا بږغ عام دي، مثلاً

سنسکریت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد بږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستایل) مجرد بږغ S

په پښتو کي دا بږغ (څ) ته نزدیوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرګند، څرګند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکریت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد بږغ Sh

سنسکریت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد بږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نظایر په آریائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي یو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بیل دي مثلاً شاته shata (یعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا بږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکریت هم یو بل راز (ش) لري چه بږغ ئې له اصلي (ش) څخه بیل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبي سر چه په تالو پوري ونښلي، دا بږغ ادا کیږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکریت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف بږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره ګډ سي او د (کش، کهي، چه) بږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا بږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهیت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتیږي.

غ: په حقیقت کي دا توري او (ګ) له یوې کورنۍ دي، د سنسکریت او اوستا په حلقي توریو کي آوازونه سته، اوستا یو بږغ (ګه) لري، چه پښتو بږغ ته نزدې دي، سنسکریت هم دغسي بږغ لري، مثلاً:

سنسکریت :(ګه) لکه ګهات ghat (وژل) مرکب بږغ Gh

اوستا: ګه لکه ګهژر ghzar (موج) مرکب بږغ Gh

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د (غ) ږغ په پښتو کي مجرد و، مگر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا ږغ (گ) ته مایل سو، او یو راز صوت ځیني پیدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داگه=شغال = شگال.

ک: په اوستا او په سنسکریت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي، او لږ څه لیري دي. د دې توري طبیعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي. نوگویا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمایندگي کوي، ځکه چه شرقي آریائیان (خ) نشي ویلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد ږغ K

سنسکریت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد ږغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب ږغ Kh

گ: په اوستا کي مجرد ږغ (گ) او په سنسکریت کي هم سته، مگر د سنسکریت ږغ ئې خورا په حلق کي ادا کیږي، چه کټ مټ د پښتو سره یو راز ندي او د حلقي توریو طبیعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کیږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد ږغ G

سنسکریت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد ږغ G

په سنسکریت کي که دا ږغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کیږي، لکه دمخه چه وویل سوه.

ل: دا ږغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مگر په پهلوي کي پیدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قریب المخرج توري (ر) و، او په سنسکریت کي کله (ر) او کله (ل) وي په حقیقت کي (ل، ر) په اکثرو آریائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو دیوال په پاړسو دیوار دي، چه په انگلیسي که هم دغه ریښه وال wall سته. د سنسکریت (ل) په اوستا کي د (ر) ږغ ورکوي مثلاً:

سنسکریت: شریلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سریرو sriro (ښکلي)

سنسکریت: هو کلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هو کرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکریت کي سته چه په خیشومي اصواتو کي شمیرل کیږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره یو دي او په پښتو او نورو آریائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکریت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد ږغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد ږغ M

ن: په سنسکریت کي مجرد ږغ (نه) دي، او مرکب ږغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تیینکو کي ویل کیږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: (ن) لکه نافيه nafya (ناف، نو) مجرد ږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقريباً مرکب ږغ N
سنسکريت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد ږغ N
سنسکريت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب ږغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وويل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکريت د ږغيزو او صحيحو توريو تر منځ ډير مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کيږي، لاندي د تلفظ ځيني خصوصيات راوړل کيږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکريت کي په ساکن توري ابتداء کيده، او لکه چه ځيني محققين وائي، دا خاصيت د آريائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (يا سامي خوا) ته ميل کوي، دا خاصيت ځيني ځي.

پښتو او سنسکريت دا آريائي مذيت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډير لويدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کيده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ايران ولويد نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډير داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه يو زايد الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کيده، مگر وروسته چه سامي اغيزي ډيري سوې، يو زايد الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصيت کي پښتو ډيره سنسکريت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصيت دواړو ژبو له اصلي آريائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ايکسينت) Accent

ايکسينت يعني د تلفظ زور او د ږغ تکيه چه په پښتو ئي خج بولو په اکثرو آريائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکريت کي خورا ډير ؤ، له ويدا او قديمو گرامر پوهانو له بيانه ښکاري، چه د سنسکريت ايکسينت يو ډول

---

[1] دا تطبيق د بريتانيکا (ج ۱۹) او ويديک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک ليکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسيقيت درلود، او د ټونيک tonic په رنګ و، د ږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړېدونکي او ګښته کېدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډېر مشابهت لري، او د سنسکريت خجونه اکثراً په شعرکي وه.

علاوه پر دغه چه له ايکسينت څخه په نظم کي کار اخيستل کيدي، او په ويدي قديمو متونوکي هم موجود و، او وروسته هم هر ويد ځانته د ايکسينت سيستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ويدي الفاظو پر يوه يا دوه سلايبلو باندي ايکسينت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبوکي سته. اوکله به هم په ترکيبي الفاظوکي ايکسينت مکرر کيدي چه غبرګ خج double accent ورته وايو. د سنسکريت د مرکباتو ايکسينت accentuation of compounds بيل احکام او اصول درلوده، او تقريباً په ټولوګرامري احکاموکي ايکسينت بيل بيل اثرکاوه.[1]

د اوستا په قديمو نسخوکي (پر خلاف د ويدا) هيڅ ډول ايکسينت نه ليدل کيږي، او نه په ليک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ايکسينت په پارسي کي خورا لږ مراعت کيږي. مګر په پښتوکي ايکسينت يو د تلفظ مهم رکن دي او ډېر کلمات په همدغه ذريعه کي څه هم په حروفو او حرکاتوکي سره يو وي، خو په خج سره بيليږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) تورۍ (ترائي) اته (مقياس طول باندازهٔ يکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتوکي خورا ډېر دي، او لکه ايکسينت چه په سنسکريت کي ډېر عموميت درلود او عموميت لري په ښتوکي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ويلاي سي چه ايکسينت د آريائي ژبو يو مهم خاصيت دي، او ښائي چه په آريائي اصلي ژبه کي هم و، مګر وروسته چه ويدي او سنسکريت ژبه په هندکي د علم ذريعه وه، او د آريائيانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکريت کي خج ډېر انواع ومووندل، او په نظم کي ډېر داخل سوه.

(۳) ګرامر Grammar

د پښتوګرامري ساختمان او بنيه ډېره قوي ده او په اساسي قواعدوکي هم له زړو آريائي ژبو سره ورته ده. د مقايسوي څېړني د تکميل لپاره زه غواړم چه دلته دګرامر ځيني اساسي او بنيادي مواد له سنسکريت او اوستا سره وګورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ويديک ګرامر، ص ۷۷-۱۰۷.

[2] اوستاګرامر، ص ۲-۲۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماء Nouns

د ژبي له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکیب کي هم دغه مواد ډیر په کار کیږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات یا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکریت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځیني اسماء په آخر کي تغیر مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکریت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (۵) علیت ablative (٦) اضافي یا ملکیت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي[۱] vocative.

ښایي چه په آریائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بیا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې بږغیز (صایت) دي په مختلفو حالتو کي تغییر مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مگر له ځینو آریائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغیر وتلي، او دا قدیم خاصیت ئې بایللي دي مثلاً فارسي او انگلیسي دا خاصیت لږ لري.

کمیت Number

په سنسکریت او اوستا کي نوم د شمیر له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنیه، جمع. مگر په اوستا کي تثنیه یو مخصوص کیف لري، چه د ظرفي حالت یو مخصوص شکل ښکاره کوي[۲] او عمومي نده.

مگر وروسته له آریائي ژبو څخه تثنیه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنیه نسته. ښائي چه تثنیه اصلي آریائي ژبني خاصیت نه وي، او د سامي مدنیت یوه اغیزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصیت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري یو دلیل دا دي چه بیله سنسکریته په نورو آریائي ژبو کي تثنیه اوس نده پاته، نو که دغه خاصیت خاص آریائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زایل کیداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصیت، د سنسکریت غوندي قوي او مطرد ندي، معلومیږي چه اصلي آریائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنیه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[۳]

---

[۱] اوستا گرامر، ص ٦۲ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.
[۲] اوستا گرامر، ص ٦۲.
[۳] دروس پهلوي، ج ۱ ص ۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنس Gender

سنسکريت او اوستا دواړو تذکير او تأنيث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بيليده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث neuter[1]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسيم په اصلي آريائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکريت او اوستا او پښتو ځيني وزيږيدې، هم د دغو درو جنسو تقسيم پکښي پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکير او تأنيث لحاظ کيدي، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل وووت. په ځينو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لړ او ډير سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکريت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علايم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شميرله کيږي، دې ته موږ اوس سماعي مؤنث وايو، چه د سنسکريت دگرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتيب کي اکثر آريائي ژبي سره نزدې دي سنسکريت، اوستا، پښتو هيڅ بيلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکريت کي له يوه تر لسو پوري اعداد بيل نومونه لري، وروسته پر عشري سيستم برابر، هغه تر لس گڼته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره يو ځاي کيږي، سل زره په ويدائي دوره کي loksoh بلل کيده، چه وروسته د lakh کلمه ځيني جوړه سوه.[2]

په سنسکريت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کيږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کيږي، په يوناني او لاتيني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگليسي تر شلو پوري د سنسکريت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، يعني لومړی عشترات وروسته احاد ويل کيږي.

مثلا په سنسکريت کي وايو ايکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کي وايو دايوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چه په پارسي او انگليسي کي هم دا نظام قايم دي، يازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگليسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کيږي لکه بيست و يک

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹٥٦.

[2] بريتانيکا، ح ۱۹ص ۹٥۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

twenty one او نور، مگر په پښتو او سنسکريت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ويل کيږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وگوري، چه پښتو ته څنگه نژدې دي.[1]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکريت
۱	يو	aeva ايوه	ekam ايکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	درې	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
٥	پنځه	panca پنچه	panca پاڼچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
٧	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
٨	اته	asta اشته	asta اشتا
٩	نه	nava نو	nava ناوه
١٠	لس	dasa دسه	dasa داشه
٢٠	شل (ويشت)	visaiti ويسيتي	visati ويشتي
٣٠	ديرش	thrisat تهريست	thriset تريشت
٤٠	څلويښت	catwarest چتوريست	catwarisat چتواريشت
٥٠	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦٠	شپيته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
٧٠	اويا	haptaiti هپتايتي	saptati سپتتي
٨٠	اتيا	astaiti اشتايتي	asiti اشيتي

[1] اوستا گرامر، ص ١٠٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۰	نیوي	نوایتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبو کي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبو کي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالو کي هم د سنسکریت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډیر دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمیر او تصریف او تغیر دا ټول هغه خصوصیات دي، چه په پښتو کي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکریت یوه اسمي ریښه لري چه له هغه څخه بیا د اداتو په الحاق افعال بندکیږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنیه نلري، او د سنسکریت افعال ئې لري، په دې خصوصیت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنیث حروف

په سنسکریت کي هم لکه پښتو د تأنیث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آ ـ ی)[1] او په پښتو کي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خر ـ خره، وز ـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکریت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آ ـ ن=یه ـ نه) دي، چه دا حروف په پښتو کي د نفي لپاره استعمالیږي، مثلاً: نه ځم ـ یه نه ځم.

د کلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آریائي ژبو کي که مطالعه وسي، او کلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کیږي، چه اکثر اسماء او کلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبو کي چه سته په آریائي ژبو کي نسته. اوستا او سنسکریت دواړه دا خاصیت لري او د آریائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکریت جامد اسماء نلري، علماء وایي: چه ټوله کلمات ئې ریښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکریت د کلماتو ټولي اصلي ریښې تر ٤۰۰ زیاتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کلیه چه (اسماء

[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلول په علت ندي) په آریائي ژبو کي نه تطبیق کیږي، او که موږ پښتو ته وګورو، کلمات او الفاظ ئې عینا لکه اوستا او سنسکریت له ریښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکریت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تګ ته وایي او دا ریښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر یا آس شړي وایي (اشه=برو) او (اش) دګوچنو په ژبه بوده ته هم وایي، د سنسکریت (وه) یو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکریت (اشوه) دواړه له دغي ریښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ریښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډیر نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسیطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ریښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکریت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ریښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ریښه په سنسکریت کي (جر) وه یعني زړیدل، ذلیل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زیات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړیدل هم دواړه دغه د (جر) ریښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ریښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره یو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکریت کي ریښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه د کښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملګرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وګورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته یوه سابقه (کښې) عیناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زیاته شوې ده، له دغو ریښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد ـ ست) دي چه په سنسکریت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس ګویا آریائي زړې ژبې ټولي د کلماتو د ساختمان لپاره اصول او ریښې لري، چه د پښتو ژبې اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور یوه ریښه مومي او له بسیطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړۍ پلا چه هدیره یعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسیط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ یعني استخوان دیره یعني قرارګاه، دا دوې کلمې سره ونښتې یو (د) یا (ډ) حذف سو هدیره

[1] فرهنګ نظام، ج ۳.
[2] فرهنګ نظام، ج ۳.
[3] فرهنګ نظام، ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځیني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه یا پوزه په پښتوکي بیني ته وایو په پارسي پوز د انسان او حیوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز-پوزه-پزه) په آریائي ژبوکي مستعمل او عنصري توري ئې (پ-ز) دي نوگویا په پښتوکي (پزه-پوزه) چه (بیني) ته ویل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په یوه مناسبت پر ایښو شوی دي چه د آریائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قدیم اصول لکه په سنسکریت او اوستاکي چه پر لغاتو اوکلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتوکي جاري دي، که عوام وغواړي چه د یوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتوکي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ایروپلان یعني طیاره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ریکارد ټیکله بولي ځکه چه لکه ټیکله گردی دي.

[1] فرهنک نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمایم

پښتو او میدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړیو برخو کي هم اشاره وسوه، میدیان یا مادیان آریائي خلق وه، چه د قبل المسیح د اومي پیړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ایران کي یو سلطنت جوړ کړ، مؤرخین وائي چه دا خلق تر مسیح لس پیړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قدیم آریائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قدیمه آریائي ژبه ګڼله کیږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبیق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډېره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه میدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آریائیانو له باختره کړي دي، د ایران په ورشو ګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له میدي ژبي څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هیروډوت د مؤرخینو پلار، له دغي ژبي څخه یوه کلمه ضبط کړیده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګریرسون وائي: چه میدي ژبي د ایران په شرقي خوا کي ویلې کیدې ځکه نو د پامیر او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوخي او پښتو ټوله په میدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزدیوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي یوي کلمې ته چه له میدي ژبي څخه پاته ده، ډېري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سګ sag بولي چه له میدي څخه لیري کلمه ده.[4]

که د میدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه یوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزدیوالي لري.

---

[1] ایران قدیم، ص ۳۹.

[2] ایراني مطالعات.

[3] د هیروډوټ جغرافیا، ص ۲۸۹.

[4] لنګوستک سروې آف انډیا، ج ۱۰ ص ۲-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه فارسي (فرس قديم)

د مورخينو په اصطلاح زړه پارسي يعني فرس قديم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ايران "پارس" کي ويله کيده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډېر ليکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بيله ځينو ليکونو چه پر ډبرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو ليکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په ميخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر ليکونه په ايران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع کيږي، او په درو څلورو ژبو په ميخي خط کښلي شوي دي، يعني يو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عيلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه ليري په پارس کي پيدا سوې وه، او بايد له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بيا هم ځکه چه ريښې يې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچينې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، يو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قديمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

ا۔ اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه ليکلې سوې ده، چه لومړي جزو يې د پښتو اور دي، د ايران د زړې پارسي په ډېر ليکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: يعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ريښه په سنسکريت او ويدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښوو له سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: يعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: يعني ښه چه په سنسکريت کي (سو) دي او د پښتو ايجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

[1] د ايران د ادبياتو تاريخ. براون، ج١ ص ١٤٠.
[2] د شفق تاريخ ادبيات ايران، ص ٤.
[3] د همائي تاريخ ادبيات ايران، ج ا ص ١٣٨.
[4] آثار العجم.
[5] آثار العجم.
[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٥- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[١] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس-اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

٧- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[٢] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[٣]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

٨- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[٤]

٩- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

١٠- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[٥]

١١- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[٦] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[٧] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

١٢- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (١) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

[١] فرهنگ نظام، ج ٣ ص ٤٥.
[٢] نمونهٔ ادبیات ایران.
[٣] فرهنگ نظام، ج ٢ ص ١٢٤.
[٤] فرهنگ نظام، ج٢ ص ١٥١.
[٥] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.
[٦] فرهنگ نظام، ج٥ ص ١١٠.
[٧] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکلمه په اوستاکي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستاکي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډي مقايسې څخه چه فقط په يو څو لغتوکي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغي زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرگندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج٥ ص ٥٤٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آريائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړيو برخو کي چه اشاره وسوه، ريګويدا او ګاتها دواړه يو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزمو ويل کيده، تر دې حده چه اسلامي مورخينو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آريائيانو ډير نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روايات لکه مهابهارتا او رامايانا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، رياضيات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په يادوله، البيروني دا مطلب په ښه ډول تصريح کوي، حتي دي وايي چه ما د اقليدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکريت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک يعني يو راز نظم تبديل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډير رواج درلود، او اکثر ديني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ويلي دي، په ويدي علومو کي ډير اهميت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آريائي اقوامو قديم منظومات، په سنسکريت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلايبل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلايبل (ګړ) تناسب او په شمير کي مطابقت ضروري و، قافيه ډيره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکريت علم العروض (چهند) ډير ارت علم دي، او هم ډير کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامهٔ البيروني پخپل کتاب الهند کي يو باب د دغه علم د تفصيل لپاره مخصوص کړي دي، مګر اساسي قاعده هغه د سلايبل (ګړ) شمير دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د ګړ په حساب بيل بيل رنګ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغير کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د ګړ حساب دي، چه د يو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رويه بايد برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار يعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقليد کي ندي ويل سوي، دغه رنګ او خاصيت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصيدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ويل سوي دي، مګر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خليل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کيداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنګ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو گويا ټول پښتو اشعار، کم چه په ديوانو کي مضبوط دي يا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سينه په سينه نقل کيږي، د سلايبل او گړ پر حساب برابريږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر يو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) گړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د يوې لنډۍ مجموع گړونه (۹+۱۳)=۲۲ کيږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کيږي، او دا دگړ حساب يو خاص آريائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قديمه پاته دي. د پښتو او سنسکريت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خليل بن احمد عروض يو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې خلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قديم آريائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځايه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکيښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره يو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارگوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نو که زه په ځينو خبرو کي تير وتي يم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شير، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدراک

بد=بت

د کتاب په ۷٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البیروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بیان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقیه وکوت البیروني وایي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقیه فاضل مترجم (صیرفی) په حاشیه کي لیکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنیا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد　　　　ما یعبد الکافر من بده

(د آثار الباقیه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپینتمان تحلیل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صریح ډول البیروني (سفید تومان) لیکلي دي چه د (سپین تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقیه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځیني برخي، له قدیمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقیه د ترجمې آخر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په ليکلو کي ما له ځينو کتابو څخه اسفاده کړيده، او هر مقصد چه مي له يوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه که مي هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغوکتابو نومونه بيل راوړم. (حبيبي)

١- قاموس فيروز آبادي
٢- اقرب الموارد
٣- معيار اللغه
٤- تعريفات سيد شريف جرجانی
٥- دايرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمی
٨- ارشاد القاصد سخاوی
٩- روح تنقيد، محی الدين قادري
١٠- ادبيات انکليسی بروک
١١- د ادبياتو زدکړه جان مورلی
١٢- عين الادب و السياسه د ابن هذبل
١٣- مقدۀ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - ياقوت
١٦- کشف الظنون - حاجی خليفه
١٧- کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
١٨- تاريخ ادبيات ايران - جلال همائی
١٩- نفايس الفنون
٢٠- انسکلوپيډيا بريتانيکا
٢١- انسکلوپيډيا - امريکانا
٢٢- زبدة الصحايف فی اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغويه - جرجی زيدان
٢٤- آرينز - گورډن چائيلډ
٢٥- پښتو گرامر - راورټی
٢٦- تمدن ايرانيان خاوري - جيگر
٢٧- ايران قديم - پرينا
٢٨- کمبرج هستري آف انډيا - ج ١
٢٩- ويدک انډيا راگوزن
٣٠- تاريخ هريوډوت ـ مکالي
٣١- تمدن هند - گوستاو لوبون
٣٢- هند قديم
٣٣- تاريخ هنديها - هنتر
٣٤- اثار عتيقۀ آريا
٣٥- هند ريگويدي - داس
٣٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاريخ افغانستان - کهزاد
٣٨- هند قديم - پاينکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- ميخي خطوط - ويسباخ
٤١- مردمان قديم
٤٢- مقدمۀ تاريخ هند قديم - اکبر شاه
٤٣- ريگويدا ـ گريفت
٤٤- اتهروا ويدا - گريفت
٤٥- گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاريخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاريخ ادبيات ايران - براون
٥٠- تاريخ شرق اقصی
٥١- هند مدنيت بخش
٥٢- ريگويدک کلچر
٥٣- حيات افغاني - حيات خان
٥٤- آريانا - کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥٧- جغرافيای هيرودوت - ويلر
٥٨- جغرافيای تاريخي ايران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپيډياي اسلام
٦٠- تاريخ باختر - راولسن
٦١- تاريخ الکامل ابن اثير
٦٢- تاريخ طبري - ابن جرير
٦٣- تاريخ سيستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبيبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبيبی
٦٧- متريديتس، ج١ - ايډلنگ
٦٨- وقايع کابل ـ الفن سټون

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٩- گرامر پښتو - بیلو
٧٠- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
٧١- گرامر پښتو - ترومپ
٧٢- سلسلهٔ لسانيات اکاديمي لنين گراد، ج ٤
٧٣- گرامر پښتو - لوريمر
٧٤- راپورت السنهٔ هند ـ گريرسن، ج ١٠
٧٥- علم اديان ـ فرلانگ
٧٦- معلومات هندي ـ ويبر
٧٧- مذهب ويدي - اولډنبرگ
٧٨- مذهب ويدي - بلومفيلډ
٧٩- تاريخ ابو الفداء
٨٠- حدود العالم
٨١- گزيټر افغانستان
٨٢- نسبت نامهٔ افاغنه - عبدالسلام خان
٨٣- فرهنگ اوستا
٨٤- خورده اوستا
٨٥- قاموس هندي و انگليسي ـ ډنکن فوربس
٨٦- السنه پامير
٨٧- طبقات ناصرى (قلمى) جوزجانى
٨٨- فرهنگ نظام - محمد على
٨٩- ويدا در ممالک شمال - لاکمينا
٩٠- تاريخ ادبيات سنسکريت - مکډونل
٩١- جغرافياي شمال غرب هند
٩٢- آرين ساختن هند - دوت
٩٣- کتاب الهند - البيرونى
٩٤- بودهست انډيا
٩٥- تعليمات ويدا
٩٦- التنبيه و الاشراف - مسعودى
٩٧- مفاتيح العلوم - خوارزمي
٩٨- المنجد
٩٩- الصيدله - البيروني
١٠٠- مخزن الا دويه
١٠١- فقه اللغه پښتو - يعقوب حسن خان
١٠٢- دساتير آسماني
١٠٣- منوشاستر
١٠٤- مجلهٔ آثار عتيقهٔ هند، ج١١
١٠٥- زين الاخبار - گرديزي
١٠٦- آداب الحرب - فخر مدبر
١٠٧- آثار الباقيه - البيرونى
١٠٨- تفسير الجواهر - طنطاوى جوهرى
١٠٩- تاريخ ادبيات ايران ـ شفق
١١٠- گرامر اوستا - جکسون
١١١- جورنال ايشياتک سوسايتى ١٨٧٢
١١٢- مروج الذهب مسعودى
١١٣- دبستان مذاهب - فاني
١١٤- لغت فرس - اسدي
١١٥- تاريخ عمومي عالم ـ رضا اخوى
١١٦- فرهنگ ناصرى
١١٧- مجلهٔ آريانا - کابل
١١٨- تعلقات هند و عرب - سيد سليمان ندوى
١١٩- فتوح البلدان - بلاذرى
١٢٠- چچ نامه، ترجمهٔ اليت
١٢١- کتاب البلدان ـ ابن فقيه همدانى
١٢٢- آثار البلاد ـ قزوينى
١٢٣- مزارات بلخ (قلمى) محمد صالح ورسجى
١٢٤- معلومات زرتشتي - جيکسون
١٢٥- گرشاسپ نامه
١٢٦- شهنامه - فردوسى
١٢٧- قانون مسعودى - البيرونى
١٢٨- فرهنگ نوبهار
١٢٩- فرهنگ انندراج
١٣٠- گنج دانشش
١٣١- مجلهٔ کابل
١٣٢- سرگذشت الفاظ - ميکس ميولر
١٣٣- گرامر ويدى - مکډونل
١٣٤- سخندان فارس ـ آزاد
١٣٥- آثار العجم - فرصت
١٣٦- دروس پهلوى
١٣٧- کتاب الهند - البيروني
١٣٨- مطالعات ايراني - دارمستتر
١٣٩- نمونهٔ ادبيات ايران

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library